

**T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRKİYE – GÜRCİSTAN İLİŞKİLERİ
(1919-1921)**

**Hazırlayan:
Tengiz YAVUZ**

**Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi**

İSTANBUL 2021

**T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRKİYE – GÜRCİSTAN İLİŞKİLERİ
(1919-1921)**

**Hazırlayan:
Tengiz YAVUZ**

**Danışman
Dr. Soner DURSUN**

**Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi**

İSTANBUL 2021

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışında alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

12 / 05 / 2021

Tengiz YAVUZ

İmza

İÇİNDEKİLER :

İÇİNDEKİLER.....	II
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
HARİTALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1- İLK ÇAĞLARDAN 20. YÜZYILIN BAŞINA KADAR ANADOLU TÜRKLERİ İLE GÜRCÜLER ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN KISA TARİHİ.....	5
---	----------

İKİNCİ BÖLÜM

2- MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRKİYE VE GÜRCİSTAN İLİŞKİLERİ (1919-1921)	
---	--

2.1 Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasların Genel Durumu	31
2.2 Transkafkasya Komiserliği ile Türkiye'nin Kafkas Cephesi'ndeki Siyasi ve Askeri Tutumu.....	49
2.3 Trabzon Konferansı ve Türkiye – Gürcistan İlişkileri.....	50
2.3.1 Trabzon Konferansı Sonrası Yaşananlar	51

2.3.2 Türklerin İleri Harekâtı , Gökçay Savaşı ve Tepkiler.....	53
2.4 1918 Gürcistan'ın Bağımsız Bir Devlet Olarak Kuruluşu.....	55
2.4.1 Batum Konferansı Sonrası Bağımsızlık (26 Mayıs 1918).....	57
2.4.2 Batum Antlaşması ve İstanbul Konferansı	61
2.4.3 Gürcistan'da Türk Alman Mücadelesi.....	63
2.4.4 Kars – Ardahan ve Batum (Elviye- Selâse)'de Yapılan Halk Oylaması ve Türkiye'ye İltihak Kararı.....	68
2.4.5 İltihak Kararına Almanya, Gürcistan ve Sovyetlerin Tepkileri.....	69
2.4.6 Mondros Mütarekesi Sonrası Türk-Gürcü İlişkileri.....	71
2.5 T.B.M.M. ve Kafkasya.....	73
2.5.1 T.B.M.M – Bolşevik İlişkileri ve Gürcistan.....	77
2.5.2 İngilizlerin Batum'u Gürcistan'a Devretmesi.....	83
2.5.3 Gümrü Antlaşması Sonrası Doğu Sınırı.....	86
2.5.4 Gürcistan'ın Bolşevikler Tarafından İşgâli.....	90
2.6 Moskova ve Kars Antlaşmaları.....	95
2.6.1 Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)	95
2.6.2 Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)	98
 Sonuç :.....	 104
Ekler:	113
Kaynakça:.....	126
Özgeçmiş:.....	132

ÖNSÖZ :

Bu tez çalışmasının amacı, iki kadim millet olarak Anadolu Türkleri ile Kafkasya'daki Gürcülerin (*Kartvellerin*) 1919 ile resmen başlayan Anadolu kurtuluş hareketinden Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Kafkasya'yı işgâl ettiği 1921 yılına kadar olan Türkiye-Gürcistan ilişkilerini aydınlatmaya çalışmaktır. Bununla birlikte bölgede yaşanan Sovyet politikaları ile milli mücadeleçilerin bölgeye bakış açısı, askeri, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmelerin bölgeye olan etkisi konu edinilmiştir. Daha önce bu konuyla ilgili detaylıca çalışılmış bir yüksek lisans tezinin olmaması, bizi Anadolu ve Kafkasya'nın jeopolitik ve jeostratejik ilişkilerine itmiştir. Konuyla alakalı kitaplar, makaleler, gazeteler, Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (COA), Başkanlık Osmanlı Arşivleri'nden (BOA) ulaştığımız belgelerle ele aldığımız konular derinleştirilerek incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda ana kaynakça olarak; Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), zabıt ceridelerinin ilgili bölümleri ve dönemin gazete arşivleri ele alınmış olup 'Covid 19' pandemisi sebebiyle kapalı olan ATASE (*Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı*) arşivine girilememiştir.

Tez çalışmam boyunca desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen akademik danışmanım, Beykent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, "Dr. Öğr. Üyesi Soner DURSUN", tez jürisi üyesi ve Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü, "Dr. Öğr. Üyesi Ayşen MÜDERRİSOĞLU" ve iş hayatım ile süregiden akademik çalışmalarına, pandemi sürecinin zorluklarına rağmen hissederek dokunan ve yüksek akademik hayatımın gelişiminin nazarlarında büyük katkıları olan, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Başkanı, değerli "Öğr. Üyesi Prof. Dr. Tülay Âlim BARAN"a yürekten teşekkür ederim. Ayrıca fakülte yıllarımdan beri yoluma ışık tutan kıymetli; Eskişehir Anadolu Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Öğr. Üyesi Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ ve bir akademisyenden çok babacan yaklaşımları ile "Bilim Tarihi" üzerine yazdığım tezimde ve sonrasındaki çalışmalarına şefkat ile destek veren Anadolu Üniversitesi Fizik Bölümü'nden Prof. Dr. Önder ORHUN'un bilim yolundaki aydınlıklarını anmak nazarımda bir vefa borcudur.

1990'ların başlarında Türkiye'den Sovyet Gürcistan'ının muhtelif bölgelerine giden ilk Türk ailesi (*Kaheti-Telavi*) olarak, aile kültürümüzün anılarına, dostluklarıyla da tezimin kültürel ruhuna etki eden; kuzenim *Gülşah Ökmen*, değerli çalışma arkadaşım Filolog *Dr. İrina Strebkova*, *Dr. Mehmet Ali Bolat*, Türkiye'de ilk kez Gürcistan Tarihini yazan *Ahmet Özkan Melaşvili*'nin oğlu Gürcü Sanat Evi Yönetmeni ve Gürcü müziğinin emekçisi *İbery Melaşvili*, Cheveneburi Dergisi imtiyaz sahibi değerli insan *Osman Nuri Mercan*, Batum Radyo Televizyon Redaktörü *Otari Putkaradze*, Gürcü Katolik Kilisesi Vakfı Başkanı *Simon Alexander Zazadze*, Cheveneburilerin dilleri üzerine Batum ve Havalisi Muhacirleri Kültür Dayanışma Derneği'nden izlerle doktora tezini hazırlayan Filolog *Prof Dr. Sushana Putkaradze*, Gürcistan Acara Özerk Cumhuriyeti Parlamento Üyesi ve Sağlık ve Sosyal Konular Komisyonu Genel Başkanı *Jemal Putkaradze*, bebekliğimde Batum Botanik Parkı'nda beni sırtından indirmeyen ve aramızdan kalp krizi ile çok genç yaşta ayrılan idealist bir üniversite öğrencisi *Ziyadi Putkaradze*, aileme Gürcistan'da her daim yardım eden *Şakro Takidze* ve *Dr. Nodar Putkaradze* tevazusu ile takdire şayan bir hayatı aileme ve bana sembol eden *Akademikos Prof. Dr. Alexandre Glonti*, *Prof. Dr. Ketevan Godoridze*, *Prof. Dr. Omar Glonti*, Aziz Patrik *İlia Meore*, Sosyal Demokrasi temelinde ülkesine şehit olan aileme misafirperverlik gösteren Gürcistan Devlet Başkanı *Zviad Gamsakhurdia*, 1994'teki vefatına kadar mütevazı dostluğu ile yüreğimizde kalan hümanist ve natüralist yönetmen *Tengiz Abuladze* ve son olarak bölgeden zaruren göç etmişlerin evrensel ve kültürel hakları adına emek harcayanların manevi anılarına da en içten saygılarımı sunarım.

Özel kurumlardaki öğretmenliğimin yanında yüksek akademik hayatımın maddi desteğinin neredeyse imkânsız koşul ve şartlarında dahi mütevazı güçlerini fedâkarca kullanarak beni destekleyen, eğitim-öğretim yolculuğumdaki yürüyüşüme göğüs geren, bu yolculuğu hayat anlamı idrak eden fedâkar aileme, babam; "*Hasan Basri YAVUZ*" ve annem "*Satı Yaşar YAVUZ*"a en derin şükranlarımı sunarım. Onların emekçil ve sabırlı yürekleri ile daha güçlüyüm.

ÖZET :

Gürcülerin Kafkas topraklarındaki varlıklarına demografik, ekonomik, coğrafi, jeostratejik ve siyasi durumlarına değinildikten sonra Türk-Gürcü ilişkilerine dikkat çekilmiştir. Anadolu Türkleri ile Gürcüler (*Kartveller*) arasındaki ilişkilerin resmi kaynak ve diplomatik belgelere göre Büyük Selçukluların Anadolu'ya girişi sürecinde başladığını ve Anadolu Selçuklu Devleti ile devam ettiğini görmekteyiz. Gürcistan'ın Anadolu Türkleri için neyi ifade ettiğinin temel görüşü bu şekilde belirmiştir. Tezin birinci bölümünde genel hatları ile Türkiye Selçukluları ve Osmanlıların 1917'ye kadar olan Türk-Gürcü ilişkilerinin genel hatlarına değinilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde ise öncelikle 18. yy ile Rus Çarlığı'nın etkisini hissettirdiği Kafkasya'da hakimiyet alanı daralan Gürcülerin 1917 Brest Litovsk Antlaşması ile statüsünün tartışılmaya başlanması ve 1918'de 1. Dünya Savaşı sonrası kurulan bağımsızlıkları incelenmiştir. Sonrasında, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması ile başlayan Türk Kurtuluş Savaşı sürecinde Türkiye Büyük Millet Meclisi ile olan ilişkilerinin Sovyetler Birliği'nin tüm Kafkasya'yı 1921'deki istilâsıyla Türk-Gürcü ve 1921'deki Türk - S.S.C.B. ilişkilerine doğru evrilişine değinilmiştir.

Tezin son bölümünde ise S.S.C.B. dönemi Türkiye Gürcistan ilişkileri üzerine de genel bir değerlendirme yapılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER :

Gürcistan, Kafkasya, Türk Kurtuluş Savaşı, Gürcistan Bağımsızlık

ABSTRACT:

After mentioning the demographic, economic, geographical, geostrategic and political situation of Georgians' existence in the Caucasus lands, attention has been drawn to Turkish-Georgian relations. According to official resources, it has been observed that the relations between Anatolian Turks and Georgians (Kartvels) started after the entrance of Great Seljuks to Anatolia and continued in the period of the Rum Seljuk Sultanate. The view of what Georgia means for the Anatolian Turks has emerged from this point. In the first part of the thesis, Turkey Seljuks in a broad sense and the baseline of the Ottomans' approach to Turkish-Georgian relations until 1917 have been studied.

In the second part of the thesis, the discussion of the status of Georgians with the 1917 Brest-Litovsk Treaty, whose area of domination narrowed in the Caucasus, where the influence of the Russian Tsarism was felt since the 18th century, and the independence of Georgians established after the 1st World War in 1918 have been examined. Additionally, Georgians' relations to Turkish Grand National Assembly after Mustafa Kemal Pasha's arrival to Samsun in May 19, 1919 to start the Turkish National Independence Movement, and the evolution of these relations into Turkish-Georgian and Turkish-USSR relations after the raid of all Caucasus by USSR in 1921 have been mentioned.

In the final part of the thesis, an overall assessment of the relations between Georgia and Turkey in the period of USSR has been conducted.

KEY WORDS :

Georgia, Caucasus, Turkish War of Liberation, Georgia Independence

KISALTMA LİSTESİ :

A.g.e. : Adı geçen eser

A.g.m. : Adı geçen makale

A.g.t. : Adı geçen tez

B.k.z. : Bakınız

B.C.A: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

B.O.A: Başkanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

M.Ö. : Milattan önce

M.S: Milattan sonra

S. : Sayı

s. : Sayfa

T.C: Türkiye Cumhuriyeti

T.T.K: Türk Tarih Kurumu

T.B.M.M: Türkiye Büyük Millet Meclisi

Yay. : Yayınları

HARİTALAR:

Harita 1 : M.Ö. 12. YY'da Kolkhida ve Diogi Krallıkları / s.1

Harita 2 : M.Ö. 7. ve 2. YY'da Kolhis ve Iberia / s.3

Harita 3 : M.S. I-VII. YY.'da Gürcistan / s.6

Harita 4 : 1089-1230 sonları, Kral IV. David sonrası / s.7

Harita 5 : Kraliçe Tamara (*Dodopoli*) Dönemi (1184-1230) / s.14

Harita 6 : 15. YY'da Gürcistan / s.16

Harita 7 : 1918'de Transkafkasya Demokratik Cumhuriyetler Birliği / s.56
(Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan)

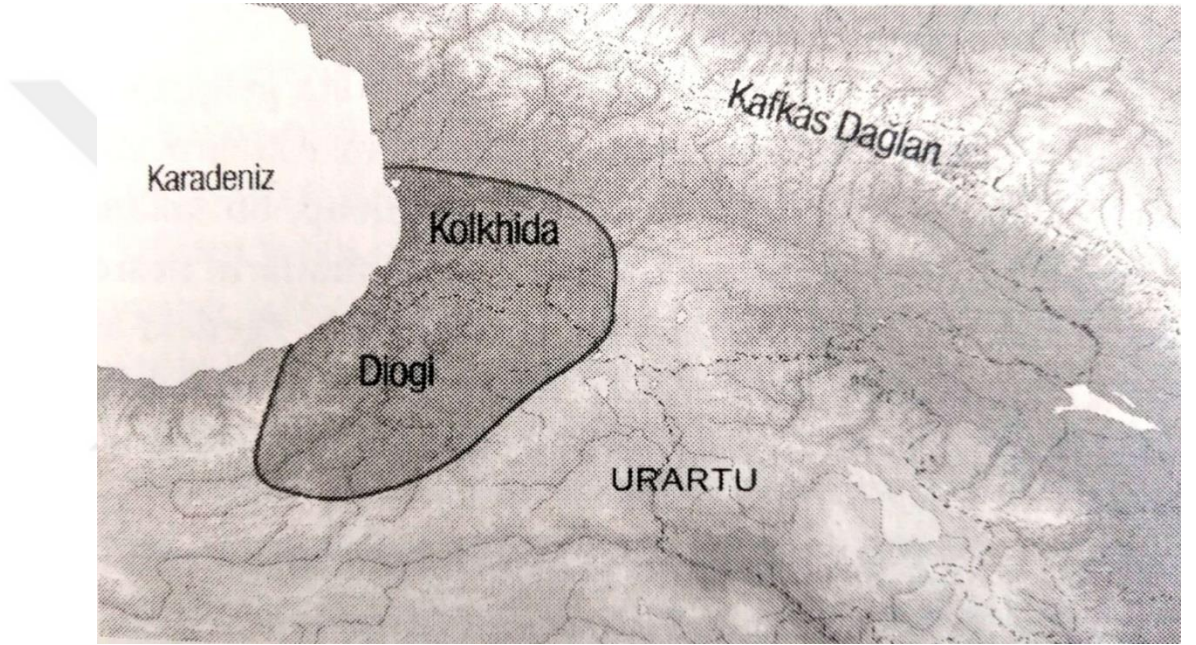
Harita 8 : Mayıs 1921'de Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti / s. 75

Harita 9 : Gürcistan Acara Otonom Bölgesi / s. 102

Harita 10 : Birleşmiş Milletler Nezninde Gürcistan Cumhuriyeti / s.121

GİRİŞ

Anadolu coğrafyasının kuzey doğu istikâmetinde, Kafkasya'nın güneyinde bulunan Gürcistan, kuzeyinde Rusya, doğusunda Azerbaycan, güneyinde Ermenistan ve güney doğusunda Türkiye ile sınırdır. Etnolojik açıdan oldukça zengin olan Kafkasya coğrafyasında yer alan bu ülke kuzey hattı boyunca uzanan Kafkas sıradağları ile Rusya sınırını oluştururken ülkeye doğal giriş olarak görülen özerk Osetya ve Abhazya yolları Gürcistan'ın kuzey kapıları adına tarihi açıdan stratejik önem arz etmektedir.

Harita 1 : M.Ö. 12. YY'da Kolkhida ve Diogi Krallıkları¹

Bölgedeki ilk yerleşimciler olarak bilinenler Diaolar ve Kolhlardır. “M.Ö. 13. yy sonunda, Akdeniz ve Ege adalarından gelip, Önasya’da hüküm süren Hitit İmparatorluğu’nu yıkan “Deniz Kabileleri” Önasyanın batısına hakim oldular. Önasya’nın doğusunda ise, Gürcü kabilelerinden Muşkiler/Mosinikler ile birlikte, Khalde/Haldeliler hakim oldular. Bunlarla ilgili bilgiler Eski Ahit’te/İncil’de ve arkeolojik kazılar sonucu

¹ Sandro İbereli, *Gürcü Halkının Tarihi*, Cinius Yay, İstanbul, 2014, s.45.

ortaya çıkan çivi yazıtlarında bulunmaktadır. Muşkiler, zamanımızda Güneybatı Gürcistan'da yaşayan, Meskheti Gürcülerinin ataları idiler.”²

Gürcüler kendilerine “Kartvel” ülkelerine de Kartvel ülkesi anlamına gelen “Sakartvelo” derler. Kartvelen etnik gruplar: Kartlar, Megreller-Çanlar ve Svanlardır. Bu etnik gruplar kendi aralarında da birtakım boylara ayrılırlar: Kartlılar, Kahlılar, Pşav-Hevsurlular, Mtiul-Mohevliler, İmeretliler, Guryalılar, Raçvelliler, Leçhumlular, Acarlar, Meshler, Cavahlar, Şavşlar, Klarclar Kartvel boylarını oluştururlar.³ Filolojik olarak 5 sesli, 28 sessiz harften oluşan özgün Gürcüce (*Kartvelce*) komşusu Çerkez veya Hindu-Avrupa dil ailelerinden olmayan kendine özgü en eski dillerden biridir. M.Ö. 3. YY’da Gürcü alfabesinin oluşumu da ilk ülkeyi birleştiren Gürcü Kralı Parnavaz’ın adıyla ilintilidir.⁴ 65 yıl idarede olan Parnavaz için anonim kronik, “Gürcüceyi o kadar yaydı ki, Kartli’de başka dil konuşulmazdı.”der.⁵ Kartvelce grupların genel ortak dili olsa da Kolhça, Kartli Kaheti, Cheveneburi⁶ Gürcücesi gibi ağız farklılıkları da vardır. Gürcü edebiyatı ise özellikle 12. yy’da Shota Rustaveli (1172-1216) gibi (*destansı eseri : Kaplan Postlu Şövalye-Vepkhis Tkaosani*)⁷ epik, filozofik büyük bir şair yetiştirebilmiştir ki bu durum onun gerisinde büyük bir Gürcü kültürünün varlığını kanıtlamaktadır.

Bu kültürel zenginliğin temelinde ise var olma mücadelesinin ve bu mücadeleyi muhafaza eden Yüksek Kafkas Dağlarının etkisi kaçınılmazdır. Bu dağlar Hindistan merkezli Aryan kabilelerinin akınlarına karşı Ön Asya toplumlarından Gürcülerin ataları olan Hatti (*Mitanni*) ve Subarilerin sığınağı olmuştur.⁸ Bu dağlar daha sonraları Arap (*Sami*), Türk, Moğol, Slav topluluklarına karşı da aynı korunmayı sağlamıştır. Orta Çağ’da kısmen birleşen Gürcü akrabalarının ilk net kültürel varlıkları ise ‘yaklaşık 6000 yıl kadar önce’ oluşmaya başlamakla birlikte Ön Asya yerli halklarından Hattiler (*Mitanni*) ve

² İbereli, *a.g.e.* s.45.

³ Niko Berdzenişvili – Simon Canaşia, *Gürcistan Tarihi*, çev. Hayri Hayrioğlu, Sorun Yay, İstanbul 1997, s.36-37.

⁴ İlyas Üstünyer, *Kaf Dağı’nın Güney Yüzü Gürcistan*, Kaknüs Yay, İstanbul, 2010, s.40.

⁵ İrene Gviaşvili, “Sakartvelos Dedakalaki Mtskheta”, *Pirosmani Dergisi*, S.2, İstanbul, 2007, s.12.

⁶ Türkiye’de yaşayan Gürcüler kendilerine: “Bizden” anlamına gelen “Cheveneburi” derler. Cheveneburilerin dilleri adına: Shushana Putkaradze, Chveneburebis Kartuli, Adjara Newspaper Press, (*Çveneburilerin Gürcücesi*), Basılmış Doktora Tezi, Shota Rustaveli Üniversitesi, 1993, Batumi.

⁷ bkz. Shota Rustaveli, *Kaplan Postlu Şövalye*, çev: Bilal Dindar, Zeynelabidin Makas, Eser Matbaası Samsun, 1991.

⁸ İbereli, *a.g.e.* s.34.

Subarlar en üst gelişme düzeyinde yaşıyorlardı. Gürcü halkının ilk ataları olan “Hatti ve Subari”ler bölgenin bayındırlığında ve gelişiminde kültürel etkilerini bırakıyorlardı.⁹ Hattilerin başkenti Küçük Asya’da¹⁰ belirse de, demografik olarak Kafkasya coğrafyası, Dünya üzerinde kümülatif olarak göçlerle taşınmayan ender etnik kavimlerden biri olan Gürcülerin ana topraklarıdır. Zira yine M.Ö. 12. yy’da Proto-Gürcüler bu bölgede karşımıza çıkarlar. Antik Yunan kaynaklarında ve Herodot yazımlarında Gürcistan’ın Doğusuna “İberia” ve Batısına da “Kolhis” olarak belirtilir. Bagrat ve Kolhis krallıklarının tarihçeleri ise Roma kaynaklarında en belirgin dönemlerdir ve Türk boyları ile en belirgin şekilde mücadele eden ise Tiflis’in Batısı’nda bulunan (*Bagratik*) Bagratlılardır.

Urartuların M.Ö. 585 yılında göçebe Med ve İskitler tarafından yıkılması sonucu bu bölgedeki yerleşik kabilelerden Subari/Speriler kuzeye göç ederek kardeş Kolh halkları ile birleşerek başkenti “Aia” olan Kolheti Krallığı’nı kurdular.¹¹

Harita 2 : M.Ö. 7. ve 2. YY’da Kolhis ve Iberia¹²

⁹ Marie Brosset Felicite, çev. . Hrand D. Andreasyan, Hazırlayan Merçil Erdoğan, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, TTK Yay, Ankara, 2003, s. 37.

¹⁰ Anadolu.

¹¹ İberiel, *a.g.e.* s.48.

Bölge mistik bir atmosfere sahiptir, bunda rakımın yüksek oluşu ve sisli, yağmurlu hava koşulları birinci etkindir. Tarih öncesi ve sonrası çağlardan kalan kalelerin, ibadethanelerin, Vardzia gibi yer altı şehirlerinin ve pek çok yapının varlığı ise ikinci etkindir. Yine 2009’da Tiflis’teki son arkeolojik kazılardan çıkarılan sekiz kafatasına bakıldığında bölgedeki Homo-Erectus (*dik insan*) buluntularının 1.8 milyon yıl geriye gittiği görülür. Bölgedeki yaşamın bu kadar eski olmasının en önemli sebebi Anadolu gibi Kafkasya’nın da bir geçit olması ve özellikle Tiflis’teki yeraltı sıcak su kaynakları gösterilebilir.

Kafkas halklarına “beyaz ırk” denir, bu adlandırmanın sebebine güneşli gün sayısının azlığı ve yağmurlu gün sayısının çokluğu gösterilebilir. Evliya Çelebi Kafkas halklarının kartal burunlu olmalarını da “Seyahatname” adlı eserine işlemiştir.¹³

İlk ve Orta Çağ’da süren kavimlerin akınlarına karşı Kafkasya’da varlık mücadelesi veren Gürcüler, bağlı oldukları Ortodoks Hristiyanlığının da koruyucusu olarak kültürel bir birlik sağlamışlardır. Ne var ki bu birlik feodallerin kendi içlerindeki iktidar mücadeleleri sebebiyle siyasi bir birlikteliğe çoğu zaman dönememiş ve bundan en çok da Gürcüler zarar görmüşlerdir.

Coğrafi, siyasi, askeri, kültürel, ekonomik, dini ve tarihi çerçevelerden inceleyeceğimiz “1919-1921 yılları arası Türkiye–Gürcistan İlişkileri” çalışması iki bölümde incelenmiştir. Birinci bölümde 1. Dünya Savaşı’na kadar olan tarihi Türk-Gürcü etkileşimleri ve ikinci bölümde ise bölgenin önemine binaen uluslararası diplomasi ve Türkiye ile karşılıklı ilişkiler ele alınmıştır. 1921’deki Sovyet işgâli sonrası imzalanan 16 Mart 1921’deki Moskova ve 13 Ekim 1921’deki Kars Antlaşmaları ile ilişkiler farklı bir tarihsel sürece evrilerek tamamen Sovyet – Türk diplomasisi kapsamına girmiştir.

¹² Batı Gürcistan Kolhis ve Doğu Gürcistan İberia bölgeleri.

Cellarius Christophorus (1638-1707) , “Notitiae Orbis Antiqui sive Geographiae Plenioris Tomus Alter Asiam et Africam”

World History Encyclopedia: <https://www.ancient.eu/image/591/map-of-colchis/>

¹³ Evliya Çelebi, Seyahatname’de, Kafkasya’nın yüksek rakımında oksijen almak için şekillenen burun yapısını coğrafyanın insan genetiği üzerindeki etkisiyle açıklamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1 - İLK ÇAĞLARDAN 20. YÜZYILIN BAŞINA KADAR ANADOLU TÜRKLERİ İLE GÜRCÜLER ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN KISA TARİHİ

Kafkasya ve Gürcistan tarihi bilinmeden sağlıklı bir Anadolu Türk tarihi ele alınamaz. Bu anlamda Kafkasya'nın Anadolu'ya benzer şekilde bir geçiş bölgesi olması ve bu köprü üzerinde yaşanan tarihi kronolojideki gelişmeler Türklerin, Hindu-Avrupa kavimlerinin, Çerkez halklarının, Gürcülerin, Ermenilerin, Farsilerin, Moğolların, Arapların, Slavların ve hatta Mısırlıların bölgeye iz bırakmasına etki etmiştir.

Bölgedeki ilk Kartli Kralı (M.Ö. 302-210) Kartlos'un torunu Parnavaz'dır.¹⁴ İlk Kartli kralı olan Parnavaz Hz. Musa'dan altı nesil sonra gelen Kartlos'un torunu Uflos'tan olup ana tarafı İsfahanlıdır. Parnavaz / Farnavaz, Tiflis kuzeyindeki ilk başkent olan Mtskheta şehrinin çevresini surlarla sağlamlaştırmıştır.¹⁵ M.Ö. 3. yy'dan M.S. 5. yy'a kadar İberya Gürcü krallığının başkentliğini yapan Mtskheta, 469'da başkentlik statüsünü bugünkü Tiflis'e devretmiştir. Mitolojik Gürcü kaynakları Gürcü kralı Vahtang Gorgosali (446-499)'nin sülün avına çıktığı bir sırada Tiflis'in daha sıcak ve şifalı suları barındıran bir yere olduğunu farketmesi üzerine başkentini bu bölgeye taşınmasını istediğini kaydeder.¹⁶

Mtskheta, M.Ö. 4-3. yy'lardan M.S.6. yy'ın sonuna kadar Gürcistan Krallığı'na merkezlik etmiş olarak "Büyük Kralların Yaşadığı" yer (*Sataho Kalaki*) olarak anılmıştır. Bu bölgede saklı tutulan Hz İsa'nın çarmıha gerilirken üzerinde bulunan (*tunik*) gömleği, Mtskheta'nın Hristiyan dünya için önemini son derece arttırmaktadır. Ayrıca Kapadokya üzerinden gelen ilk Hristiyanların da Vardzia ile birlikte bu bölgelerde yaşadıkları ve imar faaliyetlerinde bulundukları görülür.¹⁷

¹⁴ Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar*, çev. Hrand D. Andreasyan, Hazırlayan Erdoğan Merçil, TTK Yay. 2003, Ankara, s.20.

¹⁵ Erken dönem Hristiyanlığın ilk kiliselerine sahip olan tarihi Mtskheta ise Tiflis'in 21 kuzeyinde yer alır.

¹⁶ Üstüner, *a.g.e.* s.39-40.- Vahtang Gorgosali'nin bu durumu betimleyen anıt heykeli bugün Tiflis içindeki Kura Nehri kıyısında, at üstünde sağ eli kalkık olarak "dur!" şeklindeki vücut dili ile canlandırılmıştır.

¹⁷ Kapadokyalı Azize Nino'nun asma dalından yapmış olduğu haç ile M.S.4 yy'da Gürcistan'a gelerek burada Hristiyanlığı anlatmaya başladığı bilinmektedir.

Milattan sonraki ilk çağlarda ise Gürcü – Roma ilişkileri önemli diplomatik kayıtlara sahiptir. Romalılar Ön Asya’da tutunabilmek için Gürcü ve Albanlara çok önem veriyorlardı. Bu kavimlere çeşitli hediyeler ve imarsal yardımlarda bulunan Romalılar için Doğu sınırları ekonomi ve güvenlik açısından son derece önemliydi. Roma İmparatorlarından Vesfasiane, M.S. 75 yılında Armazi kentinin surlarını onartmış ve günümüze değin kalan duvarlarına: “Roma İmparatoru ve Roma halkının dostu İberya Kralı Parsman I’ın oğlu Kral Mitridate ve Gürcü halkına bir hediye olarak bu surlar tarafımdan onarıldı.” yazdırmıştır.¹⁸ Benzer politikalar daha sonraki imparatorlar ve hatta Batı - Doğu Roma ayırımıyla sonra da görülecektir. Zira Ön Asya’daki varlık mücadelesi Roma için son derece önemli bir tampon ve ileri karakol misyonu taşımaktaydı.

Harita 3 : M.S. I-VII. YY.'da Gürcistan¹⁹

Kartli Mtskheta²⁰, 6. YY'a kadar Doğu'dan gelen Farsi baskılarına rağmen gerek ekonomik, gerek yüksek dağlarla çevrili dar geçitlerin savunulması, gerekse de madencilik ve maden işçiliğinin tarihi birikimiyle gelişmiş olması ile yeteri kadar kuvvet oluşturabilmişti. İşte bu kuvvet İran'a karşı üstün gelmiş ve Gürcistan ekonomik, coğrafi, dini, siyasi birliksel ve savaşçı özellikleri ile kendini toparlamayı başarmıştı.

¹⁸ İberiyeli, *a.g.e.* s.59.

¹⁹ William Edward David Allen'in "A History of the Georgian People" (*Gürcü İnsanlarının Tarihi*) kitabındaki tasviridir.

²⁰ Merkezi Gürcistan

Harita 4 : 1089-1230 sonları, Kral IV. David sonrası²¹

Şarap, tahıl ve buğday zengini ülkenin ekonomisi özellikle 12. yy'da Büyük Kral David'in torunu olan Kraliçe Tamara Dedapoli ile altın çağına ulaşmıştır. Kraliçe Tamara ülkeyi Azerbaycan'dan İran'ın kuzeyine, Orta Karadeniz'den Doğu Anadolu'ya ve Kafkas sıradağları ardına (*Vladikafkas*) kadar ülkeyi bölgesel bir imparatorluğa çevirmeyi başarak İpek Yolu ticaretini toprakları üzerine çekti.

Güney Kafkasya'da İskit, Peçenek ve Kuman akınları ile transit veya kısmen yerleşmiş, Hristiyanlaşmış olan göçebe Türklerin Gürcülerle birlikte Müslüman Türklere karşı ilk resmi karşılaşmaları ise Orta Çağ'da görüldü. Türklerin yurt edinmek amacıyla Büyük Selçuklu öncül müsellemler tarafından 11. yy'ın ilk çeyreğinde Anadolu'ya keşif amaçlı gelmeleri sonrası Kafkasya'da ve Doğu Anadolu'da yerleşen Türk birliklerinin ilk büyük çarpışması ise 1048 Pasinler Savaşı olarak karşımıza çıkmaktadır. "Dandanakan Savaşı'nı²² takip eden yıllarda icraatını daha çok Orta ve Batı İran'a yayan

²¹ İbereli, *a.g.e.* s.172.

²² 1040 yılında Büyük Selçuklu ve Gazneliler arasındadır.

Tuğrul Bey, hanedan üyelerinin de yardımıyla kısa sürede geniş bir coğrafyanın hakimiyetini eline geçirmişti. Devletin Orta İran'da sağlam bir şekilde yerleşmesinden sonra, İbrahim Yinal ve Kutalmış gibi hanedan üyelerinin fütihat için daha batıya gönderildiği görülmektedir. Bu durum aynı zamanda Tuğrul Bey'in devletin gelişmesinde eski geleneklere bağlı kalarak hânedan üyelerinden istifade etme niyetini göstermektedir. Bu dönemde İbrâhim Yinal ve Kutalmış'ın batı cephesinde bilhassa Gürcü ve Bizans kuvvetleriyle başarılı mücadelesi onların devlet içerisindeki durumunu güçlendirmiştir.”²³ Bu tarih itibarı ile Türk-Gürcü ilişkileri klasik olarak Orta Çağ din savaşları çerçevesinde Müslüman-Hristiyan mücadelesi şeklinde devam etmiştir.

Kümülatif, sosyal bir alan oluşturan din olgusu ve inanç sistemi ise tüm toplumları doğrudan etkilemiştir. Sosyalleşmenin, yardımlaşmanın ve hukuki düzenin sağlayıcısı kabul edilen geleneksel din kültürü, örf ve adeti şekillendirmiş olarak özellikle Orta Çağ'daki dini savaşlarının nedeni gibi görünse de, savaşların temelinde her daim en önemli etken olarak ekonomik faktörleri görmekteyiz. Bu anlamda Hristiyan ve Müslüman toplumların savaşlarına öncelikle ekonomik açıdan değerlendirerek, kendi kültürlerinde öğretici, birleştirici bir büyük cemaat oluşturma kapsamında bakmak yerinde olacaktır.

İlk kez Müslüman Türkler ile Hristiyan Gürcüler arasındaki büyük savaşları Orta Çağ'da görmekteyiz. Bu çağda, Sultan Alp Arslan döneminde (1063-1072) Batı Gürcistan Selçuklu tabiyetine girmiştir. Sultan Melikşah döneminde (1072-1092) 1079'da ilhak genişlemiş ve 1080 itibarı ile Türkmenler bölgeye akın akın gelmiştir. Bu yerleşme dağlık Kafkasya'da iç bölgelere erişememiş ve 1121 yılında gerçekleşen Didgori Savaşı'nda Selçukluların aldığı kesin yenilgi ile Gürcüler ata topraklarını yeniden geri almışlardır.

Orta Çağ'da Türk-Gürcü ilişkileri etnik temelden çok din temelinde olmuştur. Müslüman Türkler ile Hristiyan Gürcüler kendilerini dinlerinin savunucuları olarak görmüşler, Türkler aynı dinden oldukları İranlılar ile, Gürcüler de aynı dinden oldukları Bizans ve Kıpçak Türkleri ile ittifak yapmışlardır.²⁴

²³ İsmail G. Özgüdenli, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, C.1, İSAM Yay, İstanbul, 2017, s.117.

²⁴ Veyssel Şahin, *Türkiye Gürcülerinin Dünü Bugünü*, İdeal Kültür Yay., İstanbul, 2018, s.11.

Gürcüler dindaş oldukları Doğu Roma İmparatorluğu olan Bizans'tan kopmamak için ise çetin bir yalnız kalmama savaşı verdiğini görürüz. Anadolu'nun Türkleşmesi sonrası başlayan Türk – Gürcü mücadelesi ise ilk zamanlarda daha çok kuzey doğu Anadolu'daki ilk Anadolu Türk beyliklerinden Saltuklular ile başlamış daha sonra Anadolu siyasi birliğini sağlayan Anadolu Selçuklu Devleti ile süregitmıştır.

Anadolu Türkleri ile Gürcüler arasındaki en belirgin ve hararetle ilişkileri 12. yy'da görmekteyiz. Türk akıncılarının yerleşik ve gazacı taarruzlarına karşı Gürcü Kralı IV. David (*Kurucu, Agmeşenebeli*), işgâl altındaki Gürcü topraklarını kurtarmak için önce iç ayrışmalara son vermeye çalıştı. Bu anlamda Bağvaşilerin lideri Liparit'i sınır dışı ederek ilk hedefine ulaşmıştır.²⁵ Kakheti ve Hereti bölgelerini de geri kazanan IV David, 1103 yılında ise yurt çapında bir kilise kurultayı (*Ruis-Urbnisi Kurultayı*) kurdu. Aznavur adı verilen feodallerin hakimiyetinde olan kiliselerin, miras yoluyla bilgisiz piskoposların ruhani gücü ile krala baş kaldırmalarını da bu yolla engellemek ve siyasi birliği sağlamak gerekliydi. Halk arasından seçilen bilgili piskoposlar ile kiliselere bir nizam verildi. Bu dönemde başlayan reform çalışmaları içinde ise 1106'de kurulan Gelat Manastırı/Akademisi²⁶ görülmektedir. Bu akademi daha ziyade Gürcistan'da Yunan felsefesi üzerine tartışmaların yapıldığı bir mekân olmuş ve bundan dolayı buraya “İkinci Atina” adı verilmiştir.²⁷ Bu kurultay hem ahlâklı kişilerin din görevlisi olmasını hem de yurdun birliğini ahlâki temeller üzerine oturtulmasını amaçlıyordu. Bu iç düzeni sağlamaya yönelik olan çalışmaların ardından Kuzey Kafkasya'da yaşayan göçebe Kıpçakların Prensi Şaragan'ın oğlu Atrak'ı Gürcistan'a davet eden David, 40.000 Kıpçak ailenin gelmesini ve her ailenin bir çocuğunu Gürcü Krallığı'na asker olarak vermesi şartını koyar. Her ailede ortalama beş kişi olsa ortalama 200.000 Kıpçak Türkünün Gürcistan'a girdiği düşünülebilir. Bu anlaşma adına Kıpçakların şartı ise David'in Atrak'ın²⁸ kızı Guran Dukht ile evlenmesiydi. David'in bu evlilikten doğan kız çocuklarından biri Şirvan Kraliçesi olması için Şirvanşah ile biri ise Konstantinapolis'e gönderilerek Dukas sülalesinden

²⁵ Niko Berdzenişvili – Simon Canaşia, *Gürcistan Tarihi*, çev. Hayri Hayrioğlu, Sorun Yay, İstanbul 1997, s.140.

²⁶ Gelat Akademisi 1994'te Dünya Kültür Mirası listesine alınmıştır.

²⁷ İlyas Üstünyer, *Kaf Dağı'nın Güney Yüzü Gürcistan, Kültür, Gelenek, Mekân, Kimlik*, Kaknüs Yay, İstanbul, 2010, s.61.

²⁸ Rus kroniklerinde: 'Otrok'

Nikoforos'un oğlu Alekxis ile evlendirilmiştir. Bu diplomatik evlilikler ile de bölgedeki istikrar ve müttefiklik sağlanmıştır.

Kıpçaklar ile büyük bir askeri güç temin eden kralın, 1120 yılında iyi yetişmiş ortalama 60.000 kişilik süvari ve 5.000 kişilik muhafız ordusu vardı.²⁹ Bu gücüyle ani baskınlarla güney ve doğu hattındaki Türk birliklerine akınlar düzenliyor ve ülkeyi yabancı işgalinden çıkarmayı hedefliyordu. O ara “Gürcistan Başkenti Tiflis (*Tbilisi*) ve çevresi Türk işgali altında bulunuyordu. Kurucu David önce tarihi eski başkentlerine yöneldi. 1110 yılında Tiflis yakınındaki Samşvilde üzerine yürüyerek burayı düşmandan geri aldı. 1115 yılında Rustavi’yi, 1117 yılında Hereti bölgesinin kale kenti Gişi’yi, 1118 yılında Ağmaşenebeli’deki Lore’yi de alarak düşmanların ülkeye giriş yollarını kapatmış oldu.³⁰ Böylelikle Tiflis tam anlamıyla kuşatıldı. 1121’deki Didgori Savaşı (*Manglisi Mevkii, Tiflis’in 40 km Batısı*) ile hazır durumda olmayan 400.000 kişilik³¹ Selçuklu kuvvetlerine ani baskın yapan IV. David zafer kazanmış ve II. Giorgi döneminde adlandırılan Türk Talanı (*Didi Turkoba*) sonlandırılmıştır. 1122 yılında Tiflis’teki müslüman ahali direniş gösterse de başarılı olamayacağını anlayınca Kral IV. David’e teslim olmuştur. Böylelikle “400 yıl boyunca yabancı boyunduruk altında kalan tarihi Gürcü başkenti Kutais’in ardından yeniden ata kültürüne geri kazandırılarak başkent ilân edilmiştir.

1123 senesinde I. Rükneddin Mesud döneminde Şirvan’a karşı bir Selçuklu hücumu gerçekleşti. Şirvan hakimi “Şirvan Şah”ı tutsak ederek ülkenin başkenti Şamakhi’yi ele geçirdi. Oradan Gürcü Kralı David’e tehdit dolu bir mektup gönderdi. Mektubunda ormanlara saklanmamasını, karşısına çıkmasını isteyen sultana karşı harekete geçen Kral David Şamakhi’yi, Şirvan’ı Derbentlerden Şaburan’ı, Kola (*Göle*)’yi, Basiani’yi (*Pasinler*) Türk kuvvetlerinden geri aldı. Yine Büyük Selçuklu’nun aldığı ve Hristiyanlık için manevi, stratejik ve ticari öneme sahip olan Ani şehri de aynı yıl Gürcü Krallığı’na bağlandı ve Ermeni teba Gürcü vassalları olarak kaldı.

David Ağmaşenebeli zaferi ile doğu ülkelerinde olduğu kadar batı Hristiyan toplumlarında da bu zaferleri ile üne kavuşmuştur. Bu zaferleri ve ülkesine fedâkarlığı

²⁹ Sandro İbereli, *Gürcü Halkının Tarihi*, Cinius Yay, İstanbul, 2014, s.17 - Üstünyer, *a.g.e.* s.63.

³⁰ Berdzenişvili- Canaşia, *a.g.e.* s.142-144.

³¹ Kaynaklarda rakamlar 300.000 ile 800.000 arasında farklılık göstermektedir.

sebebiyle Kral IV. David Agmeşenebeli gerek entelektüel kişiliği, gerek hoşgörülü idaresi ile³², gerekse de vasiyetinde bir manastır girişine gömülmek isteyen mütevazı kişiliği ile Ortodoks Gürcü Kilisesi tarafından azizler arasında yer almıştır.

Gürcistan hristiyanlık dünyasında Doğu Roma'nın doğusunda Ermeniler ile kalan ve en uçtaki tarihi iki önemli devletten biriydi. Gürcülerin yaşadığı coğrafya yüksek rakımlı olmakla birlikte engebeli arazileriyle savunulması daha kolay ama yaşamı çetin bir atmosfere haizdi. Ülkenin bir yanında Karadeniz, bir yanında Hazar Denizi bir yanında Kafkas dağları ötesindeki Vladikafkas ile Asya stepleri bir yanında ise Acem ve Küçük Asya'ya açılan kapıları sebebiyle stratejik olarak son derece önemli bir yerde olduğu aşikârdır.

Bu bölgeye hakim olmaya çalışan birçok siyasi güç olmuştur; fakat bölgenin topografik ve demografik yapısı buna pek kolayca izin vermemiştir. En güçlü askeri güçlerden biri olan Roma İmparatorluğu dahi bölgede tutunamamış, Trabzon garnizonu sürekli olarak Gürcü baskınları ile harab edilmiş ve Livius Titus Roma'nın nihayetinde Gürcülerle ittifak yoluna giderek Doğu sınırlarını korumaya çalıştığını yazmıştır. Nitekim bir sel gibi geçen Moğol saldırıları³³ dahi Batı Gürcistan'a ulaşamamış³⁴; fakat Tiflis tarihinde pek çok kez farklı bayraklar görülmüştür. Şüphesiz bunda Tiflis'in yer altı su kaynakları, ticari kesişme noktasında olması, maden rezervi ve bir anlamda geçit şehri görevi üstlenmesi de sebep gösterilebilir.

İşte bu sebepten Anadolu Selçukluları nizami olarak oturmuş, kültürel birliğini sağlamış ve folklörüne dahi çetin coğrafyasının gölgesi düşmüş savaştı bir millet olan Gürcülerle sık sık dövüşmüştür. Ne var ki anavatanı islâm etkisinden korumaya çalışan koyu ortodoks Gürcülerin kendi feodal iç çatışmaları dış etkilere daha çok ülkeyi yıpratmıştır. Bu çatışmaların sonlandığı veya bir merkezi kuvvete bağlandığı zamanlarda ise büyük zaferler tarihe kaydedilmiştir.

³² Müslümanların rahatsız olmaması için mahallelerine yakın bölgelerde domuz kesimini yasaklamıştır.

³³ Hunan Muharebesi, Moğolların Kafkasya'ya saldırısıdır.

³⁴ Kraliçe Rusudan Dönemi

IV. David'in torununun torunu olan Kraliçe Azize Tamara³⁵ (*Dodopali*) dönemi ise Gürcülerin en çetin savaşlarının yaşandığı, aynı zamanda Gürcülere özgüven ve bir bakıma kimliklerini de kazandırdığı 'Gürcü Altın Çağı' kabul edilir. Bu dönemde Anadolu Selçukluları ile yaşanan gelişmeler göze çarpmaktadır. "Kartlis Tshovreba (*Gürcistan Tarihi/Hayatı*)'ya göre Tamara döneminde Gürcü sınırları İran topraklarından Kuzey Kafkasya'daki Çerkez topraklarına kadar uzanmış ve 1102 tarihinde Mıcingerd bölgesinde Selçuklu ordusunu da yenmesiyle Erzurum civarlarından Kars'a kadar ki topraklarda Gürcü hakimiyetine girmiştir."³⁶

Kraliçe Tamara (*Dodopoli*) dönemi Bizans ilişkileri her ne kadar bölgesel ittifaka dayalı olsa da bu ittifakın zedelendiği dönemler de yaşanmıştır. Kraliçe Tamara, Doğu Roma kontrolünde olan Karadeniz kıyılarındaki şehirlerden gelen Gürcü kültür ve din adamlarını Tiflis'te kabul etti ve hediyelerle geri gönderdiğinde Bizans tarafından soyulduklarını öğrendi. Bu durum kraliçeyi kızdırmış ve Karadeniz Ereğlisi (*Zonguldak*)'ne kadar bölgede hakimiyet kurmuştur. Bu bölgedeki hakimiyeti sağlamak adına Trabzon Rum İmparatorluğu'nu kurarak başına anne tarafından akrabası olan Prens Aleksi Komnenos'u oturtan Tamara ardından ise Kars'ı alarak ticari yollarda üstünlük sağladı ve Kars doğrudan doğruya Tiflis'e bağlandı. Anadolu'daki bu hamleler ister istemez Anadolu Selçuklu'nun dikkatini çekmekteydi. Bu zaferler Anadolu Selçuklu Sultan'ı Rükneddin'i müslüman devletlerle bir anlaşma yapmaya iterek 400.000 kişilik bir orduyu hazırlamasına neden oldu. Sultan Rükneddin Süleyman Şah ordusu ile Gürcistan'a doğru harekete geçerken bir yandan da Gürcü Kraliçesi Tamara (*Dedapoli*)'ya mektup göndermek suretiyle savaşı erkenden psikolojik üstünlükle kazanmak istiyordu. Süleymanşâh'ın mesajını taşıyan elçi, Kraliçe Tamara'nın huzurunda mektubu okumaya başladı:

"Göklerin altında yükselmiş sultanların en yükseği, meleklerle benzeyen ve büyük Muhammed'i göndermiş olan Allah'ın yardımcısı ben, Rükneddin, Gürcülerin hükümdarı olan sana, Tamara'ya bildiririm ki: her kadın akılca zayıftır. ...İşte ben Türk hanedanının adaletini icra etmeğe ve sana ve halkına, Allah'ın sırf bizim elimize verdiği kılıcı

³⁵ "Royal Imagery in Medieval Georgia" (*Orta Çağ Gürcistan'ındaki Kraliyet Görüntüleri*) kitabında, Antony Eastmond, "Mepe Mepeta" (*Krallar Kralı*) sıfatıyla Tamara'dan bahsetmiştir.

³⁶ Üstüner, *a.g.e.* s. 69.

çekmemizi sana ve halkına anlatmağa geliyorum. Ben gelmeden önce, önüme diz çökerek, Muhammed'in resullüğünü kabul ettiğini beyan eden ve kendi dinini inkâr edip boş yere ümit bağladığın haçı huzurunda kıracak olanların hayatlarını bağışlamaya razı olacağım."

Kraliçe Tamara kendisine gelen bu tehditkâr mektuba karşılık olarak verdiği cevapta savunma savaşını zaruren kabul etmiş oluyordu³⁷ :

*"Ey Rükneddin, mutlak kudret sahibi Allah'ın tam güvenle, Meryem Ana'ya dua ederek ve ümidini mukaddes haça bağlı olduğu halde, gökleri gazaba getirmek üzere yazılmış olan mektubunu okudum ve orada, Allah'ın muhakeme edeceği kötülüğünün delillerini gördüm. Allah'ın adına boş yere yemin edenlerin onun tarafından mahvedileceğini bilmiyor musun? ...Seninki değil, Allah'ın idaresi yerine gelsin, seninkinin yerine Allah'ın adaleti yerine getirilsin. Senin adamlarının savsaklığını bildiğimden cevabımın tam zamanda yetişmesi ve tedbir alabilmen için benim adamlarımdan birini de sana gönderiyorum. Harekete geçirdiğim askerlerim ise, esasen kapına dayanmışlardır."*³⁸

Gürcü ordusunda bir tarafta Abhazlar ve İmerler, diğer tarafta da Kartliler, Kahet ve Heretliler yer alıyordu. Sultanın ordusu bunu görünce savaş düzenine geçmişlerdir. Erzurum'dan hareket ederek Pasinler ve Sarıkamış istikametinde yolunaki Micingerd Kalesi civarına gelen Türkler ordugâh kurdular. Basiani'de Davit Soslan, Zakaria Mhargrdzeli, Çiaber ile Torlular'ın yanı sıra İvane ve Şalva kardeşlerin öncülüğündeki baskın ve umumi taaruzu ile hazırlıksız yakalanan Anadolu Selçuklu birlikleri bozguna uğrar ve Selçuklulardan pek çok kıymetli eşya, hayvan, silah, bayrak gibi unsurların yanında müslüman aleminin farklı ülkelerinden önemli komutanlar da Gürcülere esir düşer. Onlardan biri de Anadolu Selçuklu'nun önemli komutanlarından Fahrettin Behramşâh'tır. Pasinlerdeki çetin savaş şiddetli ve uzun süreli olmuş ve iki taraftan da birçok kişi ölmüştür. İbn-i Bibi *"Kara kandan deniz, deniz cesetten kara oldu."*

³⁷ *Kartlis Tskhovreba*, (Gürcistan Kronik Tarihi) s.268, *The Georgian Chronicle*, s.77-78; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay. İstanbul, 2013, s.280-281.

³⁸ Brosset, *a.g.e.* s.406-407. (Mektuplaşmalar)

betimlemesi ile bu savaşı şiirsel olarak kayıt düşmüştür.³⁹ Sultan II. Rükneddin Süleyman Şah, bu yenilginin intikamını almak istediye de fırsat bulamamıştır.⁴⁰ Kılıçarslan'ın tahttan feragati kendisine oldukça hevesli bir biçimde istediği huzuru getiremedi; bunun aksine, son yıllarda oğulları arasında çıkan acı kavgalar nedeniyle zehir oldu.⁴¹

Harita 5: Kraliçe Tamara (Dodopoli) dönemi (1184-1230)

Kraliçe Tamara dönemi Gürcistan'ı Vladikavkas'tan Azerbaycan'a, Doğu Anadolu'dan Batı Karadeniz kıyılarına kadar etkisini göstermiştir. "Tatar" olarak adlandırılan; fakat Türklerin akrabalarından olan Moğollar tarafından 8 bölgeye ayrılrsa da işgal süreci engebeli arazileri ile ulaşımın ve kontrolün zor olduğu Kartvel ülkesinde uzun süreli bir Moğol etkisi yaratamamıştır. Hiç şüphesiz bunda Cengiz Han İmparatorluğu'ndan sonra doğan Altın Ordu (*Cuci Ulusu*) ve İlhanlılar (*Hülâgüler*)

³⁹ İbn-i Bibi, *El-Evamirü'l Alaiyye fi't Umuri'l Alaiyye*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Cilt I, 1996, Ankara, s.94.

⁴⁰ Şilan Salbaş, "Gürcü Kraliçe Tamara Döneminde Anadolu ile İlişkiler", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)*, Güz 2018, S.8, s.88, Ateş Erhan, "Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII / 2, 2017, s.376.

⁴¹ Tamara Talbot Rice, *The Seljuks in Asia Minor, Anadolu Selçuklu Tarihi*, çev. Tuna Kaan Taştan, Nobel Yay. Ankara, 2015, s.66.

arasındaki çatışmaların kaotik ortamındaki avantajından yararlanan Gürcülerin işgâlin baskısından kurtulma unsuru da vardı.

Gürcülerin Anadolu Türkleri ile olan ilişkileri her ne kadar 1071 Malazgirt Savaşı ile önce kendi sınırlarındaki Türk beylikleriyle (*Örn. Saltuklular*) ve sonra Anadolu Selçuklu Devleti gibi büyük güçlerle devam etse de Orta Asya Türk kökenli Timurleng İmparatorluğu ile de süregitmiştir. Kafkas geçitlerinde Moğol (*Altın Ordu - Toktamış Han*) ve Timur ordularının mücadeleleri arasından sıyrılmaya çalışan Gürcistan Orta Çağ içindeki en ağır yıpranma dönemlerini 14. yy'ın son çeyreğinde yaşadı. Timur sonrası yakıp yıkılan ülkenin yaraları sarılmaya çalışıldı; fakat tarih 1453'ü gösterdiğinde Gürcülerin Hristiyan dünya ile olan bağına ciddi bir darbe gelmişti.

Doğu Roma İmparatorluğu zaman zaman Gürcülere karşı Karadeniz'de korsan faaliyetlerde bulunuyor, zaman zaman ise politik olarak karşısına çıkıyordu. Bu durumlar karşısında Tamara Dodopali (*Kraliçe Tamara, 1184-1213 yılları arası*) ülkesine ve bölgesine destek olması adına Trabzon Rum İmparatorluğu'nu kurmuş olsa da zaman zaman Gürcistan bölgede kaderine terk edilmiş bir atmosferi teneffüs etmiştir. Doğu Roma ile yaşanan gerilimler Kafkasya'da ve Doğu Karadeniz'deki Ortodoksları yalnız bırakmıştır.

Siyasi tarihe derin bir etki etmemekle birlikte Kraliçe Rusudan'ın kızı Tamara'nın⁴² II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den olan çocukları “II. Alaeddin Keykubad⁴³ yedi yaşında tahta çıktı ise de ise de ağabeyi İzzettin Keykavus Akşehir'de, Rükneddin Kılıç Arslan IV Konya'da hükümdarlıklarını ilân ettiler.” II. Alaeddin Keykubad'ın Moğollar ile görüşmeye giderken şaibeli ölümü ise düşündürücüdür.

Küçük Asya'nın Kuzey Batısı'nda Söğüt ve Domaniç bölgelerinde bir uç beyi olan Osmanlılar 1299'dan sonra güçlenmeye başladıklarında ise Doğu Roma ile Gürcü Krallığı'nın da denizden başka bir bağlantısı kalmamıştı. Zaten Timur saldırıları sonrası Avrupa'ya oranla oldukça geriye düşen bölge bayındırlığı ve hayatı 1453'te Osmanlıların

⁴² Tamara Dodopoli'nin torunu.

⁴³ İbn-i Bibi, *a.g.e.* s.607 vd., 629 vd., 629-631. – II. Keykubat, *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 25. s.359-360.

Konstantinopolis'i alması ile daha da daralmıştır. Gürcüler için bu durum sadece ekonomik ve siyasi olarak yalnız kalmalarına değil aynı zamanda kültürel olarak da Avrupa'dan kopmalarına ve kendilerine özgü koyu bir ortodoksluk inancına bağlı kalmalarına, bu çeşit bir muhafazakar milliyetçiliğin gelişmesine de etki etti. Harap olmuş Gürcistan ekonomisi ve üretimi kendi iç pazarını dahi besleyemeyecek durumdaydı. Yalnız yine de para basımına ara verilmedi, bu bir anlamda milli birliği ve siyasi otoriteyi temsil etmekteydi. Madeni paralar şehirlerde, ova yörelerde, yol boyu yerleşim bölgelerinde kullanılıyordu. Dağlık, zor bölgelerde ise eskiden olduğu gibi hayvan veya hububat takasına dayalı bir ekonomi süregidiyordu. 15. yy'da Gürcistan'da küçük gümüş paraların kullanılması ise bölge ekonomisinin özellikle bu çağda ne denli zayıf olduğunu göstermektedir.

Harita 6: 15. YY'da Gürcistan

Osmanlı Türkleri ile Gürcülerin resmi ilk karşılaşması ise II. Mehmed (*Fatih Sultan Mehmed*) döneminde (1432-1481) Trabzon Rum İmparatorluğu'nun 1461'de Osmanlılar tarafından alınması ile gerçekleşir. Bu durum Konstantinopolis'in Osmanlı oluşu ile zaten

yalnızlığa ve Batı'dan kopmuşa sürüklenen Gürcüler için daha da derin bir yalnızlık süreci demektir.

Gürcistan'ın Avrasya hakimiyeti üzerinde önemli bir jeopolitik alan oluşu sebebiyle yaşadığı istilâlar ise bölgenin kaderini özellikle 15. yy sonrası 500 yıllık bir suskunluğa sürükledi. Bu süreç içinde zaman zaman Papalığın ve Osmanlı karşıtı Doğu güçlerinin teklifleri ile bağımsızlıklarını bulma imkânları doğsa da bu planlar isabetli olmadığından Gürcü prenslikleri bir olmaktan vazgeçerek yeniden feodal sistemdeki iç çatışmalar içinde coğrafyanın kan kaybetmesine devam etmişlerdir. Bu durum elbette en çok Gürcistan'a zarar vermiştir.

Özellikle 16. yy başlarında Gürcistan üzerinden Yavuz Sultan Selim'in Doğu politikası ile Osmanlı kuvvetlerinin ve yine Türkmen oymaklarından Edebil Şeyhi "Safieddin" soyundan gelen İsmail'in İran tahtına çıkması ile Sefieddin'den alınma "Sefian" ya da "Safevid" ülkeleri arasında kalan Kartvel ülkesini bir de 19. yy'da Slavik Rus kuvvetleri zorlamaya başlayacaktır. Osmanlılar ise Güney Batı ve zaman zaman iç Gürcistan'ı 150 sene kadar 3 sancak halinde yönetmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun iç dünyasında ise Gürcü etkisi pek çok alanda kendini gösterir. Bu anlamda valilikler yapan, vezirlik, komutanlık gibi görevler üstlenenler olduğu gibi padişah annesi olan kadın sultanlar da vardır:

17. yy başlarında Magrav Han olarak bilinen Georgi Saakadze'nin Batı Gürcistan'ın İran hakimiyetine karşı lider olarak hızlıca hareket etmesi, işgalcileri püskürtmesi ve kazandırdığı parlak zaferler Osmanlı'nın dikkatini çekiyordu.⁴⁴ İmereti Kralı Teymuraz ile Saakadze arasındaki mücadelede İran'ın ezeli düşmanı olan Saakadze'yi Sefer Paşa sultanın izniyle desteklemişti; fakat Teymuraz Saakadze'nin birleşik kuvvetlerini püskürterek Birleşik Gürcistan emeklerini suya düşürdü. Giorgi Saakadze daha sonra Osmanlı'nın desteğine sığındı. Gösterdiği dahiyane savaşlar Naima tarihinde kayıtlıdır.⁴⁵ Güney Kafkasya'nın korunması adına, İran'a karşı Gence, Karabağ

⁴⁴ bkz. Simon Kvariani, *Giorgi Saakadze Büyük Savaşçı*, Tür. Çev. İbrahim Goradze, Ararat Yay, İstanbul, 1980.

⁴⁵ Feridun Bey, *Name-i Hümayun Münşaat*, C:2, s.230.

ve Erdebil'i kazanan Saakadze daha sonra İslâm'a biat etmiş ve "Mehmed" adını alarak Karaman Beylerbeyliği'ne atanmıştır. Hüsrev Paşa'nın da etkileri sonucu Tamara dönemi Gürcistan'ı gücüne ulaşılması adına çalışma yürüttüğü düşüncesi ile Giorgi Saakadze Malatya'da 50'ye yakın yandaşı ile baskın sonucu kılıçtan geçirilmiştir. Naima bu durum üzerine, "*mülkünün yarısını bu komutanın yok olması için harcamayı göze alabilecek olan İran Şahı'nın intikamını bir Osmanlı paşası almıştır*"⁴⁶ yorumunda bulunur.

Bilahare, payitahttan ayrılarak Edirne'ye yerleşen IV. Mehmed (*Avcı Mehmed*) Konstantiyye'ye⁴⁷ 10 Eylül 1651'de Gürcü Mehmed Paşa'yı sadaret payitaht merkez valisi olarak atamıştır.⁴⁸ İmparatorluğun farklı atmosferlerinde etkisini gösteren Türk-Gürcü ilişkileri içinde en önemli tarihi şahsiyetlerden biri ise Bezmiâlem Valide Sultan'dır.⁴⁹ Sultan Abdülmecid'in annesi olan Bezmiâlem Valide Sultan, II. Mahmud'un ilk yedi kadın efendisinin ikincisidir. 1839'da oğlu Sultan Abdülmecid doğunca "Mehdiulya" sanını almıştır. Sultan Abdülmecid'in doktoru Spitzer Bezmiâlem Valide Sultan hakkında Tarih'i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda yayımlanan anılarında; "*naif, bir Gürcü kızına özgü göz kamaştırıcı derecede beyaz ve ince ellerinin harikulâde güzelliği, yüzünün hatlarının düzgünlüğü ve zindeliğinin dikkatini çektiğini.*" belirtirken, Osmanlı donanmasında Mushaver Paşa olarak bilinen İngiliz kökenli Amiral Sir Adolphus Slade'in anılarında ise Valide Sultan'ın cenaze töreni gününü şöyle betimler: "*Sultan anne Gürcü idi. Çocukken saraya getirilmiş, kırk altı yaşında ölmüştür. Zevci İkinci Mahmud'un ölümünden sonra on beş sene yaşamış; büyük servetini hayır işleri yapmaya hasretmişti.*"⁵⁰ Gureba Hastahanesini, günümüzde İstanbul Kız Lisesi olan Bezmiâlem Valide Mektebi'ni yaptıran Sultan, kurumların giderleri için zengin vakıflar da bağışladı. İstanbul'da bir çok çeşmesi olan Bezmiâlem Valide Sultan kurdurduğu hayır kurumları ve yoksullara yaptığı yardımlarla halkın sevgisini kazanmıştır.

18. yy'da itibarı ile Kafkasya'da Osmanlı ile Gürcülerin karşısında yeni bir aktör olarak Rus Çarlığı'nın etkisi görülmeye başlanır:

⁴⁶ Mustafa Naima, *Naima Tarihi*, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yay, İstanbul, 1968, C.3, s.1058.

⁴⁷ III. Mustafa'nın yasağı ile 1762 yılına kadar İstanbul'a "Konstantiniyye" denmiştir.

⁴⁸ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları 36 Osmanlı Padişahı*, Oğlak Yay, İkinci Baskı, İstanbul, Şubat 2000, s.275.

⁴⁹ bkz. Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları; Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanevendiler*, Oğlak Yay, İstanbul, 2011.

⁵⁰ Sakaoğlu, *a.g.e.* s.385-386.

1720’de bölgedeki Hristiyan ülkelerle görüşmeler başlatan Rus Çarı I. Petro ile gelişmeye başlayan Rus-Gürcü (*Vahtang Dönemi*) ilişkileri bölgede yeni bir atmosfer doğurmuştur. Bu süreç 1917 Brest Litovsk Antlaşması’na kadar gidecek olan Rus-Gürcü-Türk ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. 1763-1768 yıllarında İmereti halkı Osmanlılar ve yandaşları Tavadlara karşı Kral Solomon ile birlikte savaştılar ve savaşı kazandılar. Kral Solomon Osmanlı ile barış anlaşması yapmak yerine 23 Haziran 1768’de Osmanlı – Rus düşmanlığından faydalanmayı daha mantıklı buldu ve elçisi Maksima Kukateli’yi Rusya’ya gönderdi. Himaye ve müttefiklik isteyen Gürcülerin teklifine karşı Rus Çarlığı bu durumu altın tepside Gürcistan’ın işgali olarak görecekti. Burada bahsedilen himaye ise asıl olarak dini birlik ve bölgesel denge yardımlaşmasıdır.

1769’da Alman asıllı ve menfi hamleleri ile ünlü Tottleben ilk Rus subayı olarak Kafkasya’ya girmiştir. Tottleben’in arzusu ise kendine tam biat edilmesi idi. Bu biata karşı gelen Kral Solomon’a karşı muhalifleri destekleyerek yeni bir Gürcü iç savaşına destek oldu ve Batı feodalleri ile merkez İmereti arasındaki savaşlar ülkeyi daha da yıprattı. Kartli-Kaheti bölgesi Kralı Erekle de sarayında aydın önderlerine dış politika konusunu tartıştırıyordu. Üç yüz yıl boyunca İran ve Osmanlı arasında kalmış olan Gürcistan’ın Rus ittifakından bir fayda sağlayamadığı, aksine iç karışıklıkları körüklediği, bu anlamda yeni bir dış politika belirlenmesi gerektiği belirlendi. Rusya’ya bağlılık kararı düşünüldü, bu şekilde yardım alınabilecek ve iç sorunlar için zaman kazanılabilecekti. Krallık bağlılık için Rusya’ya yeni bir elçi gönderdi; fakat bu himaye teklifi bu sefer Çarlık tarafından kabul edilmedi. Ruslar bu yeni himaye teklifi ile Osmanlı ve İran’ın tepkisini tam olarak üzerine alacaklarını düşünmekteydiler ve olası bir büyük savaş için hazırlıklı değildiler. Rus Çarlığı bu dönemde Batı cephesinde İsveç ile de karşı karşıyaydı.

Batı cephesindeki mücadelelere rağmen Ruslar Güney’de Hindistan Denizi’ne ulaşmak istiyorlardı. İran üzerine yapılacak hareket için Gürcistan jeopolitik olarak çok önemli bir üstü. Diğer yandan Balkanlar üzerinden İstanbul’a da gidilmesi planlanıyor, Kırım ve Karadeniz hakimiyeti ise ilk hedef olarak görülüyordu. Rusçuk, Silistre ve Varna’nın intikamlarını isteyen II. Katerina 1768-1774 yılları arasında 6 yıl süren Osmanlı – Rus Savaşı’nın ardından Dobruca’da Küçük Kaynarca Antlaşması için imzaya oturdu.

“Doğu Karadeniz ve Kafkasya adına Küçük Kaynarca Antlaşması’nda öne çıkan maddeler:

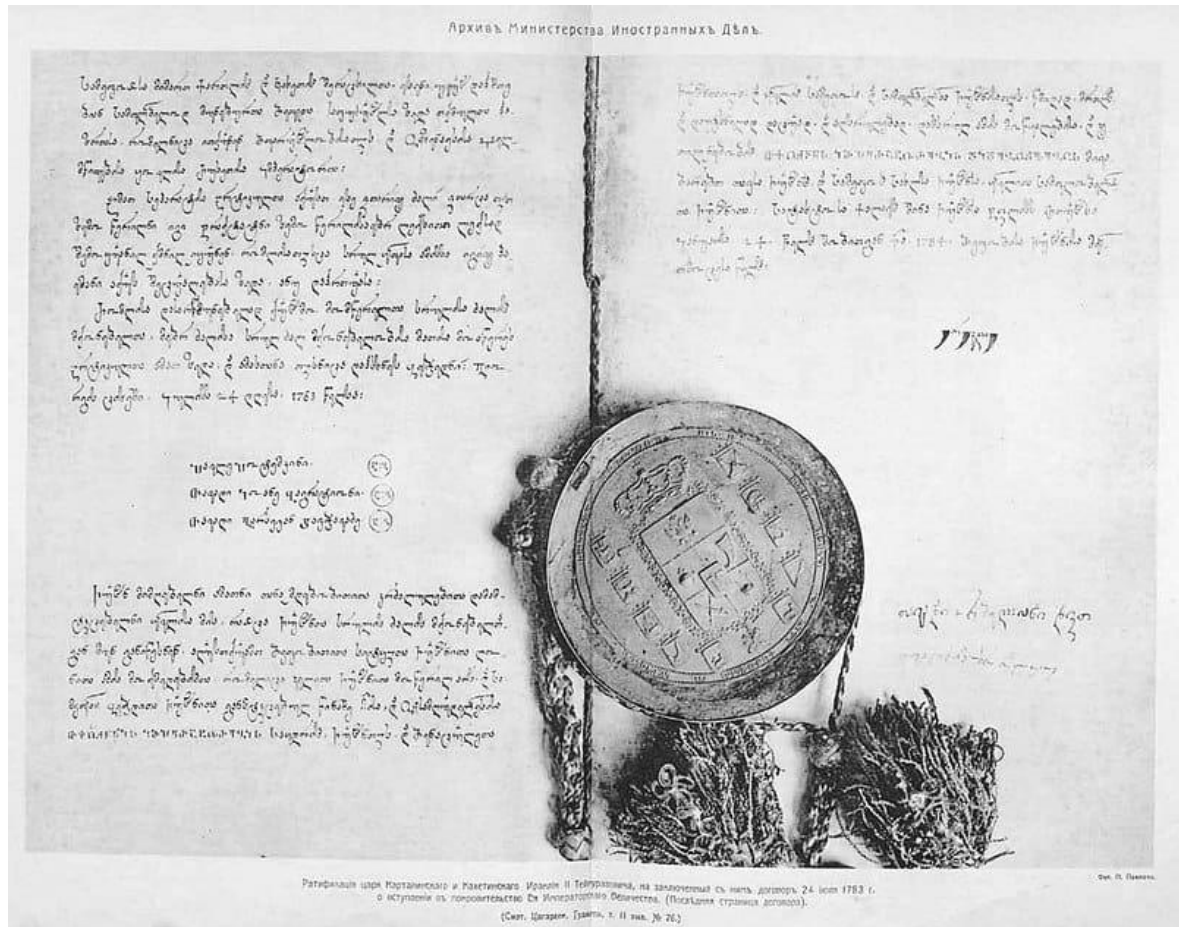
- Kırım özerk olarak Osmanlı’dan koparıldı (*9 yıl sonra ise Rus işgâli gerçekleşti.*)
- Azak Kalesi Ruslara bırakıldı.
- Kuzey Kafkasya Ruslara bırakıldı
- Güney Kafkasya Osmanlılara bırakıldı.
- “Osmanlılar İmereti’den aldıkları vergi ve haraçlardan vazgeçiyorlardı.”⁵¹

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu İmereti’den koparılması Kral Solomon’un siyasi bir zafer elde etmesi demektir. Bu antlaşmanın bir süre Kartli Kaheti ve İmereti bölgelerine toparlanmak için zaman kazandırdığı söylenebilir.

Gürcistan’ın Batı dünyası ile olan iletişimini sağlamaya çalışan Kral Erekle ise reform hamleleri adına Batı Avrupa’dan yardım talep etti; fakat bu talebine karşılık alamadı. Nihai olarak Erekle İran ve Osmanlı saldırıları karşısında hem dinen hem de Avrupa ile köprü vazifesi göreceğini umduğu Çarlık Rusya’sı ile ittifak kurmanın daha mantıklı olacağını düşündü. Bu düşünceye Ermeni feodal beyleri ve önde gelen Gürcü aydınları ve beyleri de destek çıkıyorlardı. Ermeni feodal beylerinin Rus yanlısı tutumlarının ana sebeplerinden biri de bağımsız bir Ermeni devletinin kurulması arzusuuydu.

24 Temmuz 1783 günü Kuzey Kafkasya’da bulunan Giorgievsk Kalesi’nde Gürcü Krallığı ve Rus Çarlığı devlet temsilcileri bir araya geldiler. “Gürcü heyetinde İoane Muhranbatoni ve Garsevan Çavçavadze, Rus heyetinde de Çariçe II. Ekaterine’yi temsilen General Pavle Potiemkin bulunuyordu. Temsilciler oluşturdukları ‘TRAKTAT’ı imzaladılar. Bu Traktat imzalanmasından 6 ay sonra, 24 Ocak 1784 günü Kral Erekle tarafından imzalanarak yürürlüğe kondu.

⁵¹ Berdzenişvili – Canaşıa, *a.g.e.* s. 286.

1783 Georgiyevsk Antlaşması (Gürcüce)

1783 Georgiyevsk Antlaşması iki tarafa da bazı yükümlülükler getiriyordu:

1. Gürcü (Kartli-Kaheti) Kralı Erekle bundan sonra Rus Çarlığı'nın yüksek otoritesini tanır. İran ya da başka bir devletin ya da hükümetin egemenliğini reddeder.
2. Bundan sonra Kartli-Kaheti tahtına çıkacak olan Gürcü Kralı için Çarın onayı şarttır.
3. Kartli-Kaheti kralları bugünden sonra bağımsız dış ilişkilerde bulunamazlar. Bunu Gürcistan'daki Rus temsilcisiyle birlikte yürütürler.
4. Kartli-Kaheti kralları Rus hükümetinin gerek gördüğü hallerde askerleriyle çağrıya uymak zorundadırlar.
5. Rus Çarları Kartli-Kaheti krallığını sonsuza dek korumayı garanti eder.
6. Bundan sonra Gürcüstan Kralları Rus çıkarlarına ters düşecek dış ilişkilere giremezler. Resmi ilişkiler Ruslarla birlikte geliştirilir.

7. Ruslar Gürcüstan'ın düşmanlarını kendi düşmanları olarak kabul eder.
8. İç işlerinde Gürcü kralları bağımsızdırlar.
9. Erekle'nin ölümünden sonra Gürcü tahtına Erekle'nin çocukları varistir.”⁵²

3 Kasım 1783 günü Rus askerleri Tiflis'e ayak bastılar ve 23 Ocak 1784 günü Kral Erekle Rus Çarlığı'na bağlılık yemini etti.

Gürcüler ile Rusların resmi anlamdaki ilk bağdaşma antlaşmasının üzerinden bölgedeki tansiyonun azalacağını düşünen ve gelişmek, güçlenmek için zaman kazanacağını planlayan Kartl-Kaheti Krallığı'na nazaran İmeretiler Ruslara mesafeli durmakta idiler. Yalnız bu antlaşma Osmanlı ve İran'ın dikkatini çekmiş ve Gürcüler ile olan diplomatik ilişkileri germiştir. Ne İran ne de Osmanlı Rusların bölgede üçüncü bir aktör olmasını istemiyorlardı.

Osmanlılar Azerbaycan ve Güney Kafkasya'daki Müslüman halkların önde gelen liderlerini Erekle'ye karşı ayaklandırdılar, İranlılar da 1785 itibarı ile Ömer Han öncülüğünde Gürcistan'a harekate geçti. Bu hareket ile Gürcistan içlerine yürüyen İran kuvvetleri az sayıdaki Rus ve Kartl-Kaheti birliklerini geçmeyi başardı. Bu durum Rusların Hazar denizinin güney kıyılarında kalma ve İran'ı parçalama düşüncesinden uzaklaşmalarına daha da vahimi Gürcistan'ı kağıt üzerinde (5. Madde) korumayı taahhüt etseler de fiilen yalnız bırakmaya neden olmuştur. Bu fiili yalnız bırakılmaya Gürcistan içerisindeki Erekle karşıtı reaksiyonların ve bütünleşemeyen Gürcü feodallerinin yüzyıllardır yaşadıkları çatışmalar da ayrı bir sebeptir.

Doğu ve Batı Gürcistan'ın zoraki birleşme mücadelesi ise İmereti Kralı Solomon'un vefatı ve oğlu Prens Davit'in iktidarı ile umutları yeşertti; zira Prens Davit, Kral Erekle'nin yanında yetişmişti. İmereti'de Osmanlı, Kartli Kaheti'de ise Rus etkisi görülüyordu; ama her şeye rağmen bu birleşme az sayıda nüfusu kalan ve var olma mücadelesi gösteren Gürcüler için zaruri bir ortak paydaydı.

⁵² Berdzenişvili – Canaşıa, *a.g.e.* s.294, A. A. Sazonov, , G. N. Gerasimova, O. A. Glushkov, S. N. Kistereva, *Rusya bayrağı altında: Arşiv belgeleri* (Rusça Kitap), Moskova, 1992, s. 238-247, (Под стягом России: Сборник архивных документов/ Сост., примеч. А. А. Сазонова, Г. Н. Герасимовой, О. А. Глушковой, С. Н. Кистерева.— М.: Русская книга, 1992.)

Süregiden İran saldırılarına karşı varlık göstermeyen Rus Çarlığı'na karşı 1797'de 80 yaşının son dönemini yaşayan Kral Erekle, elçisi Garsevan Çavçavadze'yi Rusya'ya göndererek kesin bir dille Ruslara Traktat hükümlerinin yerine getirilip getirilmeyeceğini sordu; fakat Kral Erekle diplomatik cevabı alamadan vefat etti. Ardılı XIII. Giorgi ise Kral Erekle'nin vefatını bekleyen kaosçu, ayrılıkçı ve bozguncu feodaller yetmezmiş gibi, İran ve Osmanlı ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu iç ayaklanmalara yandaş olan İran saldırısının hazırlığını farkedince de Kral Ruslara başvurarak Traktat hükümlerinde değişiklik talep etti. Taht varisi olan oğlu Davit'in veliahtlığının kabulü koşulu ile Kartli-Kaheti doğrudan Rus vilayeti olmasını istedi.

Bölgenin Anadolu ve Acem diyarına kesin bir Rus üssü olarak ve zengin maden yataklarının koşulsuz kullanılması adına Rus Çarlığı bu teklifi kabul etti. Bölgedeki Rus hakimiyeti bu olayla kesin ve resmi bir evreye dönmüştür. 1799 yılında Rus Çarlığı adına General Lazarev birliği ile Gürcistan'a adım attı. Birleşik Rus ve Gürcü birlikleri İran şahı Ömer Han'ı geri püskürttü ve XIII. Giorgi daha ölmeden 22.12.1800 günü Çar 1. Pavel Petroviç (1754-1801), Kartli-Kaheti'nin Rus Çarlığı'na ilhakı kararını aldı. 16 Şubat 1801 günü Ruslar tarihi Sioni Katedrali etrafında Gürcü halkına Rus manifestosunu okudular. Eylül 1801'de ise artık Gürcistan'ın kalbi bir Rus vilayeti durumuna geldi.

19. yy Gürcistan'da bir reform ve Rönesans dönemi kabul edilebilir; çünkü savaş ve işgaller ile geçen yüzyılların ardından nihayet Gürcistan kendi kültürünü koruyarak edebi, felsefi, sanatsal ve teknolojik açıdan Rus Çarlığı köprüsü üzerinden Batı'ya ulaşarak gelişmeye başlamıştır. “*Vladikavkaz Yolu ve Moskova'nın Suyunu İçenler*”⁵³ tabirleri bu anlamda deyimleşmiştir. 19. yy'daki Çarlık hakimiyeti dahilinde Tiflis, daha sonra Çarlık tarafından ilhâk edilecek olan Azerbaycan, Ermenistan ve 93 Harbi sonrası (milâdi: 1877-78) Kars gibi bölgelerin merkezi yönetim şehri olarak belirlenmişti. Bundaki en önemli sebep ise Tiflis'in Kafkasya'nın ekonomi ve ulaşım merkezi olmasıdır. İlk kez 1. Petro tarafından Rus Çarlığı döneminde düzenlenerek 1708-1929 tarihleri arasında uygulanmış olan Kafkas Guberniya (vilayet) bölgesinin merkezi Tiflis'ti. İran'ın, Türklerin, Ermenilerin bir araya geldiği bu şehir Rus diplomasisin, memurlarının, aristokrasisinin ve

⁵³ Tergdaleulebi - Tergis Dalevlebeli : Moskova'ya giderken Tergi Nehri suyu içilmek zorundadır. Bu bir okumaya giden aydın Gürcü gençliği hareketiydi.

subaylarının en renkli merkeziydi. Ruslar için bu bölge hakimiyetten çok hayranlık uyandıran kadim bir şehirdi. Nitekim şehrin Rus yazınındaki etkisini sadece Maksim Gorki Tiflis ile bütünleşen ruhunu anılarına kaydeder. Yine Rus oyun yazarı, diplomat ve besteci Alexandr Griboyedov (1795-1829) da Gürcü Prensi Çavçavadze'nin kızı ile evlenmiştir.

Tiflis Çarlık Tercüme Bürosu şefi diplomat Baron Roman Romanovich Rosen'in (1847-1921) yardımcısı olan Mirza Fetali Ahundov (1812-1878) ilk Türk tiyatrosu kabul edilebilecek bir sahnede eserlerini kaleme almıştır.⁵⁴ Mirza Fetali Ahundov'un Türkolojik ve özellikle de felsefi çalışmalarına renk katan Tiflis'in dram sanatındaki etkisi sarıh bir şekilde eserlerinde görülebilir.⁵⁵

Daha fazla sanata ve daha fazla aydınlanmaya aç olan Gürcü entelijansiyası için ise Rus hakimiyeti askeri olarak geçici ama Puşkin, Tolstoy, Lermontov... gibi kalemleri ile kalıcı nitelikte önemli bir tohumdu. Gerek Fransız, gerekse de Rus kültürünün etkileri Kafkas kültürünün ikliminde çok daha büyüleyici bir sanatın ışığını yakacaktır. Bu anlamda ressam Niko Pirosmashvili'nin natüralist çalışmaları Pablo Picasso'yu kendine hayran ederek derinden etkilemiştir.⁵⁶

Nikhloz Baratashvili 19. yy Gürcü yazınına Avrupa romantik şiirini getiren öncül bir romantik şairdi. 19. yy ve 20. yy başlarında etkileri görülen pek çok özgün kalem yeşermeye başlamıştı. Örneğin; Natüralist, felsefi ve epik şairlerden Vaja Pşavela, roman yazarı, şair ve dramaturg Alexandre Kazbegi, Gürcü romanının temeli kabul edilen Miheil Cavahişvili, felsefi şiirleri ile öne çıkan Grigol Robakidze, şair lider İlia Chavchavadze ve şair dostu Akaki Tsereteli gibi... M.Ö. 5. yy'a kadar gittiği düşünülen "Tamada" (*sofra adabı*) kültürü ise Gürcülerden civar kültürlerle ve Ruslara taşınan örnek bir esinlenme yaratmıştır. Bu kültürün birleştirici ve milli ruhu koruyan olgusu Alexandre Kazbegi'nin romanlarında işlenmiştir.

⁵⁴ Mirza Feth Ali Ahundzade, *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C.2, s.186.

⁵⁵ bkz. Mirza Fetali Ahundov, *Felsefi ve Politik Düşünceler*, çev. Arif Berberoğlu, Epos Yay, İstanbul, 2018.

⁵⁶ P. Picasso Pirosmashvili'nin eserleriyle ilk kez 1969'da Louvre Müzesi'ndeki sergide karşılaşmıştır. NTV, "Picasso Kime Hayrandı?"

<https://www.ntv.com.tr/turkiye/picasso-kime-hayrandi.apcIVM9sbUy7WTd8zhFsUQ> , 29.06.2009-12:02

1853-56 Kırım Savaşı sonrası, Panslavizm Politikası ile Osmanlı'ya karşı Ortodoksların haklarını kullanarak emperyal ilerleyişini sürdürmek isteyen Rus Çarlığı, İstanbul'daki Tersane Konferansı'ndan meşrutiyetin ilân edilmesi sebebiyle istediğini alamamıştı. İngiltere'nin arabuluculuğunda Balkan sorunlarının görüşülmesi üzerine Londra'da toplandı ve 31 Mart 1877'de Osmanlı'ya bir protokol gönderildi. Protokol uluslararası eşitlik hukukundan öte daha çok bir dayatma şeklinde maddeler içeriyordu; zira en dikkat çekici madde şuydu: “Osmanlı'dan savaşa hazır durumdaki ordularını çekmesi, sadece iç güvenliği sağlayacak kadar askerin tutulması.” Batı devletlerine karşı Osmanlı Meclisi protokolü tartıştıktan sonra ordularını çekmesinin Rus Çarlığı'nın da ordularını çekmesine bağlı olduğunu ve bu tür bir protokolün ancak yenilmiş bir devlete sunulabileceği belirtilerek nota ile protokolü reddetti. Bu durum Rus Çarlığı'nın istediği bir ortamı doğurmuştur ve 24 Nisan 1877'de Çarlık Rusya Eflâk ve Boğdan'a girerek⁵⁷ 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 savaşını başlattı.

93 Harbi'ne kadar Rus ve Gürcü birlikleri Osmanlıların elinde bulunan Poti, Ahılkelek gibi önemli merkezleri yeniden Gürcistan'a kattı; ancak Kabuleti (*Çürüksu*) ve Acara 1877-78 Osmanlı-Rus savaşına kadar Osmanlıların elinde kaldı.⁵⁸ Gürcü ve Ermeni askerleri içinde muhtariyet kazanmak adına öncelikle Gürcüleri kullanan Rusların 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda bir Rus Kafkas kolunun komutanı General Çavçavadze'ye vermesi örnek gösterilebilir.⁵⁹ Özellikle Batum'dan gerek liman gerekse de demir yolu üzerinden Ruslar lojistik yardımlar almışlardır.

Rus kuvvetleri 18 Kasım 1877'de Kars'a kadar girmiştir. O dönemde Kars ortalama 20.000 nüfuslu bir kale şehriydi. Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa sayıca üstün olan Rus kuvvetlerini 3 meydan muharebesinde de mağlup etmişti; fakat 4. bir meydan savaşından sonra Osmanlı'nın Doğu Cephesi'ni besleyemeyeceğini düşünerek ordusunu Erzurum'a çekmiştir. Savaş sonunda 1.410.000.000 ruble borçlandırılan Osmanlı'dan borçların 300.000.000 rublelik ödenecek kısmı haricindeki miktar karşılığında

⁵⁷ bkz. Francis Vinton Greene, **93 Harbi**, çev. Sebahattin Şenol, Muhammet Şeviker, İz Yay. İstanbul, 2018. – İnegöl ve Ertuğrul Sancakları için yeni gelen göçmenler adına okul ve cami yapılması kararları adına bkz. Murat Kasap, **Batum Muhacirleri**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul, 2008. s.164-165.

⁵⁸ Fahrettin Çiloğlu, **Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi**, Ant. Yay. İstanbul, s.63.

⁵⁹ Derya Çini Şimşek, **Ankara'da Açılan İlk Gürcistan Temsilciliği ve Türk Gürcü İlişkileri**, Siyasal Kitabevi, Mart 2019, Ankara, s.36.

‘Rumeli’deki bazı yerler (*Dobruca*) ile Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Bayezid Ruslara bırakıldı. Böylece Ardahan, Batum ve Doğu Beyazıt’ın terk edilmesi ile Rusya bütün *Mavera-yı Kafkasya’yı* ele geçirdiği gibi, Anadolu için de büyük bir tehlike teskil ediyordu⁶⁰ Rusların 40 yıllık Kars, Ardahan, Doğu Bayezid ve Batum’u işgali de böylelikle başlıyordu. 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması ile Ruslara karşı İngiliz desteğinin istenmesi ve İngiltere’nin de zorlaması sebebiyle Kıbrıs İngiltere’ye verilirken Kars, Ardahan ve Batum’un Rusya’ya verildiği tasdik edilmiş olunuyordu.

Rusların Güney Batı Kafkasya’daki ilerleyişi sürdükçe merkezi Tiflis olan Kafkas Guberniyası da geliyordu. Batum’un durumu ise Ardahan ve Kars’tan ziyade daha naif ve kaotikti; zira Batum’da yüzyıllardır süren Osmanlı hakimiyeti sonucunda diğer Güney Batı Kafkasya bölgelerine nazaran daha çok sayıda Müslüman Gürcü vardı. Berlin Antlaşması’na göre Elviye-i Selâse’den 3 yıl içinde göç etmeyenler Ruslara tabi olacaklardı. Batum ve havalisi olarak adlandırılan; Batum, Acara, Ardanuç, Çürüksu, Artvin, Livane, Şavşat, İmerhev, Maçahel, Borçka, Murgul ve Maradit’ten göç yollarına dökülen on binlerce muhacir ailenin, Rus tecavüzleri sebebiyle Anadolu’nun muhtelif yerlerine doğru iskânlarının zorunlu tarihsel süreci de artık başlıyordu.⁶¹ Süregiden bu Rus Çarlığı hakimiyet sahası bölgede Kuzey Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Ermenistan sahasına genişleyerek 1. Dünya Savaşı yıllarına (*Brest Litovsk 1917*) değin etkisini hissettirecektir.

19. yy’ın ikinci yarısı itibarı ile (1856) Rus Çarı II. Alexandre’nin “Çiftçi Reformu” ile çiftçilere topraklarını satamamaları karşılığında verdiği ticaret, başka işerde çalışma, eşit vatandaş statüsü Gürcistan’da da etkisini gösterdi. Önce 1857’de Samegrelo’da çiftçiler ayaklandılar. Feodellere karşı daha fazla hak arayan çiftçiler yaklaşmakta olan Menşevik hareketlerinin de temelini olgunlaştırıyorlardı. 1862’de Guria, yeniden 1863’te Samegrelo ve ardından 1865’te Tbilisi olayları ile gelişen bu hararetli dönemin ardından 13 Ekim 1864’te Tiflis Valiliği serfliği kaldırmıştır.⁶² Kırsal arabulucular, halkın seçtiği

⁶⁰ Mustafa Bakan, “Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Selâse ve Batum”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic (Diller, Edebiyat İçin Uluslararası Süreli Yayın ve Türk veya Türk Tarihi)* vol: 3/7, 2008. s.735.

⁶¹ 1829 Edirne Antlaşması sonrası Kafkasya’dan ilk göçler başlarken, 93 Harbi (1877-78) sonrası “Büyük Göç” adını alarak daha büyük bir göç hareketi Anadolu içlerine doğru devam etmiştir.

⁶² Çelebi, *a.g.e.* s.128.

muhtarlar, valilik hukukçuları, imparator başkanlığındaki senatodan müteşekkil olan hukuk sisteminin yanında 1865'te köy meclisleri oluşturuldu, ayrıca vergi ve memur sistemi oluşturuldu. Tiflis, Kutaisi, Gori, Poti, Ahalkalaki, Batumi gibi bölgelerde başlayan Danışma Meclisleri Rus desteği ile kurulsada Rus baskısı da hissediliyordu. 19. yy'da sanayileşmeye başlayan Rus Çarlığı'nın etkileri Gürcistan'a da demir yolları, fabrikalar, üretim ve toplama, dağıtma tesisleri şeklinde kendini gösterirken Avrupa'daki kültürel ve siyasi akımlara da yakınlaşmalar başlamıştır. Ekonomisi göreceli olarak iyiye giden Gürcistan'da halk yoksul ve sefil durumdaydı.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası ise Batum merkezli Acara bölgesinden Osmanlı sınırlarına doğru “Büyük Göç” (*Muhaciroba*) başlamıştır. İlk göçler 1828-1829'daki savaş sonrası Rusların Sokhumi, Akhaltsikhe, Kars ve Erzurum'a kadar ki ilerleyişleri sonucunda gerçekleşmişti. “1828-1832 tarihlerinde bir Gürcü Osmanlı sadrazamı olan Reşit Mehmet Paşa zamanında 14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması'yla Osmanlılar Poti ve Anapa'yla birlikte Akhaltsikhe ve Akhalkalaki'yi Ruslara bırakmışlardı.”⁶³ 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması (*Yeşilköy Antlaşması*) ile Batum, Ardahan, Artvin, Kars, Bayezid, Eleşkirt ile Soğanlı'ya kadar olan Osmanlı toprakları Rus Çarlığı'na bırakılıyordu. Haliyle bu durum Gürcüleri de ilgilendirmekteydi. Özellikle anlaşmanın 21. Maddesi ile üç sene içinde göç etmek isteyen ahalinin karar vermesi belirtilmiştir.

Bu göçlerin nedenleri içinde Rusların müslüman ahaliye barbarca saldırıları, böylelikle stratejik bölgelerdeki demografiyi Rus ve Ermeni nüfusu lehine çevirmek istemesi kadar II. Abdülhamid'in kaybedilen topraklardan gelecek olan müslümanlarla Doğu ordularını güçlendirmek ve Doğu Anadolu'daki gayrimüslim ağırlıklıdaki köylere yerleştirilecek müslüman göçmenlerle Osmanlı lehine demografik dengeyi sağlama düşüncesi vardır. Müslüman Gürcülerin her türlü Rus propogandası, tacizi, tecavüzü ve yüksek vergisi altındaki şiddetine karşı birlikte yeniden güçlenme düşüncesi müslüman Osmanlı topraklarındaki destekle mümkün olabilirdi.

⁶³ Çelebi, *a.g.e.* s.138.

Gürcistan’da ise Rus Çarlığı’na karşı 1789 Fransız İhtilâli’nin etkileri görülmeye başlanacak, 1850 sonrası ilk milli görüşçü liderler ve gruplar şekillenecektir. Her türlü resmi kurumda Rusça konuşulmasına rağmen Gürcüce duyarlılığın ön plana çıkarılmaya çalışılması ve bu konudaki çabalarla ilk siyasi grupların kültürel çevreden doğması ile Gürcistan bağımsızlık mücadelesi de resmen başlamıştır.

İlia Çavçavadze önderliğinde kurulan “Droeba Gazetesi” 11 Ekim 1879’daki basımında Acara bölgesindeki yurtseverliğe dikkati çekerken, göçlere karşı çıkıyor ve ülkenin kan kaybetmesini istemiyordu. Droeba ve Iveria Gazeteleri müslüman veya hristiyan olmanın önemli olmadığını, dini inançtan öte milli birliğin gelişmesi gerektiğini savunurken, Rus General Komarov, Batum’un boşaltılması ile çok önemli bir doğal kaleyi Rusların kazandığını Svyatopolsk-Mirski’den Batum Valiliği’ne yazarak bildiriyordu. Göçün 1.000.000 rakamına ulaştığı belirtilen raporlarda⁶⁴ “Samotchianelis veya Tergdaleulis” adı verilen “Birinci Grup” Gürcistan için bağımsızlık mücadelesine öncülük etmekte ve İlia Çavçavadze, Akaki Tsereteli gibi aydınları ile Rus emperyalizmine karşı kültürel boyutlarda bir “Milli Kurtuluş Savaşı” açmışlardı. Bu savaş İlia Çavçavadze’nin 1879 yılında kurduğu “Gürcüler Arasında Okur-Yazarlığı Yayma Derneği” ile ivme kazanmıştır. İakob Gogebaşvili, Akaki Tsereteli ve I. Machabeli gibi önderleri olan bu derneğin üyeleri sayesinde bir “Halk Üniversitesi” kurulmuş ve hatta Gürcistan’ın muhtelif yerlerine ulaşılarak kültür-sanat-tarih (“*İşte Tarih*” yazıları) kapsamında halklara folklorik Gürcü müziği de dinletilmiştir. İakob Gogebaşvili’nin “Deda Ena”⁶⁵ (*Ana Lisan*) kitabı ile Gürcü alfabesi de halka öğretilmekteydi. Ayrıca 1879’da Gürcü Tiyatrosu İlia Çavçavadze ve Akaki Tsereteli öncülüğünde yeniden faaliyete geçektir. Tiyatro sayesinde toplumsal bilinçlendirme daha hızlı yayılacaktı. 26-29 Haziran 1892’de ise “Gürcistan İstiklâl Birliği” adında ilk milli-politik-sağcı örgütlerden biri kuruldu. 1893’te Ruslar tarafından alıkonulan grubun aktif üyeleri daha sonra Sosyalist Federalistler Partisi’ni kuracaklardır. Yine Birinci Akım etkisinde 1905 yazında Guria’da Beniamin Çkhişvili başkanlığında demokrat normlarla Guria Cumhuriyeti kuruldu. 1906’ya kadar ayakta kalsa da Rusya Çarlığı işgâli altındaki sosyal demokratlar için ilham verici ve güdüleyici bir hamleydi. 1906’da Sokhumi yöneticisi Nikoloz (*Niko*) Tavdgiridze Moskova’da Gürcistan’a otonomi

⁶⁴ Çelebi, *a.g.e.* s.143.

⁶⁵ İberieli, *a.g.e.* s. 304.

verilmesini açık açık istemiştir. 1907’de ise Avrupa’da Gürcü Milletinin Memorandumu okunmaktaydı.

“**Meore Dasi**” (*İkinci Grup*) ise Niko Nikoladze, Giorgi Tsereteli öncülüğünde burjuvazinin de desteği ile devrimci, demokrat ve sosyalist çerçevede kuruldu. Bu grup Avrupa’da olduğu gibi feodallerin çekilip Gürcü burjuvazisinin hakimiyetini istiyordu. Milli ve Sosyal problemleri konu alan Meore Dasi aktifken Gürcü proleteryasını da içine alıyordu. 1875-76 yılları arasında ise Svaneti’de çiftçi ayaklanmaları karşımıza çıkacaktır.⁶⁶ 93 Harbi ile Kars’ta Rus yönetimi oluşturulmaya başlanmış, Ardahan (*Artaani*), Oğuz yolu (*Eruşeti*), Tortum (*Tortomi*), Şüregel (*Şurageli*), Kağızman (*Ağzevani*), Oltu (*Oltusi*) merkezleri alınmış, 20 Eylül 1878’de Batumi, Artvini (*Artvin*) Açara sonraları Kutaisi valiliğine bağlanmak üzere Rus yönetimleri kurulmuştur.

Meore Dasi hareketi her ne kadar Gürcü milliyetçiliğini Rus emperyalizmine karşı yaymaya çalışsa da tam anlamıyla etkili olamamışlardır.

“**Mesame Dasi**” (*Üçüncü Grup*) ise Kvali / İz Gazetesi ile milli duygulardan çok sınıfsal mücadeleyi öne çıkarmaya başlamıştır. Marksizm’le tanışan Gürcü aydınları Bakü petroleri ile ilgilenen Avrupalılar sayesinde gelişen Bakü- Tiflis-Batum tren yolu ve yerel üretim tesisleri ile bir işçi sınıfının oluştuğunu görüyordu. Bu sınıfın haklarını korumak, ileride Rusya’da doğacak olan bir ihtilâlle bölgesel hakları da kazanmak anlamına gelebilirdi. Mesame Dasi doğrudan doğruya milli mücadeleyi değil, Marksist bir ihtilâl ile dolaylı olarak Gürcistan’ın bağımsızlığını işçi sınıfı yönetimi sistemi içinde alacağına inanıyordu. “Milli Hareket” onlar için Rus devrimi ile birdi, devrim sonrası işçiler ve ulusları emperyal baskılardan kurtulacaktı. Yalnız bu grup içinde iki akım öne çıktı: Egnate Ninoşvili (*İngorokva*) başkanlığında, Gürcistan Bağımsızlık Bildirisi’ni okuyan Noe Jordana öncülüğündeki Menşevikler ve İosep Cugaşvili (*Stalin*), A. Tsulukidze, Ketskhoveri ve Philipe Makharadze gibi genç Bolşevikler.

İlia Çavçavadze’nin İveria Gazetesi’ne karşı duran ve bu akımı gerici gören Mesame Dasi ile bölünen Gürcü aydınları içinde gerçek anlamda “Gürcü Milli Bilinci”ne

⁶⁶ Bu ayaklanmalar reform isteyen çiftçilerin ayaklanmaları olmakla birlikte Menşevik görüşü olgunlaştırmıştır.

bağlı az sayıda entelektüel kalmıştı. Bu hareketin içinden dığan ve 1896'da Muşata Khelmzğvanelta Komiteti / İşçi Yönetim Komitesi'ni kuran Marksistler, Gürcistan Sosyal Demokrat Partisi'nin de temelini atmıştır.⁶⁷

20. yy başlarında ise Gürcistan'da görülen öncül partiler şöyledir:

- 1) Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi⁶⁸
- 2) Sosyal Federalist Partisi
- 3) Anarşistler Örgütü⁶⁹
- 4) Gürcü Sosyalist İhtilalciler (*Eserler*)⁷⁰

1917 Ekim Devrimi sonrası Tiflis'te en az taraftarı bulunan Bolşevikler Kızıl Ordu gücü ile yönetime el koyacaklardır. Demokratik açıdan bakıldığında ise Sosyal Demokratların daha kalabalık bir kesime hitap ettiği görülmektedir.

⁶⁷ Bu parti 1918'deki bağımsızlık sonrası iktidarda olacaktır.

⁶⁸ Gürcistan Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin temelidir.

⁶⁹ 1840'lı yıllarda Avrupa'da Max Stirner önderliğinde ortaya çıkan Anarşist akımı destekleyen ve 1783 Giorgievski Antlaşması taraftarı olarak Menşevik ve Bolşevikleri eleştirmişlerdir.

⁷⁰ 1900 başlarında Rusya'da ESER Partisi'nin görüşünce olan, Khalkhosnebi / Narodik toplumcu grubu destekleyen bu parti, köylü haklarını koruyor, demokratik toprak reformuna önem veriyorlardı. Şubat devrimini destekleyen ESER'ler Ekim devrimine ise karşı çıkıyorlardı.

İKİNCİ BÖLÜM

2- MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRKİYE VE GÜRCİSTAN İLİŞKİLERİ (1919-1921)

2.1 Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasların Genel Durumu

18. yy'da başlayan Alman sanayisinin gelişme hızı 19. yy sonlarına varıldığında Sanayi Devrimi'nin öncüsü olan İngiltere'yi yakalamıştır. Avrupa karasında rakip istemeyen İngiltere Fransa'yı politik olarak yanına alıp Almanya'ya karşı Batı'dan bir tampon denge oluşturmak istemiştir. Avrupa'nın Doğu yakasında ise Çarlık Rusyası vardır ki onların da İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına inmeleri hem jeostratejik hem de jeopolitik anlamdan İngiliz sömürgeleri ve Doğu Akdeniz güvenliği için tehdit oluşturuyordu. Bu hassas dengelerin bozulmaması için İngiltere zaman zaman Osmanlı'yı kapütülâsyonlarla Ruslara karşı korusa da nihayet 1907 Reval görüşmeleri sonrası Rusların tabiri ile “Yaşlı Hasta Adam”ın ölmesi için onay vermiştir. Süregiden zamandaki 1908'de İkinci Meşrutiyet'e sebep olan İttihat ve Terakki'nin hızla yükselişi de işte bu etkinin sonuçlarındandır.

1871'de Sedan Savaşı ile siyasi birliğini sağlayan ve Alsace-Lorraine bölgesinin zengin kalorili kömür yataklarını Fransızlardan alan Almanlar (*Prusya*) Doğu'da ise Panslavist politikaları ile Ruslara karşı mücadele ediyordu. Bu anlamda akrabası olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rus Çarlığı'na karşı hazırды.

Gavrilo Princip adındaki bir Sırp milliyetçisinin Avusturya-Macaristan veliahtını suikast ile öldürmesi 1. Dünya Savaşı'nın başlamasına sebepmiş gibi gösterilse de bu savaş hammadde ve sömürgecilik yarışını artırmıştır. 1914 ile İttifak (*Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı, Bulgaristan, 1915'e kadar İtalya*) ve İtilâf (*İngiltere, Fransa, Rusya, 1915 sonrası İtalya, Sırbistan, Yunanistan ve İngiliz sömürgeleri*) devletleri dünya tarihinin ilk büyük ve geniş çaplı savaşına, 1. Dünya Savaşı'na tutuşmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu bu savaşın başında her ne kadar tarafsız kalmak istese de başta Mahmud Şevket Paşa⁷¹ bu savaşın mutlaka Osmanlı'ya tecavüz şeklinde sıçrayacağını ve hazırlıklı olunması gerektiğini Harbiye Nezareti'ne rapor ediyordu. Aynı hususta Kazım Karabekir Paşa ise 1. Dünya Savaşı'na girişin nedenlerini siyasi ve askeri olarak ikiye ayırıyordu. Siyasi olarak Fransa ve İngiltere gibi uzun yıllar öncesine dayanan müttefikliğin ve Rusya'ya karşı olan üçlü birliğin halen geçerli olduğunu sanmakla ne büyük bir yanlışta bulunduğunu, müttefik sanılan bu ülkelerin Osmanlı'yı yağmalamaya hazırlandıklarını gördükleri an itibarı ile Almanya'nın yanına geçildiğini belirtir. Askeri olarak ise Rusların Karadeniz'e hâkim olabilecek deniz kuvvetlerine karşı durabilecek bir filonun Almanlardan alınarak İstanbul'a getirilmesi olarak kaydeder.⁷² Bu görüşlerini ise Almanların Batı cephesindeki üstün saldırılarından etkilenmekten öte bir zaruriyet düşüncesi olduğunu açıklar.

Nitekim Rusya tehditi sebebiyle dönemin dünya lideri olan İngiltere safında yer almak isteyen Osmanlı 1907 Reval Görüşmelerini hatırlatırcasına reddedilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bu ara dönemde kaygı içinde kalmış ve Enver Paşa'nın Büyük Frederick ve Otto von Bismarck nizamının disipliniyle muazzam bir güce ulaşarak güven veren Alman ittifakına doğru ilerleyen politikalarına sıcak bakmıştır. İttihat ve Terakki içinde Hüseyin Cahit Yalçın gibi İngiliz yanlısı münevverler de vardı; fakat bir gece Alman "Goeben" ve "Breslau" savaş gemilerinin "Yavuz" ve "Midilli" olarak Osmanlı donanmasına girmesiyle Rusların Sivastopol ve Odessa Limanlarının 28-29 Ekim 1914'te bombalanması sonucu Osmanlı İmparatorluğu 1. Dünya Savaşı'nda ansızın İttifak grubu içindeki yerine girmiş oldu.⁷³

Çanakkale Savaşı sonrası bölgeye kısmen gönderilen 2. ordu ve asıl olarak 3. Ordu ile Doğu'yu korumaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkas taaruz cephesini açmasının ana sebepleri şöyle sıralanabilir:

⁷¹ Erol Şadi Erdinç, İlber Ortaylı, *İttihat ve Terakki: Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Örgütlenmeler ve Darbeler*, İnkılâp Yay, İstanbul, 2016, s.80.

⁷² Kazım Karabekir, *1. Dünya Savaşı Anıları*, YKY Yay., İstanbul, Ocak 2020, s.86.

- 93 Harbi'nden kaybedilmiş olan ve Müslüman ahalinin de yoğunluklu yaşadığı Batum, Ardahan, Artvin ve Kars'ın Ruslardan geri alınma isteği
- Kafkasya'nın tüm Müslüman ahalisini tetikleyerek Hazar Denizi Doğusundaki Orta Asya Türklerine ulaşmak ve Turan (*Türk Birliği*) fikrine hayat vermek
- Ruslarla savaşarak Almanların Doğu Cephesi'ni hafifleterek İttifak Grubu'nun savaş dengesini sağlamak.

Ne var ki Enver Paşa'nın Orta Asya ile birleşme hayali, Sarıkamış'ta lojistik destekten mahrum kalan onbinlerce Türk askerinin şehit düşmesiyle son bulur.

Trabzon, Bitlis, Muş ve Van şehirlerine kadar yayılan Kafkas Cephesi'nde Rusların karargah şehri Tiflis'ti ve Rusların asıl amacı bölgesel savunma ile sınırsal ilerlemelere dayanmaktaydı. Rus orduları Genel Vali Varantsov Dashkov yönetimindeydi.

19. ve 20. yy'da Trabzon Limanı büyük gemilerin yanaşması için hazır durumda değildi, bu anlamda Batum Limanı hem büyüklüğü hem de sakin denizi ile daha elverişliydi. Limanın lojistik gücü Ruslar ve Osmanlı adına son derece önemliydi. “Osmanlı ordusu Borçka ve Artvin'i geçerek Ardahan'ı ele geçirdi. Sarıkamış'ta Rusların zaferinin ardından Ardahan ve Batum bölgesinde kalan Türk askerleri de Rus İmparatorluğu sınırları dışına çıkartıldılar.”⁷⁴ Ruslar; Artvin, Rize, Erzurum, Kars, Van, Muş, Bitlis, Erzincan ve Trabzon'u işgal ettiler; fakat savaşın 1915 Çanakkale cephesi sonrası uzaması sebebiyle iç karışıklık yaşanmaya başlamıştı. Rus Romanov Hanedanlığı zor durumdaydı ve Rus Çarlığı çöküyordu. Osmanlı Kafkas cephesinden ise tam anlamıyla 30 Ekim 1918'deki Mondros Mütarekesi'nden sonra çekilmek zorunda kalacaktır.

7 Kasım 1917'de Petrograd'ta geçici Rus hükümetine karşı yapılan darbe ve 8 Kasım'da Bolşevik lider Vladimir İlyiç Lenin'in yeni doğmuş sosyalist devletin sağlıklı büyümesi için barış dekreti (*beyanname*) Osmanlı'da memnuniyet yaratmıştır.⁷⁵

⁷⁴ Gela Gunieva, “Türk-Rus İlişkileri ve Gürcistan”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.35.

⁷⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.376.

26 Kasım 1917’de Alman İmparatorluğu’na başvurarak savaştan çekilmek için mütareke görüşmesi talep eden Bolşeviklerin isteği ile 15 Aralık’ta Erzincan’da toplandı.⁷⁶ Brest Litovsk Mütarekelerinin ilki 2 Aralık 1917’de İttifak Grubu ile Ruslar arasında başlamıştı.

5 ile 18 Aralık 1917’de görüşülen Erzincan Mütarekesi ile Osmanlı ve Rus Savaşı bitiriyordu. İki taraf arasında Karadeniz’den Van Gölü’ne kadar uzanan bir Demarkasyon hattı⁷⁷ tespit edildi. Yalnız bu mütareke Petrograd ile değil, Transkafkasya Komiserliği ve Kafkas Cephesi Rus Ordusu Kumandanlığı tarafından imzalanmıştır. Osmanlı bu anlaşmayı imzalarken Transkafkasya Komiserliği’ni de diplomatik açıdan tanımış oluyordu. Bu komiserlik ise 7 Kasım’daki darbeyi tanımıyordu ve tüm ümidi Rusya Kurucular Meclisi’nin toparlanıp iç karışıklığı sonlandırması yönündeydi. Ne var ki bu hiçbir zaman olmayacaktır.⁷⁸

Mütarekenin görüşüleceği Erzincan’da Transkafkasya Heyeti adına; “Elizavetpol (Gence) Piyade Alayı kumandanı Berzarguri, Kafkas ordusu karargahı temsilcisi Albay Esadeze, Kafkas ordusu karargahı tercümanı ve askeri tarihçi Yüzbaşı Verdinskiy, Privat Doçent B. Tevzaia, askerler konseyi temsilcisi ve Al. Smirnov işçileri konseyi temsilcisi A. Cemalyan bulunuyorlardı.

Son üç kişinin heyete dâhil edilmesi Rus İmparatorluğu’nda ihtilâlin etkisini gösteriyordu. Rus işgalinde olan Erzincan’a gelen Türk heyeti ise, 3. Ordu Kurmay Başkanı Albay (*Miralay*) Ömer Lütfü Bey başkanlığında 3. Ordu tercümanı Yüzbaşı Yakup Bey’den oluşuyordu. Mâverâ-yı Kafkas Komiserliği de görüştüktan ve komiserliğin 14 Aralık 1917’de olumlu yönde cevap vermesi üzerine Erzincan’da barış görüşmeleri başladı.”⁷⁹

⁷⁶ Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri 1918-1921*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s.28.

⁷⁷ Stefanos Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden “Milli Mücadele”ye*, 1. Baskı, İstanbul, 1979, s.38-40.

⁷⁸ Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan’dan oluşan bu komiserlik kısa bir süre sonra da ihtilâflara düşerek dağılacaktır.

⁷⁹ Şimşek, *a.g.e.* s.50.

İlk olarak karşılıklı Rus ve Türk heyetleri Erzincan’da bir araya gelip ön görüşlerini sundular. Ardından Rus heyeti Kafkas ordusu kumandanlığı ile görüşmek için bölgeden ayrıldı. Heyetlerin yeniden Erzincan’da kesin maddeler üzerine toplantıya gelişleri ise 18 Aralık 1917’de gerçekleşti.

Erzincan Mütarekesi 14 maddelik antlaşma kararları ile 29 Ekim 1914’te başlayan Osmanlı – Rus savaşını sonlandırılıyordu. Antlaşma genel hatları ile:

- Türk ve Rus kuvvetleri arasında ateş kesilecek ve sulh sağlanacaktır
- İki ordunun kara, deniz ve hava sahasında ihtilâfa düşmemesi için kendi sınırlarının da 1067 metre gerisinde kalacaklardır.
- Anlaşmazlık durumunda veya kanunsuz işler görüldüğünde ortak bir heyet ile çözüm aranacaktır.
- Gelecekte asla birbirlerine karşı taciz veya tecavüz saldırıları olmayacak ve birlikler geri çekilecektir, sadece güvenlik amaçlı birlikler duracaktır.
- Keşif birlikleri gönderilmeyecektir.
- Yerli halkların yalnızca gerekli izin dahilinde karşı sınırdan geçişleri sağlanacaktır.
- Ordular haberleşme gereği duyarlarsa görüşme memurları Refahiye Erzincan yolu üzerine gönderileceklerdir.
- Osmanlı bölgesinden hiçbir izin almadan bölgeye sızan veya sızmaya çalışacak olan yerel milis veya askeri birlikler olursa hiçbir ülkeye bağlı olmadıkları düşünülerek Ruslar tarafından eşkıya kabul edilmek suretiyle gerekli ceza verilecektir.
- Antlaşma iki nüsha şeklinde Türkçe ve Rusça çoğaltılarak karşılıklı imzalı olarak da taraflara verilecektir.

18 Aralık 1917’deki bu antlaşma ile Rusya resmen barış yolundaki adımını atmış oluyordu. I. Dünya Savaşı’nı resmen Rusya ile İttifak devletleri adına bitiren “**Brest Litovsk Antlaşması**” oldu.

20 Aralık 1917’de Brest Litovsk’da bir araya gelen devletler 22 Aralık’ta resmen görüşmelere başladılar. Alman heyetine Doğu Orduları Komutanı General Max Hatfman,

Osmanlı heyetinde Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa, Rus heyetine de Alfred Joffe başkanlık etmekteydi.⁸⁰

Görüşmeler 26 Aralık'a kadar devam etti ve Ruslar Petrograd ile görüşmek için izin isteyerek görüşmeden ayrıldılar, tekrar sürecek olan görüşmelerin ikinci kısmı 9 Ocak'ta başladı. Almanlar Rusların savaştan çekilmesi için elinden geleni yapıyordu ve Osmanlı'nın sınırlarını da Ruslara karşı politik olarak korumaktaydı. Alman ekonomisi ve askeri gücü ağır bir durumdaydı. Rusların savaştan çekilmesi ve zengin Kafkasya'nın hammadde rezervleri Almanya'nın savaşta yeniden taze kan kazanması adına son derece önemliydi. Azerbaycan'ın Bakü petroleri, Gürcistan'ın magnezyum, çelik, kereste, buğday ambarları Almanya için ciddi kaynaklardı. Rusya'daki ihtilâl Alman İmparatorluğu için bir umut olmuştur.

Brest Litovsk müzakereleri devam ederken Kafkasya'da ise Rus askerlerinin geri çekilerek bıraktığı cephe hatlarına yerleşmeye başlayan Ermeni kuvvetleri maddi ve manevi kayıplarının intikamı hisleri içinde Türk köy ve kazalarındaki talanlarına devam ederek Osmanlı'yı antlaşmayı bozmaya, antlaşma yapılan hattın ilerisine gitmeye ve Rusya'yı bölgeye tekrar geri getirip büyük Ermenistan'ı kurmak adına kanlı bir yeni saldırıya geçmişlerdir. Bu gibi saldırılara karşı Harbiye Nazırı ve Başkumandanı Enver Paşa, Brest Litovsk'da bulunan Ahmet İzzet Paşa'ya Ruslara bölgenin tam güvenliğinin sağlanıp sağlanamayacağını, şayet sağlanamayacaksa Osmanlı kuvvetlerinin meşru müdafaa hakkı ile ileri harekate mecbur kalacağını belirtmesini istemiştir.⁸¹

Kazım Karabekir Paşa Ermeni saldırılarını şöyle kaydetmiştir: “8 Kânunuevvel 1333'te (Aralık 1917) on gün için Ruslarla muhasamatın tatili emri geldi. Brest-Litovsk'ta müzakereler cereyan ediyodu. 19 Kânunuevvel'de (Aralık) mütareke emri geldi.

Kânunisani (Ocak) zarfında cepheden Rusların çekildiği ve yalnız mütareke heyetine memur Rus zabitleriyle Ermeni kıtalarının kaldığı anlaşılıyordu. Her taraftan gelen haberler, kurtulup kaçan insanlar, Ermenilerin müthiş bir İslâm katliamına

⁸⁰ Şimşek, *a.g.e.* 53.

⁸¹ Sürmeli, *a.g.e.* s.35-36.

başladıklarını, yağma ve namusa tecavüzün vahim bir surette ilerlediğini bildiriyordu. Hele Erzincan katliamın pek müthiş olduğu sübut buldu. Müslümanların kuyulara doldurularak itlâf edildiğini Ruslar da tasdik ediyordu.

Tarafeyn ordu kumandanları (Vehip Paşa-Odeşelidze) bu babda uzun muharebelerde bulundular.”⁸²

Antlaşma sürecinde Ruslar ile İttifak Bloğu’nu çıkmaza sokan bazı sorunlar da vardı. Osmanlı’nın Kafkasya adına istek ve tespitleri Brest Litovsk Antlaşması’ndan 1. el kaynak nezdindeki çerçevesi ise şöyledir:

Osmanlı heyeti Brest Litovsk’ta, Batum, Ardahan ve Kars Müslümanlarının taleplerini ve Osmanlı’ya bağlanışı için istekte bulundu. Gerekirse bu bölgede bağımsız bir devletin kurulması bile makûl görülebilirdi; çünkü Trabzon ve Erzurum üzerinden lojistik destek alan ahâlinin işgaller sonrası ticari hayatı ve Osmanlı ile iletişimi tamamen kesilmişti. Tüm bunlara binaen Ruslar gayrimüslimlere düşük vergiler koymuşlar ve bu uygulamayla diğer vatandaşların sahip olduğu haklara müslümanların sahip olamayacağını yasallaştırmışlardı. Dil, din, gelenek, görenek bakımından kendine yabancı bir kültüre maruz bırakılan çoğunluktaki müslüman halk en doğal vatandaşlık haklarına dahi sahip değillerdi.

- Batum, Ardahan, Ardahan ve Livan halkları adına Ahmet İzzet Paşa, Hasan Fehmi Efendi, Rıza Bey, Tevfik Bey söz konusu toprakların Türkiye’ye geri verilmesi için çağrıda bulundular. Güney ve Kuzey Kafkasya müslümanlarının Bab-ı Ali ısrarı ile tek bir çatı altında toplanması Osmanlı’nın doğu siyaseti adına elzemdi.

Osmanlı İmparatorluğu bu isteklerle bölgede kendi kaderini tayin etmesini planladığı müslümanların federatif veya bağımsız bir olgu içinde olmasını istiyordu. Bu sayede bölgenin Osmanlı kontrolüne girmesi ve Doğu sorununu güvence altına alma politikasını gütmüştür.

⁸² Kazım Karabekir, *1. Dünya Savaşı Anıları*, YKY Yay. Ocak 2020, s.906.

Osmanlı'nın Brest Litovsk'ta Azerbaycan ile ilgili görüşmelerinde ise Türkistan ile bağlantı kurma düşüncesi baskındı. Osmanlı tezleri şu yöndeydi:

- Bakü meselesinde, % 85 oranında Türk ve Müslüman nüfusa sahip, tüm nüfusu müslüman olan Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya ile çevrili bu vilayet, coğrafi konumunun da gerektirdiği gibi Azerbaycan'dan başka bir devlete bağlanamaz.
- Öte yandan Bakü vilayetini eklemeyen güçlü ve kendini idame edebilecek bir Azerbaycan devleti yaratmak da imkânsızdır.

Yukarıdaki mülahazalar göz önüne alındığında Bab-ı Ali, Alman imparatorluk hükümeti müttefikine aşağıdaki noktaların kabulünü teklif etmektedir :

- 1) Bakü dahil Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri'nin Alman imparatorluk hükümeti tarafından bağımsız devletler olarak tanınması,
- 2) Sınırları bağımsız bir devlet olarak belirlenecek olan Kuzey Kafkasya'nın Alman imparatorluk hükümeti tarafından tanınması,
- 3) Bu savaşta hizmet vermiş ve hizmet vermeye devam eden Osmanlı, müttefiklerine, tüm insan kaynaklarıyla başvurmak zorunda kalarak hatırı sayılır düşman güçlerini üzerine çekmiştir. Ülke bugün maddi ve beşeri kaynaklarının kesin olarak azaldığını görmekte ve dörtlü ittifakın yararına, Türkistan'ın müslüman güçlerinden büyük ölçüde yararlanmasının gerekli olacağını düşünmektedir.

Osmanlı delegasyonu Alman İmparatorluğu'nun tam desteğini alabilmek için ise Berlin'e, İngiltere'ye karşı stratejik hamleler sunarak teklifler sunuyordu bunu ise Bab-ı Ali'nin Türkistan'a siyasi ve askeri yönden örgütlenmesi için müttefik Almanya'nın Osmanlı isteklerini kabul etmesini bu sayede de Türkistan'da etkisi artacak olan Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz İmparatorluğu altında sömürülen Hindistan'daki müslümanları padişahın hilâfet gücüyle ayaklandırabileceğini belirtmekteydi.

Almanya'nın Kafkasya ve Vlafıkafkas'taki Osmanlı stratejisini kabulü Osmanlı'nın da Doğu'dan kazanacağı yeni askeri ve ham madde kaynaklarını onaylaması demektir.

Savaşın en önemli aşamasının başladığını göz önünde bulunduran Bab-ı Ali, diğer yandan müttefikler arasındaki en ufak bir ayrılığın "Dörtlü İttifak" için bir zayıflık işareti

ve düşman güçleri için bir teşvik nedeni olarak görülebileceğini fark ettiğini belirtmekteydi, Osmanlı için hayati önem taşıyan yukarıda belirtilen soruların tatmin edici bir şekilde çözüleceğini derhal ilân etmesi gerektiğine inandığını belirten Osmanlı hükümeti ayrıca Bulgaristan ile de Dobruca hususunda çözülmemiş olan sorunları çözmeye niyetliydi.

Alman İmparatorluk Hükümeti, Türkiye'nin Bulgaristan'la ilgili herhangi bir sözleşme taahhüdü olmaksızın, Dobruca'ya bir ordu birliği gönderdiğini ve sürekli olarak yeni birliklerle takviye ettiğini ve birbirini izleyen savaşlarda 23.000 asker kaybettiğini çok iyi bildiğini teyid etmiştir. Bununla birlikte Alman karargâhı, Osmanlı ordusunun bu durumda yaptığı hizmetleri takdir ediyordu. 1915'te Bulgaristan'a devredilen toprakların bir kısmının Osmanlı'ya verilmesini ve bir bölümünün de Bulgaristan'da kalacağını Bulgarlarla teyid eden Almanlar böylelikle Bulgaristan'ın da savaşa girdiğini teyid etmiştir.

Almanların konferansta Osmanlı'ya belirttiği “Hatırlatmalar Bölümü”nde ise 93 Harbi sonrasına değinir:

Alman imparatorluk hükümeti, Brest Litovsk Antlaşması'ndan sonra Rusya'nın, savaş sırasında işgal ettiği Osmanlı vilayetlerinden, Batum, Kars ve Ardahan'daki 3 sancaktan ve hatta tüm Transkafkasya'dan egemenliğinden hiç bir iz bırakmadan askerlerini geri çektiğini biliyor.⁸³

Osmanlı imparatorluk hükümeti, Rus birlikleri tarafından tahliye edilen Osmanlı vilayetlerinde, Rus tüfekleriyle silahlanmış Ermeni çeteleri ile karşılaştı ve üç sancak dahil olmak üzere Transkafkasya boyunca, Gürcüler, Ermeniler ve Azerbaycan Türklerinden oluşan bir federal cumhuriyetin varlığını kaydetti.

Transkafkasya Federal Cumhuriyetinin Brest Litovsk Antlaşması'nı tanımayı reddetmesinin ardından Osmanlı imparatorluk hükümeti, Ermeni çetelerini temizleyerek kendi vilayetlerini geri almaya ve üç sancağı silah zoruyla boşaltmaya başlamıştır.

Bu Kafkas cumhuriyeti, Türkiye ile Rusya arasında var olan savaş halini miras aldığını resmen ilân etti. Askeri operasyonları takip eden barış görüşmeleri sırasında Türk-

⁸³ B.O.A. HR.SYS.02397.00006.016.

Transkafkasya sınırı sadece belli yerlerde düzeltilmişti ve bu da Büyük Alman karargahının rızasıyla yapıldı.

Bab-ı Ali Azerbaycan'da, Kuzey Kafkasya'da ya da Transkafkasya'nın herhangi bir başka yerinde fetih hedefinde değildir, toprak sorunu üç cumhuriyetle zaten çözülmüş durumdadır.⁸⁴

Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na karşı her zaman yıkıcı bir politika izlemiştir ki Rusya'nın ilerideki gelişmesi de dikkate alındığında, müttefiklerin ortak menfaatleri doğrultusunda ilerleme yolunda yürümesini kesinlikle engellemektedir.

Alman hükümeti ise 1915'te Bulgaristan'ı İttifak Grubu içinde savaşa sokan anlaşmaya rağmen Osmanlı diplomatlarına Balkanlarda ileri gitmemesini belirtiyordu. Berlin'de 10 Eylül 1918'de ise Dobruca'ya yapılan fedakarlıkların telafisi olarak sadece Müslümanların yaşadığı Gümülcine sancağının Osmanlı'ya dönüşünü tazminat olarak talep etmiş olan Osmanlı imparatorluk hükümeti, ancak bugün bu talebin karşılanmasına namüsaıt mevcut durum ve Bulgar hükümeti ile herhangi bir yanlış anlaşılmaya mahâl vermeden dörtlü ittifak devletleriyle dayanışma gösterme ihtiyacı göz önüne alındığında, 1915'teki kayda geçen sınır tesbitiyle yetinmesi ve bu sorunu çözmesi gerektiğine inanmaktadır, diyordu.

Osmanlı İmparatorluğu ile Alman İmparatorluğu arasında Rusya'ya karşı Brest Litovsk'ta yapılan gizli görüşmeler ise “bir protokol” ile sonuçlanmıştır:

Gizli Protokol

Aşağıda imzası olan:

Osmanlı İmparatorluğu Baş Veziri Talat Paşa Hazretleri,

ve Alman İmparatorluğu Dış İşleri Genel Sekreteri Ekselans “Von Hintze”

Kafkasya sorunu hususunda görüş teatisi yapmak üzere bir araya gelerek aşağıdaki beyanda bulunmuştur:

⁸⁴ Osmanlı kuvvetleri 1918 itibarı ile de ileri hareketına devam edecektir. Bunu Transkafkasya Seym meclisine karşı vereceği ultimatoma ile sürdürecektir.

1) Osmanlı İmparatorluğu hükümeti an itibarıyla, Kafkasya Azerbaycan'ı, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerini bağımsız devlet olarak tanımaya niyetli olduğunu bildirmiştir.

- Alman imparatorluğu hükümeti, Gürcistan'ı tanımayı kabul ederken, şu an için Ermenistan ve Azerbaycan için aynı karara katılamayacağından esef duymaktadır. Osmanlı imparatorluk hükümetinin Gürcülere yönelik aldığı karar ve sorumluluklar göz önüne alındığında, Alman imparatorluk hükümeti Gürcistan Cumhuriyeti'ni tanımak konusunda daha fazla geri duramayacağını bildirir. Ancak Alman imparatorluk hükümetinin ön oluşum halindeki Azerbaycan ve Ermenistan hükümetleri ile teatide bulunabilmek amacıyla bölgeye konsolos gönderme işlemi gerçekleşmeden Gürcistan Cumhuriyetini tanınması mümkün değildir.

- Türkiye ve Rusya arasında Kafkas cumhuriyetlerinin Osmanlı İmparatorluğu tarafından tanınması nedeniyle ortaya çıkabilecek sorunlar halinde, Alman imparatorluk hükümeti, çatışmayı bertaraf etmek ve müttefiki ile Rusya arasında bir anlaşma sağlamak için elinden gelen her şeyi yapacaktır.

- Osmanlı imparatorluk hükümeti hiç vakit kaybetmeksizin Azerbaycan'dan ve Ermenistan'dan Osmanlı birliklerini çekecektir. Aleksandropol (Gümrü) - Culfa hattında güvenliği sağlamak için gerekli garnizonlar hariç, bu iki cumhuriyete iade edilecek topraklardaki tüm Osmanlı birlikleri geri çekildiğinde Alman imparatorluk hükümeti Rusya'nın Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetlerini tanınması için diplomatik hizmetlerini sunacaktır.

Osmanlı imparatorluk hükümeti Kuzey Kafkasya ve Türkistan'da bağımsız devlerin kurulması, onların birliği ve müttefiklerin lehinde olabilmesi için gayret gösterecektir. Alman imparatorluk hükümeti bu durumda destek olmayacak ama karşı da çıkmayacaktır.

-Her iki imparatorluk Kafkas hükümetlerine, savaş boyunca müttefiklere ekonomik olarak yardım etmeleri için telkinde bulunacaktır.

-Alman imparatorluk hükümeti Bakü'de petrolden elde edilen ürünlerden tüm tarafların dengeli bir şekilde yararlanması için uğraşacaktır.

-Kırım müslümanlarının sorunları, durumu ve bir anlaşma arayışı sağlanacaktır.

-Alman imparatorluk hükümeti Rus deniz kuvvetlerinin baskısına karşı Osmanlı'ya destek olacaktır.

-Osmanlı imparatorluk hükümeti Azerbaycan hükümetini kendi topraklarındaki Alman birliklerine eski Rus topraklarındaki muameleyi göstermeye ikna edecektir.

Alman imparatorluk hükümeti ve Osmanlı imparatorluk hükümeti Brest Litovsk Anlaşması'na madde VII'yi korumaktadırlar.⁸⁵

Berlin,12 Eylül 1918

Konferansın gizli protokolleri ile birlikte müttefik Alman ve Osmanlı imparatorlukları Kafkasya hattında birbirlerine karşı hoşgörülü ve gelişmeleri zamana yayan bir politikayı izliyordu. Almanya müslümanların ve Türk topluluklarının Osmanlı ile iletişimine ve kontrollü bağımsızlıklarına göz yumarken, Gürcistan, Ermenistan üzerinde ve Azerbaycan petrol hattında kontrolünü korumaya çalışıyordu.

Anlaşma Kafkasya'nın tasnifi ve alınan kararlarıyla maddeler halinde şöyledir:

Alman İmparatorluk Hükümeti, Osmanlı İmparatorluk Hükümeti'nin Kafkaslarda kendini idame ettirebilir bağımsız devletler görme arzusunu çok iyi anlamıştır.

Osmanlı imparatorluk hükümetini ilgilendiren devletler konusunda Alman imparatorluk hükümeti aşağıdaki hususları belirtir:

I. Gürcistan için:

-Rusya Alman - Rus antlaşmasına eklenen 13. madde ile Gürcistan'ı gelecekte bağımsız bir devlet olarak kabul etmeye razı olması göz önüne alınarak Alman imparatorluk hükümeti tarafından bu devletin tanınmasında artık herhangi bir sorun kalmamıştır. Ancak Gürcüler şu anda Osmanlı birlikleri tarafından işgal edilmiş Ahalkis ve Ahalkalaki illerinin yeni devlet için hayati önemi olduğunu bildirir. Bilindiği üzere, Osmanlı imparatorluk hükümeti kendine yetebilir bir Gürcü devleti kurulmasını ve bu

⁸⁵ 1 Eylül 1918'de Berlin 'de çift kopya imzalanmıştır.

devletle iyi ilişkilerin geliştirilmesi gereğini ifade etmiştir ve yine bilindiği üzere Osmanlı imparatorluk hükümeti Kafkaslarda sürekli bir barışçıl ortamın önemini vurgulamıştır. Bu nedenle, Osmanlı imparatorluk hükümeti Gürcülerin isteğini dikkate alarak, iki devlet arasındaki sınır konusunu dostça anlaşırsa Alman imparatorluk hükümeti çok memnun kalacaktır.

Eğer müdahale ve yardım talep edilirse Alman imparatorluk hükümeti memnuniyetle diplomasisini iki devlet için hizmete sunacaktır.

a) Ermenistan, Kafkas Azerbaycan'ı ve Kuzey Kafkasya :

Rusya bu topraklarda iktidar iddia etmediği sürece oluşmuş olan hükümetlerle atayacağı konsoloslar aracılığıyla münasebetlerde bulunabilir.

II. Ermenistan için:

Ermeniler katı kış şartları nedeniyle zor durumdadırlar. Osmanlı imparatorluk hükümeti Erivan'ı istiyor; fakat karşılıklı görüşmelerde kendine yetebilen bir Ermenistan'a onay veren Bab-ı Ali'yle Alman imparatorluk hükümeti ümit eder ki Ermenilerin Erivan dahil bölgeye yardım talebini olumlu cevaplar. Osmanlı ve müttefiklerinin ileriki barış görüşmelerinin daha iyi şartlarda olması açısından bu dileğin olumlu cevap bulması fevkalade olacaktır. Tabii ki savaş süresince Tiflis - Culfa tren hattının kullanımı müttefik birliklerinin menfaatleri doğrultusunda olmalıdır ve bu hattın güvenliği müttefiklere bağlı garnizonlar tarafından gerçekleştirilmelidir.

Eğer Ermeniler isteklerine kavuşursa Rusya'dan bağımsızlıklarını kendileri talep etmelidir. Alman imparatorluk hükümeti hâli hazır vaziyet karşısında Rusya'nın itiraz etmeyeceği kanaatindedir. Alman imparatorluk hükümeti Rus hükümetiyle müzakere etmeye de hazırdır.

Türkistan Rusya'ya ait olduğu için Alman imparatorluk hükümeti bu bölgede hiç bir şey yapmayacak ama orada olanlara da karışmayacaktır. Bu konuda Osmanlı imparatorluk hükümeti kendi sorumluluğunu yalnız taşıyacaktır.

Alman imparatorluk hükümeti, Osmanlı imparatorluk hükümetinin müttefikler arasındaki her türlü ayrışmanın itilâf devletlerince zayıflık olarak algılanacağı konusunda

hem fikir olmasından memnundur ve Bulgaristan ile olan sınır konusunu anlaşmaya baēlama adımlarını da takdir etmektedir.

Kafkasya Azerbaycan'ı için:

- Alman imparatorluk hükümeti bir Tatar devletine bile onay verebilir; lâkin Bakü ayrı bir konudur; çünkü oradan İngilizler'i çıkarıp petrolü işlemek hayatidir. Alman imparatorluk hükümeti bu işi kendi üstlenecektir. Tüm sanayi girişimleri gerçekleştirildikten sonra müttefiklerine de dengeli bir paylaşım sunacaktır.

Alman imparatorluğu bu maddelerden de anlaşılacağı üzere, Brest Litovsk'ta Osmanlı'ya karşı yumuşak kalmakla birlikte Doēu'daki yayılmacı düşüncelerine Kafkas uluslarının baēımsızlıkları dahilinde göz yumacağını, Türkistan'daki Turan düşüncelerine karışmayacağını belirtmiştir. Almanlar, Ruslar ile başlayacak olan bir çatışmada yeni bir Doēu cephesi sorunu doğmasını istememekte ve tüm gücü ile Otto von Bismarck'ın Alman askeri stratejisyenlerine yaptığı tarihi uyarısıyla savaş cephesini Batı cephesinde tutarak tek cepheye odaklanmak istiyordu. Bununla birlikte Rusların güçlenmesini de istemeyen Almanlar Rusya'yı oyalayacak her türlü oluşumu da desteklemekteydi. Gizli protokolün Rusya'ya karşı olan dinamik konularında ise;

Kuzey Kafkasya için:

Alman imparatorluk hükümeti baēımsızlıkları için Rusya karşısında destek olacaktır.

III. Türkistan için:

Alman imparatorluk hükümeti, Osmanlı imparatorluk hükümetinin bölgedeki Türk - Müslüman askerlerden faydalanmaları konusunda müttefikini haklı bulmakta ve desteklemektedir. Osmanlı imparatorluk hükümeti katılım elde edemezse Alman imparatorluk hükümeti Rus-Alman kolonilerinden insan getirip Alman tabiyetine alarak orduya katacaktır.

(Gizli protokolün müsveddesidir)⁸⁶

⁸⁶ B.O.A. HR.SYS.02397.00006.024.

Alman İmparatorluğu, Gürcistan'ın yeniden kuruluşunu ve tarihi topraklarını Gürcistan'a bırakmak için Bab-ı Âli ile resmi mektuplaşmalarını karşılıklı olarak başlatmıştır. Bu diplomatik yazışmalar nihai olarak ülkenin şekillenmesini ve örgütlenilmesini sağlamıştır, öncelikle sınırlar ardından ise Gürcistan'ın milli ordusunun hatları çizilmiştir :

“Dışişleri Bakanlığı

Berlin, 21 Eylül 1918

Değerli Reşad Hikmet Bey,

Osmanlı imparatorluk hükümeti adına İstanbul Büyük Karargâhı askerî müdahaleler bölümü Şefi'nin, Prens Maçabely'ye gönderdiği, Gürcistan'ı Ahalzih ve Ahalkalaki illerini içeren tarihî sınırlarıyla tanıdığını beyan eden mektubunun kopyasını bu gönderiyle yüksek şahsiyetinize iletmeme izin verin.

Tüm içtenliğimle.

(İmza: Göpparz)”

Osmanlı'dan Alman İmparatorluğu'na Gürcistan ile ilgili olarak:

Savaş Bakanlığı

Dış İlişkiler Bürosu

Konstantiniye, 3/15 Eylül 1918

Sayın Georges Matchabely

Beyefendi,

Ayrılıkçı / bölünmeci Millî Gürcü Komitesi adına aşağıdaki önereleri içeren mektubunuzun 17/30 Ağustos 1918 tarihi itibarıyla elime geçtiğini bildiririm.

1. Aşağıda belirtilen bölgeleri teslim etmek kaydıyla Osmanlı imparatorluk hükümetinin Gürcistan'ın bağımsızlığını ve tarihî, gerçek sınırlarıyla topraklarındaki haklarını tanıyacaktır:

Karadeniz'de Dakhovska'dan Abişira'ya, buradan Mibruz'a dek. Kibruz'dan Balta'ya ve oradan Asakho'ya dek. Dağıstan sınırını takip ederek Asakho'dan Salavat'a

dek. Salavat'tan Gökçe gölüne kuzey kesimleri Gürcistan'a ait olacak şekilde. Gökçe'den Çıldır gölüne, Çıldır gölünden Balvana'ya, Balvara'dan Ardanuç'a. Ardanuç'tan Çoruh nehrinin geçtiği Türk-Rus sınırına dek.

Sivastapol, Alexandropol (*Gümrü*), Erivan, Kars ve Ardahan Gürcü sınırlarının dışında kalacaktır.

2. Osmanlı imparatorluk hükümeti Gürcülerin, Gürcistan topraklarının Rus ordusundan bağımsız ilk parçasında kendi geçici hükümetlerini kurmalarına herhangi bir nedenle engel olmayacaktır. Ayrıca Osmanlı imparatorluk hükümeti, Çoruh Nehri'nin sol yakası Osmanlı'ya devredilmiş olmasına rağmen, Komite'nin Çoruh Nehri'nin sol yakasında yer alan topraklarda bile “Geçici Hükümet” ilân etmeyi uygun görmesi halinde herhangi bir şekilde engellemeyeceğini taahhüt edecektir.

3. Gürcistan Geçici Hükümeti'nin anayasasından hemen sonra Osmanlı imparatorluk hükümeti Gürcistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıyacak ve temsilcisini atayacaktır.

4. Osmanlı imparatorluk hükümeti, Gürcistan'daki hiçbir Rus şirketi veya eyaleti üzerinde hiçbir durumda hak iddia etmeyecektir. Bu işletmeler ve mallar, Gürcü ulusunun bir asırdan fazla bir süredir Rus egemenliğinin bir sonucu olarak uğradığı zararın tazmini olarak Gürcü devletine geri dönmelidir.

5. Türk ordusunun Gürcistan'da bulunduğu süre boyunca, Osmanlı Devleti yetkilileri, Gürcü halklarından herhangi bir vergi veya katılım payı almayacaktır.

6. Osmanlı imparatorluk hükümeti, kendi topraklarında komite için veya daha sonra “Gürcistan Geçici Hükümeti” için amaçlanan ordu ve cephane saldırılarını (Rus-Osmanlı savaşı süresince) engellemeyecek ve bu görevi kolaylaştıracaktır.

7. Osmanlı imparatorluk hükümeti, komitenin topraklarında Gürcü lejyonları oluşturmaya engel olmayacak ve bu görevi kolaylaştıracaktır. Bu lejyonlar üç kategoride şekillenmektedir:

- a) Osmanlı'da, Almanya'da veya Avusturya'da hapsedilen Gürcü savaş esirleri.
- b) Savaş durumu nedeniyle bu kış sınırı geçip Osmanlı topraklarına gelen Gürcü

göçmenler.

c) Gürcistan'dan gelen asker veya siviller

8. Tüm memurlar ve Gürcü lejyonlarının başkomutanı, Gürcistan Ulusal Ayrılıkçı Komitesi tarafından atanacaktır.

Mektuplaşma açıkça Osmanlı'nın Gürcistan'ı tanıdığını göstermekle birlikte yüzyıllardır süren Rus sömürsünü de Alman müttefikliği ile bitiriyordu. Gürcü entelejansiyasının başlattığı bağımsızlık hareketi 1918'de sona ulaşmaktaydı.

Brest Litovsk'te Dobruca, Erivan, Bakü kaynakları, Türkistan politikası ve Gürcistan'ın bağımsızlıklarının ardından Gürcistan muhafız ordusunun nasıl kurulacağına dair de bir rapor hazırlanmıştır. Raporda Gürcistan ile Osmanlı'nın anlaşmasındaki başlıklar şöyle özetlenebilir⁸⁷:

- Gürcü ordusunun iç teşkilatının tamamen Gürcistan hükümetine bağlı olacak,
- Tüm subaylarının, kıdemli komutanlarının yanı sıra personel ve başkomutanın geçici hükümet tarafından atanması ve değiştirilmesi mümkün olacak,
- Gürcü lejyonlarının Başkomutanı, imparatorluk hükümetinin yanı sıra Gürcü Komitesinin de güvenini kazanan yetkili bir kişi olacak,
- Kıdemli Gürcü ordusu komutanı, mevcut savaş sırasında subay kadrosunu takviye etme ihtiyacı hissettiği takdirde, ihtiyaç duyduğu subayları istemek için Osmanlı imparatorluk hükümetine başvurabilecekti. Gürcü ordusunun idamesi ve savaşın diğer tüm ihtiyaçları için Osmanlı imparatorluk hükümeti, silah ve mühimmat tedarikine katılacak ve kendisine mali sübvansiyonlar vererek Komite'ye veya geçici hükümete yardım edecektir ve bu miktar yeni kurulan Gürcistan hükümetinin kamu borcunun bir parçası olarak kabul edilecekti.

Genel Barış Antlaşma'sının ardından Osmanlı hükümeti ordusunu Gürcistan topraklarından çekecekti.

⁸⁷ Brest Litovsk'taki tasnifler ve kararlar için: bkz. Selami Kılıç, *Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Brest Litovsk Barışı ve Müzakereleri, (22 Aralık 1917- 3 Mart 1918)*, Ülke Yay., 1998, İstanbul. s.267-274.

Osmanlı İmparatorluğu hükümeti, savaş süresince demiryollarını ve iletişim araçlarını elinde bulundurma hakkına sahip olacak, ordusunun ihtiyaçları için talepleri olabilecek ve bu talepler Gürcistan Geçici Hükümeti tarafından sağlanacaktı. Savaş sırasındaki yargı yetkisi: Askeri kanunların uygulanması Osmanlı imparatorluk hükümetine aitti; ancak olağan medenî, cezaî ve idarî yargı yetkisi Gürcistan Geçici Hükümeti'ne ait olacaktı.

Bu antlaşma ile Gürcistan Ulusal Ayrılıkçı Komitesi, şu şartlara uyacaktır:

- Rus-Osmanlı savaşı süresince tüm gücü ve imkanlarıyla Osmanlı ordusunun yardımına gelmek.
- Gürcistan'da Türkiye lehine ve Ruslara karşı enerjik propaganda yapmak.
- Gürcistan'da Rus hükümetine karşı bir isyan örgütlemek ve her halükarda Türkiye'nin Gürcülerle dostluğunu sağlamak için mümkün olan her şeyi yapmak.
- Türk ordusuna, Rus ordusunun hareketi, eylem planı ve düzenlemeleri hakkında mümkün olan tüm bilgileri sağlamak.
- Türk ordusunu Gürcistan'da dostça karşılamak, ona yol göstermek, dağlarda rehberlik etmek ve askerî hareketlerini kolaylaştırmaktır.”⁸⁸

Brest Litovsk ile her ne kadar 1877-78 (93 Harbi) Savaşları öncesindeki Osmanlı – Rus sınırları kabul edilse de Bolşevikler Doğu'da Bakü'nün petrol kaynaklarını kaybetmek istemiyor, bölgeyi bir hammadde rezervi ve Sovyet sanayisi için önemli bir kaynak olarak görüyordu. Bu sebeple Bakü'de hem Ermeni hem de Bolşevik terörizmine zemin hazırlıyordu. Çıkan kargaşalar içinde Bolşevikler propogandalarını yaparken elbette Azerbaycan yuvaları bu kaosta yıkılıyor, taciz ve tecavüzler yaşıyordu. Azerbaycan'ın İstanbul'dan istediği yardım üzere Şevket Paşa 30 Temmuz'da 5000 süvari ile Bakü'ye girerek ahaliyi güven altına almıştı. Yalnız Bolşevikler adına Dış İşleri Halk Komiseri Çiçerin, Osmanlı'ya Rus topraklarını yerli Türk nüfusu ile yakıp yıktığını belirtirken Brest Litovsk Antlaşması'nı da Osmanlı'nın yok ettiğini bir nota ile bildirmiştir. Osmanlı ise bu mektuba karşılık ahalinin yaşadığı katliamı, kaosu ve Rus birliklerinin Brest Litovsk'a uygun şekilde bölge güvenliğini sağlayamadığını, sorun yaratanların ortak bir şekilde bulunarak cezalandırmaya hazır olduklarını; fakat bölgenin maduriyetine ve akan kana

⁸⁸ bkz. Memmedli, M , Akgüller, H. “Brest Litovsk Barış Antlaşması'nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)”, *Belgi Dergisi*, C.II S: 20, 2020, s.2713 -2734.

seyirci kalamadıklarını belirterek öz savunmasını yapmıştır. Bununla birlikte Sovyetlere karşı Brest Litovsk Antlaşması'na inandıklarını ve anlaşmayı korumaya devam edeceklerini de belirtmiştir. Bu anlamda Osmanlı güvenliği sağladıktan ve yayılmacı İngiliz Kafkas politikasının bölgedeki hareketlerini de bertaraf ettiğini ilân ettikten sonra Brest Litovsk'a sadık kalarak belirlenen çizgiye geri çekildiğini ve bölge güvenliğinin Ruslar tarafından sağlanacağına olan inancını dostane şekilde açıklamıştır.⁸⁹

Bolşeviklerin Osmanlı'ya karşı baskın bir şekilde 1877 sınırlarının sonrasını dayatamamasının ana sebeplerinden biri de 18 Şubat- 3 Mart 1918 tarihli Faustschlag (Yumruk) Harekatı'dır. Avrupa'daki kaostan yararlanmak isteyen Troçki 1. Brest Litovsk görüşmelerinden anlaşmadan kalkmış, Alman, Avusturya-Macaristan İmparatorlukları ise buna karşılık olarak karşısında düzenli bir ordusu olmayan Bolşeviklere karşı hücum geçmiştir. Direnişteki Rus kuvvetlerini kırarak ilerleyen İttifak kuvvetlerinden dolayı Vladimir İlyiç Lenin hızla Brest Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasını istemiştir. İkinci görüşmeler İttifak devletlerinin lehine sonuçlanmakla birlikte Ruslar daha ağır bir anlaşma imzalamak zorunda kalmışlardır.

2.2 Transkafkasya Komiserliği ile Türkiye'nin Kafkas Cephesi'ndeki Siyasi ve Askeri Tutumu

Ekim 1917'deki Bolşevik İhtilâli ile karşı cenahta olan ve gücünü İngiltere'den alan Transkafkasya Komiserliği 11 Kasım 1917'de kuruldu. Komiserlik, Rusya Çarlığı'na bağlı olarak Rusya Kurucular Meclisi'ne ümit bağlamaktaydı. Rusya Kurucular Meclisi ilk toplandığı gün 18 Ocak 1918'te Bolşevikler tarafından dağıtıldı ve Transkafkasya Komiserliği tek başına anti-bolşevik propagandalarına devam etmek zorunda kaldı.

Transkafkasya Komiserliği'ni oluşturan üç ülke Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dır. Başkenti Tiflis olan Transkafkasya Komiserliği'nin ana politikası Bolşeviklere karşı direniş, Rus Çarlığı'nın tekrar dirilişi ve liberal İngiliz politikaları ile özerk olarak Osmanlı'ya karşı Rus ileri harekât zeminini hazırlamaktır.

⁸⁹ bkz. Nimet Akdes Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 17. YY Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk Rus İlişkileri, s. 693-95.

Bakü-Tiflis-Batum ve Gümrü-Culfa hatları Transkafkasya Komiserliği için son derece önemliydi. Batum Limanı'nın güvenliği için Trabzon dahil bölgenin geniş bir sahada Ardahan ile Transkafkasya Komiserliği'nin elinde olması ise ekonomik, stratejik ve askeri anlamda Tiflis yönetimini güçlendiren hayati kanalları teşkil ediyordu. Brest Litovsk Antlaşması'nı da reddeden bu komiserliğin Anadolu'ya açılan demir kapı olan Kars'tan çekilmek gibi bir düşüncesi de yoktu zira Kars 40 yıllık Rus işgali altında oldukça nizami ve lojistik bir üs konumunda merkezi stratejik bir kent görevi üstlenmekteydi.

Türkler için ise aynı politika ve düşünceler kendi çıkarları adına önemliydi. Elviye-i Selâse'deki Müslüman ahalinin örgütlenişi, bölgedeki hakimiyet sahasının güçlendirilmesi ve Kafkasya'daki Müslüman ahalinin desteklenebilmesi için mutlaka sınır çizgilerinin ilerlemesi şarttı. Brest Litovsk Antlaşması ile Kars, Ardahan, Artvin ve Batum'u kazanmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyet sahası ve henüz uluslararası kabul görmemiş olan Transkafkasya Hükümeti'nin politikaları çakışıyordu. Türk tarafında ise Tiflis hükümeti kabul görmüyordu. Transkafkasya Hükümeti Osmanlı için Rus Çarlığı'nın uzantısından ibaretti.

2.3. Trabzon Konferansı ve Türkiye – Gürcistan İlişkileri

3 Mart 1918 Brest Litovsk Antlaşması sonrası yapılan anlaşma nezninde Kafkasya ve İran üzerindeki hareketini düzenleyen Osmanlı'ya karşı Transkafkasya Hükümeti mesafeli duruyordu. Türklerin alacakları bölgeler Transkafkasya için ekonomik ve stratejik açıdan hayati öneme sahipti.

“Brest Litovsk'tan sonra Kars, Ardahan ve Batum'un Türklere bırakılmasını Karahan'dan çekilen 2 Mart 1918 tarihli bir telgrafla öğrenen Transkafkasya Hükümeti ve Seym (*Meclisi*) bu haber üzerine temsilcilerinin Trabzon'a gitmelerini durdurdu. Ayrıca Brest Litovsk Antlaşması'nı tanımadığını ilan ederek protestolarda bulundu.”⁹⁰

Osmanlı askeri ilerleyişi sonucunda Transkafkasya Hükümeti daha fazla toprak kaybı vermemek için 14 Mart 1918'de toplanan Trabzon Konferansına 4 Gürcü, 4 Azerbaycanlı ve 4 Ermeni delegesiyle gelmiştir. Konferansta Gürcü ve Ermeniler Alman

⁹⁰ Şimşek, a.g.e. s.57.

desteği ile özgün bir duruş sergilemeye çalışıyorlardı. Osmanlı'nın da olduğu bir Kafkas Konfederasyonu'na taraf olmayan Gürcü ve Ermeni heyetlerinin görüşmeleri sonucundaki 1 aylık süreç başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Üstelik Kuzey Kafkasya heyetleri ile Osmanlı arasında da bir görüş birliğine varılamamıştı. Almanlar bölgede bağımsız Gürcistan ile Ermenistan'ı destekliyor, gerek hristiyan tebasından gerekse de bölgesel hammadde rezervlerinden fayda sağlamak suretiyle Osmanlı'nın bölgedeki yayılmacı gücünü de kontrol etmek istiyordu. Bu sayede hem Ruslara karşı hem de Osmanlı'ya karşı bir denge oluşturma planı vardı.⁹¹

Konferans devam ederken Transkafkasya heyeti içinde yer alan Ermenilerle görüşmeler sürüyor, diğer yandan Rusların çekildiği yerlerdeki boşluklara girerek Osmanlı'ya karşı silah çeken Ermeni kuvvetlerinin varlığı da tuhaf bir durumu ortaya çıkarıyordu.

Gürcüler ise bölgede her ne kadar Transkafkasya Hükümeti içinde yer alsalar da varlığını ve sınırlarını uluslararası bir platformda da korumaya gayret ediyorlardı. Bu anlamda güçlü bir devletin Gürcü çıkarlarını koruması, destek vermesi son derece önemliydi. Gürcülerin bu konferansa Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın da katılmasını teklif etmesinin yegâne sebebi buydu. Bu teklife ise Almanlar sıcak bakmışlardır, Alman İmparatorluğu'nun bölgesel çıkarları için de bu teklif önemli bir fırsattı.

2.3.1 Trabzon Konferansı Sonrası Yaşananlar

Osmanlı Hükümeti'ni Adliye Nazırı Halil (*Menteşe*) ile Hüseyin Rauf (*Orbay*)'ın temsil ettiği görüşmelerin bir gün öncesinde müslüman delegeler ile bir gizli görüşme yapılmış ve delegeler Kafkasya'da Osmanlı ilerleyişinin beklendiğini belirtmişlerdir.

1918 yılında Rusların iç problemleri sebebiyle savaştan çekilmesiyle⁹² Osmanlı İmparatorluğu bölgedeki halkları organize etmiş ve kendine faydalı oluşumları desteklemişti. Ordu kumandanı Vehip Paşa ise 10 Mart 1918'de Kafkas Orduları

⁹¹ bkz. Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, 2006, İstanbul, s.53.

⁹² bkz. Zehra Aslan, Yeliz Usta, "Dış Basın ve Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Brest Litovsk'tan İngiliz İşgaline Batum" (Haziran 1918-Ocak 1919), *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.22. 2017, s.79.

Başkumandanı Lebedinski'ye gönderdiği bir telgrafla Kars, Ardahan ve Batum'un tahliyesini istiyordu.

Brest Litovsk Antlaşması ile Kars, Ardahan, Artvin (*Livane*) ve Batum Osmanlı'ya teslim edilecek kararı alınsa bile Transkafkasya (*Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği*) temsilcileri bu konuda Petrograd ile aynı görüşte değildi. Bu durum ise askeri bir çatışmayı kaçınılmaz hale getiriyordu.

Kazım Karabekir Paşa Transkafkasya Federasyonu başkenti Tiflis'e karşı şifreli telgraf olarak gelen ileri hareket emrini ise şöyle kaydeder:

“3 Mayıs 1334 (1918) saat: 8.00

- 1- İki güne kadar Batum'da⁹³ müzkerat-ı sulhiyenin başlayacağı ve fakat bu müzakerenin çabuk kat edilerek Tiflis'e karşı harekâta başlanacağı Ordu Kumandanlığından işar buyruldu
- 2- Kolordunuzun harekâta ihzarını ve tek mil perakendelerin bir nefere varıncaya kadar toplanmasını ve kıtaatın her türlü kuvvet ve kudret ve mevcutça birbirine müsavi ve muadil yapılanmasını ve elyevm kıtaatta ve ambarlarında ne kadar ve ne cins ve nerelerde esliha ve mühimmat ve erzak ve saire mevcut olduğunun mümkünse bu gece ve gayet sahih olarak bildirilmesini rica ederim.
- 3- Mübrem ve müstacel ihtiyacınız neler ise bildiriniz efendim.”⁹⁴

Grup Kumandanı

Mirliva Şevki

⁹³ Batum Konferansı sonrası Gürcistan Transkafkasya Federasyonu'ndan ayrıldığını ve bağımsızlığını ilân edecektir.

⁹⁴ Kazım Karabekir, *1. Dünya Savaşı Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2020, s.822.

2.3.2 Türklerin İleri Harekâtı, Gökçay Savaşı ve Tepkiler

Osmanlı İmparatorluğu Güney Batı Kafkasya’da Brest Litovsk Antlaşması sınırlarını Transkafkasya Komiserliği’ne kabul ettirmek için ileri harekate geçmiş ve Transkafkasya Komiserliği’ni Trabzon ve Batum Konferanslarına getirmişti. Diğer taraftan 13 Haziran 1918’de Bakü’nün Sovyet işgâli altındaki mahiyetine nazaran düzenli bir ordunun olmaması sebebiyle Sovyet birliklerinin Gence’nin 160 km doğusundaki Kürdemir’e kadar ilerlediği ve Ermenilerin güneyden Şemahi üzerinden İslâm ahalisini katlederek ilerlediği bilgisi Kafkas İslâm Ordusu Kumandanlığı tarafından 3. Ordu Kumandanlığı’na bildiriliyordu.⁹⁵

Almanların Bakü’nün Osmanlı tarafından işgaline sıcak bakmaması sebebiyle Doğu hareketinde kısaç içinde kalan Enver Paşa, Almanların tepkisini ve şüphesini çekmeden Doğu kuvvetlerini beslerken hızla Bakü’nün alınmasını da istiyordu. Bakü hem Sovyetlerin, hem İngilizlerin hem de Almanların planlarındaki en önemli zengin Kafkas şehriydi.

Gökçay ve Salyan Muharebeleri (27 Haziran / 12 Temmuz 1918) ile Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü muhafaza maksadıyla Bakü’ye girmeye çalışan Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslâm Ordusu’nun harekâtı oldukça mühim bir hâl almıştır. Zira bölge Almanların ve Bolşeviklerin elde etmek istediği bir yer olduğu kadar Azerbaycan’ın da kalbiydi. Azerbaycan’ı tamamen kontrol altına alarak Gence’deki hükümeti dağıtmak isteyen Stephan Şaumyan ve Taşnakçı Ermeniler birlikleri ile Kafkas İslâm Ordusu’na karşı harekâta geçtiler. 30 taburluk bir Ermeni-Rus-Bolşevik kuvvetinin Bakü’den Gence’ye doğru ilerlediği ve 15 Haziran’da Gökçay Kasabası’na yaklaşması sonrası Gence’ye henüz varmış olan Osmanlı kuvvetlerinden 10. Kafkas Alayı Yarbay Osman Bey’in yönetiminde Gökçay’da toparlanarak 17 Haziran’da 28. Tabur hızlıca düşmana karşı keşif saldırısına katılmıştır. Nihai olarak Türk ordusu ile Ermeni-Bolşevik ordusu, 17-30 Haziran 1918 tarihleri arasında Gökçay’da karşılaşmışlardır. Zorlu hava koşullarına rağmen Gökçay’daki taaruzu ile Ermeni-Bolşevik birliklerini geri püskürten Türk ordusu Salyan tarafında toparlanan kuvvetlere karşı ikinci bir muharebeye daha girmiştir. 2 Temmuz 1918’e kadar süren çatışmalarda Ermeni-Bolşevik kuvvetleri 600 kadar zayıt

⁹⁵ Sürmeli, *a.g.e.*, s.187.

vererek yeniden geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 12 Temmuz 1918’de Türk Salyan Müfrezesi tarafınan 450 asker, 12 mitralyöz (*makinalı tüfek*), iki top ve iki vapurdan oluşan Ermeni – Bolşevik kuvvetlerine karşı taarruz yapılmış ve zaiyat veren Ermeni –Bolşevik kuvvetleri vapurlara binerek geri çekilmiştir. Gökçay ve Salman’daki zaferlerle cephenin insiyatifi Türk ordusuna geçmiş ve Bakü yolu açılmıştır. Kafkas İslâm Ordusu ilk istikamette Gökçay, Şamahı, Bakü karayolu, ikinci istikamet olarak Gence, Bakü demiryolu boyunca ilerlemiyi sürdürmüş ve istasyonların kontrollerini almıştır.⁹⁶

30 Haziran’da Gökçay’da mutlak Türk zaferi ile geri püskürtülen Sovyet ve Ermeni birliklerinin ardından Osmanlı Şark Orduları Kumandanlığı’ndan acil istek üzerine gelen yardımcı kuvvetler ile Nuri Paşa 7 Temmuz’da başladığı hareketini 15 Temmuz’da zaferle sonuçlandırarak Kürdemir’e girmeyi başardı. Ardından Şemahi ve Bakü yolu görölüyordu. 15 Eylül 1918’de ise 1130 şehit veren Kafkas İslâm Ordusu Bakü’ye girmiştir.

Türk birliklerinin özellikle Ermeni Taşnak Cemiyeti faaliyetlerine karşı Doğu’da yürüttüğü hareketin etkisi Sovyetler ile Osmanlı arasında güven sorunu yaratıyordu. Karahan ve Troçki’nin Bolşeviklerin Osmanlı karşısında dik durması gerekliliği savlarına karşılık Lenin daha akıllıca ve dengeli bir dış siyaseti gütmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu Brest Litovsk’a sadık kalmak istese de, Bolşeviklerin anlaşma gereği geri çekildikleri bölgelerdeki boşluktan faydalanan Ermeni terörüne karşılık acil bir hareket zorunluluğunu görüyordu. Bu anlamda Nuri Paşa ile Bakü’ye giren Osmanlı birliklerinin hareketi gerek Transkafkasya Komiserliği’nde gerekse de Sovyetlerde bir endişe ve rahatsızlık doğurmuştur. Nitekim Bakü aynı zamanda Sovyetler ve Transkafkasya Komiserliği için önemli bir petrol ticareti havzaydı.

Brest Litovsk Antlaşması’nın bu ileri hareketler ile sonlandığını belirten Sovyet Dış İşleri Komiserliği’ne karşın İstanbul, anlaşmaya saygılı olduklarını; fakat Sovyetlerin geri çekilirken üzerine düşen güvenlik çemberini sağlama gereğini yapmadığını savunmuş, gözlemciler nezninde anlaşmaya uymaya devam edeceğini belirtmiştir. İlimli Osmanlı dış politikası zaman zaman sessiz kalan Sovyet politikalarına rağmen başarılı olmuştur.

⁹⁶ Merziye Memedli, Yunus Çelik Muharrem, “Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Kafkas İslâm Ordusu’nun Kafkasya Harekatına Yeni Bir Bakış” *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2020, 6/11, s.407.

2.4 1918 Gürcistan'ın Bağımsız Bir Devlet Olarak Kuruluşu

Yüzyıllardır süren emperyal işgallerin Gürcistan'daki direniş ve bağımsızlık ruhuna etkisi askeri zeminden çok kültürel ve siyasi zeminde kendini gösteriyordu. Önder Şair İlia Çavçavadze⁹⁷ ve Akaki Tsereteli'nin⁹⁸ Tergdaleulis (*Birinci Grup*) ile başlayan milli bilinç akımı daha sonraları Meore Dasi (*İkinci Grup*) ve kısmen de sınıf mücadelesi ile sonuca ulaşmaya çalışan Mesame Dasi (*Üçüncü Grup*) olarak devam etmiştir. Her ne kadar Mesame Dasi grubu İlia Çavçavadze'yi sonuçsuz, milli, geleneksel ve eskiyi temsil eder görse de, Gürcistan milli davasında çok az sayıdaki entelektüel lider kadronun başında İlia Çavçavadze bulunuyordu. İlia Çavçavadze'nin öncülüğünde kurulan "Halk Okulları" Gürcü folklörünü ve dilini yayma çalışırken, öncülü olduğu yazın ve siyasi gruplar ise beklenen toplumsal etkiyi tam olarak yaratamamıştır; fakat ülke ruhunda derin bir ışık saçmaya da başlamışlardır. Bu ışık ister istemez Rus Çarlığı'nın dikkatinden kaçmıyordu. İlia Çavçavadze hümanist dünya görüşü ile Müslüman veya Hristiyan farketmeksizin Gürcülerin bir olduğunu ve ülkeye birlikte sahip çıkmaları gerektiğini düşünen ender ve öncü bir liderdi. Bu birleştirici tavır ise Rus Çarlığı'nın Kafkasya politikası adına rahatsız edici bir durumdu.

⁹⁷ Çelebi, **a.g.e.** s.131, bkz. *Yazıt Kültür Sanat Dergisi*, İstanbul, Ekim 1989. C.1, s.1.

⁹⁸ Şair Akaki Tsereteli'nin 1895'te "Suliko" şiiri daha sonra Kızılordu, Çin, Polonya ve pek çok ülke tarafından koro şeklinde seslendirilmiştir, çev. Basri Yavuz :

"Sevgilimin mezarını arıyordum;
Yine de hiçbir yerde bulamadım
Her an hüznlenmek zorunda kaldım:
"Neredesin Suliko'm?"

Dikenli bir gül fark ettim
Çalıların merkezinde öksüz kalmış;
Yalvardım kalbim parçalanmış
"Sen benim Suliko'm değil misin?"

Bir bülbül sessizce oturuyordu
Ve yapraklarda yalnız saklanıyorum
Sanki şarkı söylüyormuş gibi tatlı bir şekilde fısıldadım:
"Sen benim Suliko'm değil misin?"

Tatlı şarkıcı usulca hışırdadı
Gagası çiçeklerin kokusunu hissetti
Elemde olduğu gibi kuş şarkı söyledi
Sanki: "Evet, bu doğru!"

Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti'nin başkenti olan Tiflis hem siyasi, hem askeri, hem de kültürel kozmopolitliği ile Kafkasya'nın merkeziydi ve Avrupa'daki ekonomik ve siyasal gelişmeler doğrudan Gürcü aydınlarını da etkiliyordu. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile yaşadığı sorunlara rağmen Rus politikası gereği Transkafkasya Demokratik Federasyonu içindeydi; fakat beklenen koşullar oluşmaya başlamış ve Alman desteği ile de bağımsızlık yolundaki ilk hamleler gerçekleşecekti.

Harita 7: 1918'de Transkafkasya Demokratik Cumhuriyetler Birliği⁹⁹
(Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan)

Rus baskısı ve yönetimi Gürcistan'ın merkezi Tiflis'te hüküm sürse de Gürcü kimliği ve mücadelesi tarihte olduğu gibi Kafkas dağlarında yükselmeye devam ediyordu.

⁹⁹ Transkafkasya Demokratik Cumhuriyetler Birliği Haritası:
<https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agdm/id/1715>

Rus kültürünün estetiksel yansımalarının Avrasya ve Batı Avrupa dünyasına açılan kapıları olarak değerlendirildiği Gürcistan'da Rus kalıcılığının tek payı da buydu. Dağlarda öz benliklerini koruyan Gürcülere Ruslar “dağlı” diyorlardı ve küçümsüyorlardı. Bu anlamda büyük yanılgı içine düşen Ruslar ülkenin asimile olmamasına da anlam verememişlerdir. Dağlılar tüm öz kültürlerini yaşarken “tem”¹⁰⁰ adı verilen “yaşlı meclisleri” ile örfi hukuk çerçevesinde yaşıyorlardı. Yaşlı meclisi tarihi sorumluluğunu üstlenirken dağlardaki güven ortamı da sağlanmış oluyordu, zira bu meclislere karşı gelenler bölgede barınamazlardı.

Artık Gürcistan'ın bağımsızlığı için zaten Bolşevik Devrimi sebebiyle karışık olan Moskova-Tiflis hattında tarihi bir adım atma imkanı doğuyordu.

2.4.1 Batum Konferansı Sonrası Bağımsızlık (26 Mayıs 1918)

Mavera-yı Kafkasya Komiserliği'nin öncülüğünde kurulmak istenen Kurucu Meclis'i engelleyen Bolşeviklere karşı Mavera-yı Kafkasya Komiserliği “23 Şubat 1918'de Seym yasama meclisini kurdu.”¹⁰¹ Transkafkasya Temsilcileri Trabzon Konferansı ardından Batum Konferansı'na hazırlandı.¹⁰² Mavera-yı Kafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti'nin çağrısı ile Batum Konferansı 11 Mayıs'ta toplandı.

Transkafkasya Heyeti'nin buradaki amacı hem resmen tanınmak hem de diplomatik olarak barış imzalamaktı; fakat Türkler Brest Litovsk maddelerine ek olarak Gürcülerden Ahılkelek, Ahıska ve Ardahan'ı, Ermenilerden ise Gümrü – Culfa demiryolu hattını isteyeceklerdi. Çiçerin gönderdiği telgrafta bu toplantıyı tanımadıklarını belirtirken, Almanlar da konferansı dikkatle izliyorlar ve Osmanlı'ya Brest Litovsk Antlaşması ötesine geçmemesini söylüyorlardı. Diğer yandan kendi çıkar alanları adına Gürcistan'ın bağımsızlığını destekliyorlar ve bölgenin maden zenginliklerinden ve Batum limanından faydalanmayı düşünüyorlardı. Üstelik Batum'un jandarmalık görevini de Osmanlı yapacaktı. Bu plan Almanya için kazançlı bir emperyal hamleydi.

¹⁰⁰Bu meclisin toplumsal düzendeki etkisi bazı Gürcü edebi eserlerine de konu olmuştur.

bkz. Alexandre Kazbegi, *Mzeo ve Elguca*, çev. Ahmet Özkan Melaşvili, Sinan Yay. İstanbul, 1973.

¹⁰¹ Şimşek, *a.g.e.* s.59.

¹⁰² bkz. Enis Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları*, TTK Yay., Ankara, 2002, s.488-489.

Osmanlı, Transkafkasya Heyeti'ni Rusya'nın eski uzantısı olarak görüyor, Bolşeviklerle yapılacak bir anlaşma olarak görmüyordu ve anlaşma metninde savaş kayıpları olarak: Ahıska, Ahılkelek, Gümrü, Eçmiedzin kazaları ile Gümrü, Kars, Culfa demiryolunu talep etmiştir. Transkafkasya Heyeti tabi olarak bu isteği reddetmiştir.

Transkafkasya Heyeti bu kaotik durumdan dolayı ve üç ülkenin kendi aralarındaki çatışmaları sebebiyle ayrılışa sürükleniyordu. Bu ayrılıştaki ana etkenlerden biri de Azerbaycan'ın Transkafkasya Birliği'ndeki uyumsuz tutumuydu. Azerbaycan Türkiye ile birleşmek istiyor ve Türk ultiatomunun kabul edilmesine razı gelinmesini istiyordu. Transkafkasya'nın ekonomik ve stratejik olarak ayakta kalabilmesi için ise bu şartlar kabul edilemezdi; fakat taraflar bu konferans ile bir birlik olamayacağını da anlamışlardı.

Çenkeli'nin durumu izlemesi ve davetiyle Gürcistan Sosyal Demokrat Menşevik Partisi ve Gürcistan Milli Konseyi Başkanı Noe Jordana 21 Mayıs'ta Batum'a gelerek durumu inceledi ve bağımsızlık zamanının geldiğini belirtti. Avalov'un düzenlediği anlaşma metninin temsilcilerle kabulü ile belgeyi Tiflis'e götüren Noe Jordana, Almanlara verilecek imtiyazların düzenlemesini hazırlayıp tüm limanlardaki gemi tonajlarının Alman emrine verilmesi kararı tasarısını da hazırladı. Çenkeli imzasıyla Jordana'ya gönderilen telgrafta: 'Almanya'nın Türk işgaline karşı Gürcistan'ın ivedilikle bağımsız olmasını beklediğini ve bağımsızlık ilânı itibarı ile de "Graf Schulenburg"un Tiflis'teki Alman temsilcisi olarak tanınması gerektiğini' yazıyordu.

Transkafkasya Birliği dağılış sürecindeyken I. ve II. ordular komutanı Yakup Şevki Paşa 15 Mayıs'ta Gümrü'ye, 28 Mayıs'ta Karakilis'i ele geçirmiştir. Seym Meclisi ise 26 Mayıs 1918'de son toplantısını yapacaktır. Birlikteki bu dağılma sonrası 28 Mayıs ilânı ile Erivan Ermenistan'ın, 26 Mayıs ilânı ile Tiflis Gürcistan'ın, Gence de geçici olarak Azerbaycan'ın başkenti olacaktır. Bakü ise Sovyetler tarafından Kafkasya'da ilk işgal edilmesi gereken ekonomik havzaydı. Çarlık döneminden beri yapılan fabrika ve bayındırlık yatırımları da bu şehrin petrol gibi hayati hammadde gücüne entegreli olarak düşünüldüğünden zaten gerekli sömürü zemini hazırды. Petrograd'tan 31 Aralık 1917'de 'Kafkas Fevkalâde Komiseri' olarak görevlendirilen Ermeni kökenli Stephan Saumyan'ın 18 Mart 1918'deki darbesi ile Bakü Sovyetlere bağlandı. Zira Sovyetler 1. Dünya

Savaşı'nı okuyor, Polonya, Romanya ve Finlandiya'daki savaşları kontrol altına almış şekilde Osmanlı'nın yenileceği bir savaş sonucunda İngilizlerin Batum üzerinden hemen Bakü petrol yataklarına ulaşmak isteyeceklerini tahmin edebiliyordu.

Almanlar ile daha henüz Transkafkasya haritasının tarihi hatları üzerinden sınırları çizilen Gürcistan'ın ise 25 Mayıs tarihine gelindiğinde her şeyi tamamlanmış durumdaydı.

26 Mayıs 1918'de bağımsızlığını Noe Jordana ile ilân eden Gürcistan'ın kabinesi şöyleydi:

- “-Hükümet Başkanı ve İç İşleri Bakanı N. Ramişvili
- Dış İşleri Bakanı A. Çhenkeli
- Harbiye Bakanı G. Georgadze
- Maliye, Ticaret ve Sanayi Bakanı G.Juruli
- Milli Eğitim Bakanı G.Lashişvili
- Tarım ve Çalışma Bakanı N. Homeriki
- Adalet Bakanı Ş. Meshişvili
- Ulaştırma Bakanı Lordkipanidze”¹⁰³

Ülkenin her yanında çalışılması gereken oldukça ciddi problemler vardı, en önemli problem ise asayiş ve ülkenin güvenliğiydi. Almanlar ile nizami toparlanışını yapacağını düşünen Tiflis yönetimi biraz nefes almış olmakla birlikte yüzyılların ardından yeniden bağımsız olmanın haklı sevincini yaşıyordu. İlk işlerden biri de ulusal para biriminin basılmasıydı, bu basıma kadar da eski sistemle devam edilecekti.

Noe Jordana tarihi konuşmasında şöyle sesleniyordu:

“Bugün trajik olduğu kadar nadir bir tarihî olayın tanıklarısınız. Bu salonda bir devlet son buluyor ve şimdi aynı salonda başka bir devlet oluşuyor. Bu iki devlet arasında biri doğarken biri ölüyor... Yeni Gürcü devleti bugün kuruluyor, bu devlet, hiçbir milletin, hiçbir halkın, hiçbir devletin çıkarlarına ters düşen bir iş yapmayacaktır. Amacı içinden

¹⁰³ Şimşek, *a.g.e.* s.63.

geçtiğimiz tarihî, toplumsal ve siyasal karışıklığın ortasında varlığını korumaktır... Yüzyıllar boyu Gürcistan kendine özgü ahlâki niteliğini, doğal düzenini, toprağını korumak için savaştı. Fakat varlığı için savaşırken, başkalarına asla saldırmadı... Gürcü halkı bu tarihî büyük rolü prensip için kabul etti. Diğer halklarla birlikte çıkarlarının düzenini, bu soylu özlemlerini günümüze kadar korudu... ”¹⁰⁴

Dünyanın çeşitli merkezlerine gönderilen 26 Mayıs tarihli bağımsızlık mesajlarının altında Hükümet Başkanı Ramişvili'nin imzası vardı bu bağımsızlık ilânından üç gün sonra Tiflis Sovyeti İdare Komitesi bağımsızlığı onayladı. 1919 Şubat ayında Gürcistan Halk Meclisi'nin kurulmasından sonra, meclis 12 Mart 1919'da yaptığı ilk toplantısında Gürcistan'ın kuruluşunu kabul ve teyid ederken, 26 Mayıs 1918 tarihli Gürcistan bağımsızlık bildirisini de resmen kabul etti. Gürcistan dış politikada kendini tüm dünyaya tanıtmaya, destek almaya çalışıyor ve coğrafyasını bu yolla korumaya gayret ediyordu.

Paris'te toplanan Müttefik Yüksek Konseyi 1. Dünya Savaşı sonrası hukuken 10 Ocak 1920'de, Avrupa'nın onayı sonrası istemeyerek de Ruslar 7 Mayıs 1920'de gecikmeli olarak Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıdılar. Gürcistan'ın Milletler Cemiyeti'nin teknik alt yapısına alınmasına rağmen 16 Aralık 1920'de yaptığı tam başvuru gerekli çoğunluğun alınamaması sebebiyle sağlanamadı. Gürcistan Devleti'nin tanınması 27 Ocak 1921'de gerçekleşti.¹⁰⁵

Bağımsızlığın ilân edilmesinden 4 saat sonra Batum'da bulunan Türk Heyeti Başkanı Halil Bey Transkafkasya Heyeti'ne Türk tarafının Brest Litovsk sınırları haricindeki yeni taleplerinin 72 saat içinde kabul edilmesini bildiren ultimatoomunu vermiş olsa da kendisine Transkafkasya Birliği'nin dağıldığı ve Gürcistan'ın sabah saat 5 itibarı ile bağımsızlığını ilân etmesi sebebiyle ultimatoomun geçersiz ve kabulünün mümkün olmayacağı bildirildi. Vehip Paşa, Enver Paşa'ya yazdığı raporda Alman birliklerinin Gürcistan'da stratejik noktalarda bulunduğunu ve Gürcülerin Almanlarla iş birliği içinde olduğunu yazmıştır. Diğer yandan geçmişte yapılan 28 Mayıs 1918 tarihli Poti Antlaşması ile de Gürcistan ile Almanya arasında ekonomik bir ittifak kurulmuştur. Bu ittifakın amacı 1. Dünya Savaşı'ndan beri süregiden Alman Kafkas politikasının hammadde çıkarlarıydı.

¹⁰⁴ Sürmeli, *a.g.e.* s.135.

¹⁰⁵ Çelebi, *a.g.e.* s.371, Sürmeli, *a.g.e.* s.616.

Almanya'nın görüşü; bölgede sükûnetin sağlanması, Gürcistan'ın hammadde rezervlerinin Alman savaş sanayisine kullanılması ve Türklerin Rusları kışkırtacak bir şekilde Brest

2.4.2 Batum Antlaşması ve İstanbul Konferansı

11 Mayıs - 4 Haziran 1918 tarihleri arasında süren Batum Konferansı'ndan Brest Litovsk Antlaşması haricinde çıkarlar elde eden Osmanlı İmparatorluğu daha da ileri arazilere gitmek istiyordu. Bu konferansta ise Almanlar Gürcülerin yanına gelerek yeni bir politik ve coğrafi saha kazanmışlardır. Bu saha ileride Almanlar için hem Bolşeviklere, hem de Türklere karşı kullanılabilecek tampon ve hammadde rezervi olan zengin bir yerdi.

Türk – Gürcü Anlaşması'nı Osmanlı İmparatorluğu adına Vehip Paşa ve Halil Bey; yeni kurulan Gürcistan Devleti adına da Gavazaza ve Rikilazade imzalamışlardır. Bu anlaşma Osmanlı'nın belirlediği dostluk ve barış antlaşması 13 madde içeriyordu. İlk maddelerde karşılıklı siyasi tanınmalar kabul edilirken, içerik olarak Transkafkasya Birliği'nden ayrılan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile yeni sınırları çiziyordu.

Anlaşma metnine göre Ahıska ve Ahılkelek kazaları Osmanlı İmparatorluğu'na geçerken diğer maddeler şöyle sıralanıyordu.¹⁰⁶

3.¹⁰⁷ Madde: Transkafkasya Birliği'nden ayrılan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki protokollerin Türkiye'ye bildirilmesi ve bu antlaşmanın metne dahil edilmesi,

4. Madde: Tarafların arazilerinde silahlı çetelere izin verilmemesi, var ise dağıtılmaları,

5. Madde: Gürcü nüfusu altındaki Rus gemilerinin silahtan arındırılması ve genel barışa kadar Gürcü limanlarında tutulmaları ile Osmanlı ve müttefiklerine karşı savaşan devletlerin de gemilerinin aynı muameleye tabi tutulmaları,

6. Madde: Gürcistan'da yaşayan Müslümanların dini, kültürel ve gelenek-görenek, adetleriyle ilgili hususlarda özgürlük sağlanması,

7. Madde: Ticari mukaveleler ve şehbenderlik hususlarının yeni düzeni,

¹⁰⁶ bkz. Sürmeli, *a.g.e.* s.149- Şimşek, *a.g.e.* s.67.

¹⁰⁷ Kaynaklarda 1. ve 2. Maddeler belirtilmemiştir.

8. Madde: Demiryolları nakliyatlarında karşılıklı kolaylıkların sağlanması,
9. Madde: Posta ve telgraf işlerindeki karşılıklı kolaylıkların sağlanması,
10. Madde: Her iki taraf arazisinde, kalan şahıslar ve malları ile ilgili güvenlik tedbirleri ve geçişlerin düzeni,
11. Madde: Gürcistan'ın Osmanlı'ya vereceği bölgelerin Brest Litovsk Antlaşması'na aykırı olmadığının kabulü,
12. Madde: Antlaşma imzalanır imzalanmaz ülkelerin yeni belirlenen sınırlara geçeceği ve işgal bölgelerinin tahliyesinin gerçekleşeceği,
13. Madde: Antlaşmanın ve suretlerinin tasdikinden sonra bir ay ve hatta mümkün olabilecek en kısa zamanda İstanbul'da yeniden mübadelesini, içeriyordu.

Osmanlı İmparatorluğu Batum Antlaşması sonunda Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Şimali Kafkasya ile imzaladığı antlaşmalarla Kafkasya'nın kontrolünü tamamen eline geçirmişti.¹⁰⁸ Osmanlı birlikleri 3 Haziran'da Ahılkelek, 10 Haziran'da Ahıska, 15 Eylül'de Bakü'ye giriş yaptı. Bakü'ye Osmanlı kuvvetlerinin girişi Sovyetler ile Osmanlı arasındaki ilişkileri zora soktuğu gibi Sovyetler Brest Litovsk Antlaşması'nın geçersiz kaldığını tek taraflı olarak ilân etmişti.¹⁰⁹ Osmanlı ise bu hareketin gerçekleşme sebebi olarak: Rusların çekildiği bölgelerde güvenliği sağlayamaması ve Bakü'deki Ermeni ve siyasi¹¹⁰ terör faaliyetlerinin Azerbaycan Türk ahalisinin can ve mal güvenliğini sıkıntıya soktuğunu belirtiyordu. Meşru müdafaa olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve Brest Litovsk'a olduğu kadar Bolşevik yönetimine de inandıkları karşılığını vererek anlaşmanın ve sulhun devamını istiyordu.

Almanya Gürcistan'ın da isteğiyle, Batum Antlaşması'nın feshini ve Brest Litovsk Antlaşması'na dayalı yeni bir antlaşmayı İstanbul'daki konferansta yeniden düzenlemek istiyordu. Böylelikle Kafkasya'daki etki alanını da genişletebilecekti. Gürcü ve Ermeni delegeler 14 Haziran'da Poti'den hareketle 18 Haziran günü İstanbul'a varmışlardı. Azerbaycan ve Şimalî Kafkas (*Kuzeyliler*) delegeleri ise 21 Haziran'da Batum'dan Urla vapuruyla Zonguldak'a, oradan da Gülnihal vapuruyla İstanbul'a varmışlardır.¹¹¹

¹⁰⁸ Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, TTK, Ankara, 2014, s.157.

¹⁰⁹ Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, Damla Neşriyat, İstanbul, 1990, s.20-21.

¹¹⁰ Bu Bolşevik terörüyü; fakat doğrudan Petrograd suçlanamıyordu.

¹¹¹ Sarı, *a.g.e.* s.158 / *Tasvir-i Efkar*, 20 Haziran 1918.

İstanbul Konferansı'nda ele alınan konular Batum Antlaşması'nın konuları ile aynı olmakla birlikte sadece Abastuman ve Azgur'un Osmanlılar tarafından boşaltılması karşılığında, Tiflis-Gümrü ve Tiflis-Bakü demiryollarının Osmanlılar tarafından kullanılması şeklinde son bulmuştu. Bu konferansta çözölen başka bir husus yoktu.

Osmanlı İmparatorluğu Doğu politikasında bu gibi hamlelerle menfaatini korumaya çalışırken 18 Haziran 1918'de Ruslardan gizli bir antlaşma ile İslâm Gürcistan'ının da kurmaya çalışmıştır. Gürcistan Milli Komitesi ile yapılan Batum Antlaşması'nın gizli protokolünde Batum merkezli bir İslâm Gürcistan'ı kurulacak, "Üç Sancak" hakkını Tiflis'ten yana; lâkin Osmanlı Devleti lehine kabul edilecektir. Bu amaçla Artvin yöresinde ciddi bir propoganda başlamış, kurulacak İslâm Gürcistan'ı alayının kontrollerini ise Nuri Paşa, Filibeli Hilmi Bey ve Halit Bey sağlayacaklardı. Alayın komutanlığına Artvin'den Kadir Ağa, Ardanuç Müftüsü Mehmet Remzi (*Çağal*) Efendi ise alay müftüsü olarak Tiflis onayıyla Batum'a çağırılıyorlardı. Diğer yandan Mehmet Remzi Bey liderliğinde Batum'da "İslâm Gürcistan Cemiyeti" de kurulmuştur.

İslâm Gürcistan'ının halkı ikna ile Tiflis'e tamamen bağlanması çalışmalarının haberini alan Kazım Karabekir Paşa 11 Mart 1920'de Harbiye Nezareti'ne ve ilgili kolordulara durumu rapor eder. İngilizlerin bölgeye girmesi ile Nuri, Halit ve Hilmi beyler de Anadolu'ya geçmişlerdir. Yaklaşan Bolşevik tehlikesine karşı Almanlarla birlikte bölgeyi teyakkuzda tutmaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki hakimiyeti 1. Dünya Savaşı'nın sonunda imzaladığı Mondros Mütarekesi ve İngilizlerin bölgeyi kontrol etmesi ile son bulacaktır.

2.4.3. Gürcistan'da Türk – Alman Mücadelesi

Kafkasya'daki jeopolitik ve jeostratejik çıkarlar aynı ittifakın iki üyesi Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya'yı karşı karşıya getiriyordu. Türk tarafı Vladikavkaz'a kadar olan tüm Müslüman Kafkas ahaliyi kontrolünde tutmak ve özellikle Güney Kafkasya'ya hakim olmak isterken, Alman politikası ise Ruslara karşı Güney'den ikinci bir cephe açabilmenin imkânını elde ederek Türklerin hakimiyetini bölgede kırmaya ve bunu da

özellikle demir yollarını kontrol etmeye çalışarak ve Türklerin bu hatlardan faydalanmasını engelleyerek yapmaya çalışmaktaydı. Batum-Tiflis-Bakü hattını kilitlemeye çalışan Almanlar, Osmanlı ile Azerbaycan arasında bir engel teşkil edecekti. Bu konuda Vehip Paşa'nın Karakilis ve Celaloğlu Mıntıkası'nda Gürcülerin Almanlarla birlikte tehditkar bir vaziyette bulunduklarını da belirtmesi dikkat çekicidir. Almanya, Kafkasya devletlerine uluslararası saygınlık kazandırarak denge politikasını gütmekteyken İngilizlerin bölgedeki yayılmacı hakimiyetini de bertaraf ederek Bakü petrollerinden sanayisi için faydalanma planlarını kurmaktaydı. 1. Dünya Savaşı içinde Doğu cephesinde uzun savaşlar veren Almanya için Rusya'nın güneyindeki ikinci bir bölgenin hakimiyeti, kendi ulusal güvenliği için de önemli bir stratejik çıkardı; fakat bu külfetli bir genişlemeydi. Bu genişlemenin karşılığında mutlaka Kafkasya'dan lojistik çıkarlar sağlanmalıydı.

Bölgedeki Türk-Alman mücadelesi ise öncelikle Gürcülerin Trabzon Konferansı'ndaki Alman yanlısı tutumlarına Almanya'dan karşılık almasıyla başladı. Batum ve İstanbul Konferanslarına da Almanların davet edilmesiyle Gürcü-Alman İttifakı bir anlamda resmiyet kazanıyordu. Almanların Bağımsız Gürcistan'ı desteklemeleriyle birlikte bağımsızlığın ilân edildiği gün Gürcülerin yanında temsilci bulundurması da Almanların himayesel desteğini yine göstermektedir. Gürcülerin bu desteğe karşılık ise ticari ve askeri üs yollarından başka verebilecekleri bir karşılıkları yoktu.

Alman siyasetinin dış politikası haricinde ise karşılıklı güvenleri de zayıf olan iki komutan olan Liman von Sanders ve Enver Paşa'nın analizini ise Kazım Karabekir Paşa liyakat temelinde değerlendirir. Kazım Paşa'nın anlatımıyla: Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ittifak muamelesi imzalanmasından sonra başkumandan vekili olacak olan Enver Paşa, Leyman von Sanders'e¹¹² Erkan-ı Harbiye reisliğini teklif eder ve yaşlı Alman müşiri bunu şiddetle reddederek kendisine kızar. Askeri rütbelerinin her birini büyük emeklerle kazanan bu yaşlı Alman komutanının Enver Paşa ile olan mesafeli tutumu ise 1914 senesi Kânun-i Evvel (*Aralık*) ayının soğuk bir günü başlar. O tarihte Harbiye Nâzırı olan müşir Ahmed İzzet Paşa, o gün makamına gelmez ve dairede, nâzır Paşa'nın hastalığına dair bir rivayet zuhur eder. Leyman Paşa da çok hürmet ettiği İzzet Paşa'nın hastalığına üzülerek yaverini Paşa'nın konağına göndererek hatır sordurur. Yaver

¹¹² Kazım Karabekir, "Türk Ordusunda Almanlar" eserinde, Otto Liman von Sanders (*17 Şubat 1855, Stolp-22 Ağustos 1929, Münih*)'i "Leyman Paşa" olarak yazmıştır.

döndükten sonra belirsiz ve manalı bir bilgi verince Leyman Paşa bizzati kendisi Ahmed İzzet Paşa'nın yanına gider ve kendisinden ahlâken hem devletine, hem de kendine olan saygısı gereği fazla ilerisini anlatmadan bu uğradığı acı durumu sadece: “İstifaya mecbur oldum.” cümlesiyle duyar. Henüz kaymakam (*yarbay*) rütbesinde olan Enver Bey'in Harbiye Nezâreti makamına getirilmesine İttihatçılar karar vermiştir ve İzzet Paşa'ya da: “Siz istifa ediniz!” denmiştir.

Ertesi gün odasında çalışan Leyman von Sanders Paşa'nın kapısı çalar ve liva (*tuğgeneral*) üniforması ile içeri genç bir zat girerek kendini takdim eder: “Yeni Harbiye nâzırı... Enver Paşa!...” Genç bir askerin bu rütbeye hızlıca yükselmesine şaşırان Leyman von Sanders “Tebrik ederim!” demeye mecbur kalır. Tesadüf eseri aynı gün Leyman Paşa Sultan Reşad'ın yaverlerinden biriyle şöyle bir konuşma yaşar:

Leyman Paşa:

-Harbiye Nâzırlığı'na Enver Paşa gibi çok genç ve tecrübesiz bir zabitin (subayın) getirilmesine hayret ettim. Bu makamın önemini düşünerek zât-ı şâhâne (padişah) buna mani olmak istemediler mi?..

Hünkâr yaveri.

-Zât-ı şâhâne, Enver Paşa'nın Harbiye Nezâreti'ne tayin olunduğunu ancak gazetede okudular. Bir saat sonra da liva üniformasıyla saraya gelmeden Harbiye nâzırını kabul buyurdular.

Leyman Paşa o kadar hayret eder ki kulaklarına inanmak istemez; fakat duydukları gerçektir.”¹¹³ Bu güvensizliğin savaş boyunca sürdüğü gerçeğini ise Kafkasya'da Enver Paşa'nın Alman Genel Kurmayı'nın haberi olmaması şartıyla Bakü'ye hızlıca girilmesi için çektiği bazı gizli emir telegrafları ve Almanların Gürcistan'ın Poti şehrine Sivastopol'dan Osmanlı'ya karşı Bab-ı Âli'nin haberi olmaksızın Tiflis'i savunma amaçlı gönderdiği birlikler kanıtlıyordu.

¹¹³ Kazım Karabekir, *Türk Ordusunda Almanlar*, Truva Yay., İstanbul, Ocak 2021, s.269-271.

28 Mayıs 1918 Karakilise Muharebesi'nin bitmesi sonrası kışlakta bulunan Kazım Karabekir Paşa'ya Karakilise'den gelen bir kamyonadaki Alman subayı ile olan anısı şöyledir:

“...başında Alman helmi ile bir Alman zabiti çıktı, Almanvari bir cakalı selam vererek kendini takdim ve vazifesini bildirdi.

-Karakilise, Falaşiram, Sanain istasyonlarının muhafazası ve bu civardaki anarşinin bastırılması için Tiflis'te Alman misyonu tarafından memur edildiğini ve emirinde Karakilise'de elli Alman neferinin bulunduğunu, beraberinde getirdiği Karakilise ileri gelenleri ile on bir Alman neferi olduğunu bunların kasabaya bir an önce Osmanlı kıtalarının girerek asayişini temin etmeleri ve civar İslam köylerinin tecavüzlerinden vikaye olunmalarını istirham ettiklerini ve Karakilise'de ahaliden bir miktar silah toplandığını ve yanında muhafaza ettiğini anlattı.

Elli Alman neferinin nereden geldiği sorusuna da bunlar Rusya'daki Alman esirlerinden olup, Bolşevik ihtilâli sayesinde Kafkasya'ya geldikleri ve bu defa Almanya hükümeti tarafından eski Tiflis konsolosu ve harp zamanında bizde lejyon taburu kumandanlığı yapan Graf von Schulenburg Tiflis'e memur edilmiş. Bunlar lazım gelen talimatı ondan almışlardır.

Ermeni ordusuyla muharebe ettiğimiz sırada bir Alman subayıyla elli neferinin Karakilise'de bulunuşu pek hoş bir şey değildi. Demek Ermeniler mağlup olunca Alman helminin¹¹⁴ himayesine girmek üzere bir pazarlık yapılmış!” Bu adamları geriye, geldikleri yere göndermeyi uygun bulmadım. Misafir olarak doğruca Kars'a gönderilmelerini Onbirinci Fırka Kumandanı'na emrettim. Grup Kumandanı'na da etrafiyla bildirdim. Şevki Paşa da hayretler içinde kaldığını bildirdi.

Aradan iki gün geçti. 30 Mayıs'ta Grup Kumandlığı'ndan gelen resmi tebliğde şu bildirildi:

¹¹⁴ Alman savaş miğferi.

‘Ermeniler ve Gürcüler, Almanlara müracaatla Cenubi Kafkasya’nın Almanya hükümetinin himayesinde bir hükümet olarak kalmasını istirham etmişlerdir.’¹¹⁵

Bir Alman taburunun Tiflis-Karakilise demiryolunu işgâl altına almış olmasına karşın bir Alay ile bu taburdan hattın alınması emri ise gizli geldiği gibi, Karargâh-ı Umumi’nin de bu Alman taburundan haberi olmadığını belirten Karabekir Paşa şöyle devam eder:

“...Almanların silah vermeyeceğini ve müsademe olacağını tabii görüyorum. Bugün Ahılkelek 123. Alay tarafından işgal olundu. Cemil Cahit Bey’in emrindeki 9. Alay’ın Gence’ye giderken Nuri Paşa’nın¹¹⁶ emrine gideceği Grup’tan bildirildi.

Sonraları öğrendik ki Almanlar, von Kress kumandasında 3.000 kişilik Bavyeralı bir kuvveti Sivastapol’dan Poti’ye çıkarmışlar. Bunlar Bakü’yü işgâl edeceklermiş. Fakat bizim ordumuz orayı daha önce işgal etmiş bulunduğu için, Şimalî Kafkasya’ya kadar uzanmışlar.

Grup’tan gelen emrin sununda ‘bu emir harp ceridelerine geçirilmeyecektir.’ kaydı vardı. Bu Almanların görmemesi için lazımdı. O emri aynen kaydediyorum:

Kars / 2.6.34

Saat: 9.30 sonrada

Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanlığına

1 – İşgal ettiğimiz ve edeceğimiz mıntıklar dahilinde, karargâh-ı umuminin malûmatı olmayarak bazı Alman müfrezelerinin zuhur ettiği anlaşıldı. İşbu Alman müfrezelerine nerede tesadüf olunursa, ihtarat ve teklifat-ı lâzımede bulunulacak ve dinlemezlerse silahları ellerinden alınıp kendileri esir-i harp edilerek geriye, Kars’a sevk olunacaktır.

¹¹⁵ Kazım Karabekir, *1. Dünya Savaşı Anıları*, YKY Yay, İstanbul, Ocak 2020, s.858-860.

¹¹⁶ Başkumandan vekili Enver Paşa’nın kardeşi olup, paşalığı hudut dışı içindir.

Eğer mukavemet ve muhalefet ederlerse ve silah kullanırlarsa derhal ve kemal-i şiddetle mukabele edilecektir.

...¹¹⁷

2.4.4. Kars, Ardahan ve Batum (Elviye-i Selâse)’de Yapılan Halk Oylaması ve Türkiye’ye İltihak Kararı

1878 Berlin Antlaşması 58. ve San Stefano müzakerelerindeki geçici barışın 19. Maddesi gereğince Rus Çarlığı’na bırakılan Kars, Ardahan ve Batum 1918’e kadar 40 yıl süreyle Rus hakimiyetinde kalmıştır. Rusya’da çıkan iç kargaşa ve ihtilâller sonucu bu bölgenin Osmanlı sancakları olması yolu da açılacaktır.

1918’de Transkafkasya Seym’i ile 4. oturumun ardından nitelikli bir karar alınamayan Trabzon Konferansı sonucunda Osmanlı İmparatorluğu yeniden harekate başlamıştı ve 3 Nisan 1918’de Ardahan, 5 Nisan 1918’de Sarıkamış, 14 Nisan 1919’da Batum ve 25 Nisan 1918’de Kars’ı ele geçirmiştir. Demografik çoğunluğun müslüman Acara ve Türk ahalisi olduğu bu bölgede Ahıska ve Ahılkelek nahiyeleri Sovyetlerin ilân ettiği self determinasyon¹¹⁸ hakkında istifade ederek Osmanlı’ya geçmiştir.

Brest Litovsk Antlaşması’na göre yapılan Plebisit ile Elviye-i Selâse’den çıkan sonuçlara (*138.582 müslüman, 23.326 gayri müslim*) göre bölge Osmanlı’ya geçmeyi kararlaştırmıştır. VI Mehmed Reşat 15 Ağustos 1918’de bir beyanname imzaladı ve genelgeyle idari hukuku ahaliye sundu. Elviye-i Selâse Teşkilâtı 11 Eylül 1918’de beş maddelik kararnameyi kabul etti. Plebisit sonucu Batum Osmanlı’ya geçtiyse de Sovyetler, Ermeniler ve Gürcüler oylamaya hile, psikolojik baskı ve zoraki gayrimüslim göçleri yaşatıldığını belirterek oylamanın meşruluğunu kaybettiğini belirtmişlerdir.¹¹⁹

8 Eylül 1918 ile üç sancak (*Kars, Ardahan ve Batum*) Osmanlı’ya bağlanmıştır. 14 Eylül’de Batum ve Kars’tan mürekkep bir Batum merkezli yönetim oluşturulmuştur. 35 nahiye Batum’a bağlı kazalar şöyle sıralanabilir: Orta Batum, Borçka, Aşağı Acara, Yukarı Acara, Artvin (*Livane*), Çürüksu, Ardanuş, Maradit, Şavşat’tı. 65 nahiye Kars’a

¹¹⁷ Karabekir, *a.g.e.* s.860.

¹¹⁸ Halk oylaması: plebisit, referandum.

¹¹⁹ Mehmet Saray, *Atatürk’ün Sovyet Politikası*, Damla Neşriyat, 1990, İstanbul, s.12.

bağlı kazalar da şu şekilde sıralanır: Ardahan, Çıldır, Akbaba, Zarûşad, Horasan, Nahcivan, Oltu Tavusker, Kağızman, Poshof, Nefs-i Kars, Şûregel, Göle.

“Plebisitten sonra Dahiliye Nezareti Müsteşarı Abdülhalik Bey, mazbataları alarak, İstanbul’a dönmüştür. 1918 Ağustos sonlarına doğru da Batum, Acara, Kars, Ardahan, Oltu, Kağızman ve Sarıkamış’ı temsilen 20’yi aşkın kişiden meydana gelen bir heyet, ilhakı tamamlamak için İstanbul’a gitmiştir.”¹²⁰ Elviye-i Selâse sorunu da böylelikle çözülmüş oluyordu.

2.4.5 İltihak Kararına Almanya, Gürcistan ve Sovyetlerin Tepkileri

Batum, Ardahan ve Kars’ın alınması Brest Litovsk Antlaşması’nda da geçerliydi; fakat özellikle Batum’daki referandum için Gürcüler rahatsızdı. Gürcü ve Ermenilerin bölgeden zorla göç ettirilmesi ve bölgeye müslüman ahalinin sevk edilmesi suretiyle referandum sonuçlarının Osmanlı lehine çıkmasının sağlanması şeklindeki Gürcü savları Sovyetleri ve Ermenileri de aynı çizgide bir protesto durumuna soktu. Bu sebeplerden dolayı seçimlerin yenilenmesi istense de Osmanlı seçimlerin ortak gözlemciler nezinde yapıldığını ve seçim tekrarına gidilmesine gerek duyulmadığını karşı tarafa bildirmiştir.¹²¹

1 Ağustos 1918 tarihinde, Gürcistan hükümeti Osmanlı hükümetine bir protesto notası gönderdi ise de Osmanlı hükümeti bunu görmezden gelerek ilerlemeye devam etti.¹²² Bu ilerleyiş Osmanlı’nın teslim olduğu 30 Ekim 1918’deki Mondros Ateşkesine kadar sürdü.

Sovyetler ise ileride Bolşevikleştireceğini düşündüğü Gürcistan’ın tarihi güney bölgelerini ve Bakü-Tiflis demiryolu üzerindeki ticari hattının ucundaki Batum limanını Batı’ya karşı açılacağı bir ekonomik kapı olarak gördüğünden bu ilerleyişe karşıydı. Sovyetler bunu Çiçerin yoluyla da zaman zaman dile getirmekle birlikte Türk-Sovyet ilişkilerini ağırdan aldırان diplomatik geciktirme politikaları ile belli ediyordu.

¹²⁰ Mustafa Gül, “Elviye-i Selâse’nin Osmanlı Devleti’ne İadesi ve Bazı Uygulamalar” <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/20719>, s.371.

¹²¹ bkz. Saray, *a.g.e.* s.12-20.

¹²² İbereli, *a.g.e.* s.376.

Azerbaycan haricindeki Transkafkasya Komiserliği ise zaten Brest Litovsk Antlaşmasına itibar etmemekle birlikte ticari, askeri ve stratejik şehirlerin kaybindan, aynı zamanda tarihi bağları olduğu bölgelerin Osmanlı hakimiyetine geçmesinden dolayı yapılan referanduma ve iltihaka karşıydı. Transkafkasya Seym'inin kuruluş amacının bir sebebi de zaten Türk ordusunun Doğu Anadolu'daki ilerleyişiydi. Bu anlamda Gürcü ve Ermenilerin milli kimliklerini bir an önce alma mücadelesi de hukuki ve diplomatik zeminde ancak bu yolla kurulacaktı. Bu anlamda ileri harekâtın milli varlığını Almanya desteği ile kurmak isteyen Gürcistan'ın aracılığı ile Berlin açısından bir süre sonra rahatsızlık uyandırdığı görülecekti.

Gürcistan'da ise bu ilerleyiş ve Seym'deki durum şöyle analiz edilebilir:

Tiflis'teki Seym meclisindeki Sosyal Demokratlar son ana kadar Rusya demokrasisinin ayrılmaz bir bütünü olarak görmekteydiler. Onlar Çarlık Rusya'nın tekrar toparlanacağını düşünürlerken Sosyalist Federalistler artık Çarlık sisteminin sonunun görüldüğünü ve ancak Transkafkasya'da bağımsız devletler kurulduktan sonra yeni sosyalist sistemdeki yerlerinin belirginleşebileceğini savunmaktaydılar. Bununla birlikte kültürel muhtariyet fikrinde birleşen solcular Sovyetlerin toparlanması dahilinde Gürcistan'ın Güney sınırlarında ileri harekâta geçebileceğini düşünmekteydiler.

Plebisit sonrası Gürcü Hükümeti Başkanı Noe Jordana 20 Haziran'da Almanya'ya Tiflis'teki Diplomatik Temsilcisi Schulenberg'a gönderdiği mektubunda Türk tarafının bütün seçkin Acaralılarını hapse attığını ve Almanların hızla Türkler üzerindeki otoritesini göstermesini istiyordu. Jordana'nın bahsettiği ayrıcalıklı Acaralı grup ise İslâm Gürcistan'ı grubuydu. Saday-ı Millet Grubu Osmanlı'yı isterken, İslâm Gürcistan'ı Tiflis'e bağlı bütünleşik bir Gürcistan'ı savunuyordu. Bunda ilk milli grubu oluşturan İlia Çavçavadze'nin hümanist politikalarının da etkisi vardı. Bu oylama sürecinde müttefik İttifak grubu ise temsilcilikler nezninde Tiflis'ten tüm olan biteni izlemekteydiler.

2.4.6 Mondros Mütarekesi Sonrası Türk-Gürcü İlişkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya cephesindeki başarılarına rağmen 1918 Eylül ve Ekim ayları içerisinde Filistin ve Irak cephelerinin durumu çok kötüydü.¹²³ Bunun dışında müttefiklerinin de durumu iç açıcı değildi ve Bulgaristan da 30 Eylül'de İtilâf Devletleri ile masaya oturup savaştan çekilmişti. 4 Ekim'de de Almanya İtilâf devletleriyle müzakere için başvurusunu yapmıştı

1.Dünya Savaşı'nın sonu artık görünmüş ve Osmanlı hükümetinin mütareke başvuruları ise sonuçsuz kalarak Talat Paşa istifasını vermiştir. Ardından gelen Tevfik Paşa'ya rağmen güven oyu alarak hükümeti kurabilen Ahmet İzzet Paşa olmuştur. Ahmet İzzet Paşa ilk olarak mütareke için İtilâf Devletlerine başvuruda bulunmuştu; fakat geri dönüş alamıyordu. İtilâf Devletleri fırsattan istifade ederek olabildiğince Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde ilerlemeye çalışıyorlardı. Barış görüşmelerine arabulucuk teklifi ise Büyüka'da Kût'ul Amâre'den esir düşen İngiliz generali "Charles Townshend" tarafından sunuldu.

Townshend'in arabuluculuğu sonuç vermiş ve İngilizlerin Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe 22 Ekim günü Ahmet İzzet Paşa'ya telgraf yoluyla haber göndererek mütarekelerin yürütülmesi için kendisinin imza yetkisine sahip olduğunu ve Osmanlı delegelerinin Mondros'a gelmelerini istemişti. Osmanlı delegasyon başkanı Bahriye Nazırı Rauf Bey'di ve 24 Ekim'de yola çıkan delegasyon 26 Ekim'de Limni Adası'ndaki Mondros Limanı'na varmış, Rauf Bey ise ayağının tozuyla Amiral Calthorpe'yi ziyaret etmişti. Görüşmeler 27 Ekim'de başlayacaktı. Osmanlı hükümeti "şanına yakışır" bir mütareke için oradaydı. Bu süreci eski savaşlardaki gibi 'mühimmata dokunulmaksızın orduların terhis edilmesi, namusa dokunulmayarak, halkı da rencide etmeyecek şekilde teslim olunması, boğazların ortak kullanıma açılması' şeklinde düşünüyordu; ama Agamemnon zırhlısındaki görüşmelerde Osmanlı'nın hiç de beklemediği çok ağır 25 maddelik bir metin vardı. İtilâf Devletleri boğazların, bütün demir yollarının, telgrafların, limanların, kalelerin, Kilikya ve önemli stratejik noktaların,

¹²³ Sarı, *a.g.e.* s.168.

Doğu'daki "üç sancak" Kars, Ardahan ve Batum'un, bütün Kafkasya'nın, Elviye-i Selâse'nin ivedilikle tahliyesini ve 1914 hududu gerisine dönülmesini istiyordu.

24. Maddede; Elviye-i Selâse'de bir Ermeni devleti planı kurulurken, 7. Maddede ise; Osmanlı'ya bırakılan yerlerde herhangi bir sebeple ayaklanma çıkarsa bölgenin huzuru adına İtilâf Devletleri tarafından bölgenin işgaline imkân sunuluyordu. Bu madde ile emperyalist kışkırtmalarla Osmanlı'nın her yeri işgâle açık olabilirdi. Babiâli üç sancağın barış antlaşması yapılana kadar Osmanlı'da kalması için heyetine directin, dese de Mondros'un imzalanmasından başka seçenek görünmüyordu ve 30 Ekim 1918'de Mondros taraflarca imzalandı.

Mondros sonrası Elviye-i Selase'den; Ahıska, Ahılkelek ve üç sancaktan çekilmek zorunda kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgelerine İtilâf kuvvetleri yerleşecekti. İngilizlerin ilk çıkarma yaptığı şehir ise Doğu Karadeniz'in stratejik limanı Batum oldu. "19 Aralık 1918'de limana gelen İngiliz gemileri limanı kontrole aldı ve şehre bir vali atadı. 24 Aralık'ta Batum müstahkem mevki kumandanı Cemal Paşa'ya şu andan itibaren Batum'un işgal edildiği ve Batum'da Türk bayrağı asılamayacağı bildirildi. Bundan sonra Osmanlı Devleti Batum mutasarrıflığındaki memurlarını geri çağırdı. 2 Ocak tarihinde gönderilen yazıda Batum'daki memurin-i osmaniye'nin harcırahlarının ödenerek gelmeleri isteniyordu. Bu durum Osmanlı Devleti'nin fiili vaziyeti ve mülki iradesinin sona erdiğini kabullendiğini gösteriyordu. Batum'daki Türk askerlerinin de çekilmesiyle Ocak ayı sonunda mülkî ve askerî bir Türk otoritesi kalmamıştır."¹²⁴

Üç sancak adına bir diğer düşündürücü husus da şudur ki: Sovyetlerle yapılan diplomatik müzakerelerde: "Kars, Ardahan ve Batum'da halkın oylamasına başvurulacaktır"¹²⁵ kararı ile bölgenin Osmanlı'ya doğrudan terk edilmesinin engellenmeye çalışılması gibi savaşın sonundaki Mondros Mütarekesi ile de yine Osmanlı'ya bağlanmadan doğrudan İngiliz hakimiyet alanına girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu böylelikle kazanmış olduğu Elviye-i Selase'yi yeniden kaybetme konumuna gelmişti ve Bakü'deki Kafkas İslâm Ordusu dahil tüm kuvvetler Mondros Mütarekesi

¹²⁴ Bülent Bakar, "Batum'da Türk Rus Nüfus Mücadelesi ve Bir Rus Cemiyetinin Nizamnamesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Mart 2001, C:9, s.20.

¹²⁵ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e.*, İmge Yay. 2003, Ankara, s.408.

hattına doğru çekilmekteydiler. Bölgedeki belirsizliğin sonlanması için artık ipler Ankara Hükümeti'nde idi.

2.5. T.B.M.M. ve Kafkasya

28 Ocak 1920'de son Meclis-i Mebusan toplantısı Kars, Ardahan ve Batum'u da içeren Misak-ı Milli'yi kabul etmişti. Misak-ı Milli kararından sonra İngilizler tarafından lağvedilen meclisin üyeleri Malta'ya sürülmüşlerdir.¹²⁶

T.B.M.M de Batum için büyük hassasiyet göstermiştir. Ankara'nın sesi olan Hakimiyet'i Milliye gazetesinin yayın hayatının ilk nüshasında: *“Batum'un işgâl altında bulundurulması Elviye-i Selâse hakkında verilecek karara taallukan muvakkat bir mâhiyettedir. Elviye-i Selâse Mütâreke'de Osmanlı hududu dâhilinde bulunmak itibariyle bizim üç kıymetli livamızdır. Herhâlde vaziyet Türkiye sulhünün müzâkeresi meyânında tedkik ve tesbit olunacaktır.”*¹²⁷ yazısıyla kamuoyunu bilgilendiriyordu.

Kafkasya Türkiye için Bolşevik Rusya ile bir sınır ve önemli bir tampon bölgeydi. Kafkasya'nın güçlü olması Türkiye'nin Doğu sınırının daha güvenilir halde olması demekti; fakat Gürcüler kendi bağımsızlıklarını koruyabilmek için mecburen ya Türkiye'den ya da Batı Avrupa'dan gelecek yardıma ihtiyaç duyuyordu. Türkiye ise kendi milli varlığını korumak için Batı Avrupa'ya karşı Bolşevik Rusya ile ittifak kurmak zorundaydı. Ankara, İstanbul'un İngilizlerce işgaline, Bolşevik yayılmasına destek vererek cevap verecekti. İstanbul'un işgali üzerine Kazım Karabekir, Batum başta olmak üzere Elviye-i Selase, Gürcistan ve Azerbaycan'da Bolşevikliğin ilân edilmesini teklif etmiş ve Mustafa Kemal'den 'olur' karşılığını almıştır. Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir'e 12 Mart 1920'de çektiği telgrafında Bolşeviklerle temas için ayrı bir heyete lüzum görüp

¹²⁶ bkz. Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yay. 2008, İstanbul.

¹²⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Ocak 1920.

görmediğini sormuştur. 16 Mart 1920’de çektiği telgrafta ise “*Batum ve havalisinde Bolşeviklik ilanı hususundaki mütalaatı aliyelerine tamamen iştirak eyleriz*” dedikten sonra gerekenin yapılmasını istemiştir¹²⁸.

Onay üzerine Karabekir, “*Emperyalist İngiliz’e karşı tüm İslâm dünyası ve bağımsız Türkiye Bolşevizm’e hazırdır*” diyerek karşılık vermiştir. Yine aynı anda Kazım Karabekir, Heyet-i Temsiliye’ye, Brest-Litovsk ile almamız gereken yerleri işgal fırsatını kaçırmamalıyız demektedir. Mustafa Kemal Paşa ise İngilizlere karşı Bolşeviklerle stratejik bir işbirliğini çok önemsemekle birlikte asıl olarak kendi müstakil gücüne dayanmanın esas olduğunu bilincindeydi. Ankara’nın Elviye-i Selase şehri Batum’da İngiliz emperyalizmine karşı Bolşeviklerle birlikte çalışmıştır ancak İngilizler Bolşevikleri bölgeden çıkaramamışlardır.

İşte bu atmosfer içinde Gürcüler Türkiye’nin yardımının zayıf bir ihtimâl olduğunu düşünmekte ve haliyle İtilâf devletlerinin de doğal bir müttefiki oluyorlardı. Zaten 19. yy itibarı ile reform yaşayan ve Fransız aydınlanmasının etkilerini Gürcistan’a sokmaya gayret eden Gürcü entelejansiyası sayesinde Tiflis’in dış politikası Batı Avrupa’ya yabancılık çekmiyordu. Rusya’nın emperyal ilerleyişine karşı doğal bir hamî olarak İngiltere, Fransa ve hatta Almanya’dan bile gelebilecek her türlü desteğe açıktılar.

Bir yanda İtilâf devletlerine karşı Bolşevik desteği ile Anadolu’da mücadele eden Ankara, diğer yanda Bolşevik tehdidine karşı Türkiye ile Rusya arasında kalmış ve İtilâf devletlerinden yardım bekleyen Gürcistan olgusu karmaşık bir sarmal durum yaratmasına rağmen Gürcistan-Türkiye ilişkileri nezaketli ve de realistik durumlara karşı net isteklerle sürecektir. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa 17 Mayıs 1920 tarihinde yapılan Meclis gizli celsesinde; Gürcistan ve Ermenistan’ın ekseriyetle Bolşevik temayülünde olmasına rağmen İngiliz desteğini umarak Bolşeviklere karşı durduklarını belirtmiş ve bölgeden İngiliz engeli sebebiyle net bilgi alınamadığını, Gürcülerin Elviye-i Selase’deki hak iddia ettikleri topraklara istekte olduklarını ve bizden evvel Bolşeviklerle anlaşmalarının aleyhimize olacağını açıklamıştır. Azerbaycan’la tevhide mesai yapmak için görevlilerimizin orada

¹²⁸ *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, ATAM, Ankara, 1991, s. 262, 267.

olduğu ve son gelen haberlere göre bu ittifakın vuku bulunduğunu fakat şartlarının henüz netleşmediğini de açıklamıştır.¹²⁹

DEMOCRATIC REPUBLIC OF GEORGIA

Harita 8: Mayıs 1920-21’de Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti¹³⁰

Ardahan, Artvin ve Kars’ın kontrolünün alınmasına rağmen Batum ve Acara bölgesi sorunu ise Türkiye’nin Kafkas politikasında Rus kırmızı çizgileri olarak karşısına çıkıyordu. Bölgede T.B.M.M. adına hassas bir konu olarak her ne kadar Müslüman Gürcü ve farklı Müslüman etnisitelerin varlığı olsa da, Ruslar bu bölgeleri asla bırakmak niyetinde değildi. Batum, Sovyetlerin Karadeniz’den Batı’ya açılan son derece önemli bir ticaret limanı olarak görülüyordu. Bu liman şehir aynı zamanda T.B.M.M’nin de Sovyetler’e açılan kapısıydı. Batum üzerinden Moskova’ya gidişler olduğu gibi Tiflis-Bakü hattı ile de Azerbaycan’a ve Hazar’a ulaşılıyordu.

T.B.M.M’de yapılan müzakerelerde Batum konusu da ele alındı. Müzakereler sonucunda Batum’un Misak-ı Milli sınırları içinde olduğu ve krize imkan tanımadan

¹²⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt: 1, Ankara, 1985, s. 33.

¹³⁰ İbereli, *a.g.e.* s.371.

barışçı yollarla meselenin çözüme kavuşturulması gerektiği kanaatinde birleşildi. T.B.M.M.'nin 1921 Şubat'ındaki oturumlarındaki Kafkasya müzakerelerinde Mustafa Kemal Paşa şöyle diyordu:

“...Moskova’da umur-ı hariciyeyi idare eden Çiçerin dahi vaktiyle bize Elviye-i Selâse’i ağzınıza almayın; Batum şehri bir Rus şehridir demişti. Binaenaleyh Ruslar bizim Elviye-i Selâse’yi işgalimize taraftar değildirler.”¹³¹

Milli kurtuluş tarihine adları geçen Dr. Rıza Nur’un ve Mustafa Suphi’nin de yolları Batum’dan geçmiştir. Diğer yandan Kafkasya Komünist Türkler için de bir merkezi yurttur. Önce İttihat ve Terakki Partisi’ne, sonra Yusuf Akçura’nın Milli Meşrutiyet Fırkası’na girmiş, bilâhare 1. Dünya Savaşı’nda Ruslara esir düşmüş olan Mustafa Suphi komünizmi benimseyerek 10 Eylül 1920’de Bakü’deki¹³² Kızıl Salon’da Türkiye Komünist Fırkası’nın başkanlığını üstlenmişti. Türkiye’de komünist çalışmalara (*Yeşil Ordu, Halk İştirakiyun Fırkası ve Türkiye Komünist Partisi*) gözetimli olarak izin veren Mustafa Kemal, demokratik görüşlere saygı duymakla birlikte T.B.M.M.’de her daim şunu belirtmiştir ki: Türkiye bağımsızlık savaşı verirken tarihi geleneklerine de uygun olmakla birlikte hiçbir politik gücün uydusu olamaz ve müstâkil, özgür bir devlet olarak varlığını sürdürmek zorundadır! Ayrıca Türkiye’deki fikirleri şiddetle bastırmak yerine fikri münakaşa ile eritmek gerektiğini de 22 Ocak 1921 tarihli meclis konuşasında belirtmektedir.

Kafkasya aynı zamanda Orta Asya Türkistan’ına da açılan bir kapıydı. Anadolu’daki savaşa manen ve madden destek olmak isteyen Türkistan temsilcileri Ocak 1922’de T.B.M.M.’ye kadar gelmişlerdir ve Türkiye hem ilişkileri geliştirmek hem de bölgenin bağımsızlığına katkı sağlamak için karşı sefirlerini seçmiştir. *“...Çankaya’daki mülakattan bir süre sonra, Buhâra elçiliğine, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti Ruşen Eşref Ünaydın’ı sefir olarak, maslahatgüzarlığa da Rahmi Apak Bey’i seçip gönderdi. Ne var ki, Türk elçileri yola çıktıktan birkaç gün sonra, Buhâra elçileri acele olarak Moskova’ya çağırılmışlar, bir müddet sonra da bu iki elçi, Türkistan ve Türkiye Türkleri arasında birlik kurmak suçuyla itham edilerek Bolşevikler tarafından*

¹³¹ bkz. Avcioğlu Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Tekin Yay. İstanbul, 1980 .C:2 s.830-836.

¹³² Mehmet Saray, *Atatürk’ün Dış Politikası*, Damla Neşriyat, İstanbul, 1990, s.49.

öldürülmüşlerdir. Bu olay üzerine de Ruşen Eşref ve Rahmi Beyler Batum'dan geri dönmek mecburiyetinde kalmışlardır."¹³³

Ermeni meselelerinin de adresi olan Kafkasya Sovyetler ile T.B.M.M.'nin arasına bir dönem kara kedi gibi girmiştir. Zira Bekir Sami Bey ve heyetinin Sovyet Dış İlişkileri Halk Komiseri Georgi Çiçerin ile yaptığı görüşmelerde Sovyetler Avrupa proletaryasının dikkatini çekmek için Ermenistan'ın hamiliğine soyunmaya kalmış olarak 'Van ve Bitlis'in Ermenistan'a verilmesini' sözlü olarak istemiştir. Nitekim Ali Fuat Cebesoy'un sefirliğe gelmesi, T.B.M.M.'nin Anadolu'daki hakimiyetini güçlendirmesi ve Ermeni Harekatı'nın zaferi ile netleşen Ankara - Moskova hattında yeni bir yumuşama dönemi de başlayacaktır.

2.5.1 T.B.M.M – Bolşevik İlişkileri ve Gürcistan

T.B.M.M.'nin açılışından 3 gün sonra, 26 Nisan 1920 tarihli mektubunda Mustafa Kemal, Vladimir İlyiç Lenin'e ilk mektubunu göndermiştir. Mektupta Türk Kurtuluş Savaşı ile Bolşeviklerin dünya görüşlerinin paralelliğine vurgu yapılarak Avrasya'da bir duvar oluşturma fikri öne çıkar:

"Sayın Başkan,

...Rus Bolşevikleriyle bütün çalışmalarımızı ve askerî harekâtımızı birleştirme zorunluğunu kabul etmekteyiz. Bolşeviklerin emperyalist hükümetlere karşı savaşmak ve bütün mazlum ulusları emperyalistlerin hegemonyasından kurtarmayı amaç edinmiş olduklarına inanıyoruz.

Ayrıca, ülkemizi işgal eden emperyalist kuvvetleri saf dışı bırakmak, emperyalizme karşı girişilen genel savaşı sürdürebilmek amacıyla yurt içindeki gücümüzü artırmak için, Sovyetler Birliği'nin bize ilk önce; (5 milyon altın lira) vermesini, yapılacak görüşmelerde tutar sayısı kararlaştırılacak (silâh ve cephane) ve bunlardan başka (askerî teknik malzeme ve tıbbi malzeme) birliklerimizin ihtiyacını karşılayacak (gıda maddesi) sağlamasını istemekteyiz.

¹³³ Saray, *a.g.e.* s.68.

Saygı ve selâmlarımızla samimi duygularımızı lütfen kabul buyurunuz efendim.”¹³⁴

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal

Bu mektup karşılıklı ilişkileri hızlandırmıştır. Buna müteakbil olarak aynı zamanda Batum’da 2000 kadar İngiliz askeri olduğu tahmin ediliyordu.¹³⁵ Türk tarafı Gürcistan ve Ermenistan’daki hareketliliği izlerken, İngilizler de casuslar ile Kuvay-ı Milliye birimlerinin güçlerini kontrol etmeye çalışıyordu.

I. İnönü Zaferi’nden sonra Londra’ya İstanbul Hükümeti ile çağırılan ve Ankara’yı temsilen giden Bekir Sami Bey, Fransa’nın Bolşevik yayılmasına karşı “Kafkas Setti” kurma ve Türkiye’nin Sevr Antlaşması’nın yeniden müzakereye açılması için İngiltere ile arabuluculuk yapma teklifine sıcak bakarak bir protokol imzalamıştır. Mustafa Kemal Atatürk durumu şöyle yorumlamaktadır:

“Efendiler, İtilâf Devletleri’nin Londra’ya barış tesis etmek için gönderdiğimiz Delegeler Heyetimiz Başkanı Bekir Sami Bey’e imza ettirdikleri sözleşmelerdeki maddelerin, Sevres Projesini müteakip aralarında imzaladıkları Üçlü Anlaşma (Accord Tripartite) adı verilen ve Anadolu’yu nüfuz bölgelerine taksim eden anlaşmayı milli hükümetimize başka adlar altında kabul ettirme maksadına dayandığı pek aşikârdır. İtilâf Devletleri’nin siyasetçileri bu maksatlarını Bekir Sami Bey’e kabul ettirmeyi de başarmışlardır. Bekir Sami Bey’i, Londra’da konferans görüşmelerinden ziyade münferit görüşmelerle meşgul edildiği anlaşılıyor. Milli Hükümetin prensipleriyle Hariciye Vekili’nin tuttuğu yol arasındaki uyumsuzluğu izah maalesf mümkün değildir.

Bekir Sami Bey bu uzlaşmalarla Ankara’ya döndüğü zaman fevkalâde dikkatimi çekip merakımı cezbetmiş olduğu sözleşmelerin muhteriyatının memleketin âli menfaatlerine uygun olduğunu söyleyerek bunu Meclis’te de müdafaa ve ispat edebileceğini iddia ediyordu. Kanaatinde isabet, iddiasında mantık olmadığına şüphe yoktu. Mütalaalarının Meclis’te tasvip görmeyeceğinden başka, hariciye Vekâleti’nden azledileceği de muhakkaktı. Fakat Meclis’i siyasi meselelerinin müzakere ve

¹³⁴ Ali Kemal Meram, *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969, s.242.

¹³⁵ Sürmeli, *a.g.e.* s.533.

münakaşalarına boğmayı o günlerin şartlarına uygun görmediğimden, Bekir Sami Bey'e isabetsizliğini bizzat söyleyerek Hariciye Vekâleti'nden çekilmesini teklif ettim. Bekir Sami Bey bu teklifimi kabul ederek istifasını verdi.

Fakat Bekir Sami Bey delege heyeti başkanlığı vazifesiyle Avraupa'daki seyahati esnasında yaptığı muhtelif temasların kendisinde hâsıl ettiği intibalara göre, İtilaf Devletleri'yle prensiplerimiz dahilinde anlaşmak imkânı bulunduğu kanaatinde ısrar ediyordu. Ve kendisinin bu anlaşmaları temin edebileceğini söylüyordu...

Efendiler, Bekir Sami Bey'in bu fikirleri bende müsbet bir tesir yaratmamıştı. İleri sürdüğü fikirler ve bunların dayandığı mantık, kendisiyle müzakere ve münakaşayı dahi lüzumsuz ve faydasız olduğu kanaatini uyandırmıştı."¹³⁶

Bekir Sami Bey'in bu anlaşmayı imzalamasında Çiçerin'in Türkiye aleyhtarı sözleri ve Sovyetlerin net olmayan tavrı da etken sayılabilir. Sovyetler ile T.B.M.M. arasına soğuk rüzgârlar sokan bu anlaşma ile İtilâf devletleri ise Bolşevikler ile Türkiye arasını açmayı planlıyordu. 1918'de bağımsızlıklarını ilân eden Kafkas devletlerini tanımış olan İngiltere; "Kafkas Setti"ni oluşturarak Sovyetlere karşı bölgesel bir pakt oluşturmaya çalışırken, Sovyetlerle de kendi çıkarlarına dayalı bir ticaret anlaşması yaparak Türkiye'yi yalnız bırakmaya, Türkiye ile de Kafkas Setti'ne girmesi koşulu ile yeni bir ticaret anlaşmasını ileri sürerek bölgeyi parçalama stratejisini gütmeyi planlıyordu. Bu politika ile İran ile Sovyet Rusya'nın birleşmesini engelleyecek ve sömürge yollarını güvence altına alacaktı.

Sovyet yayılcılığını engellemek isteyen İngiltere'nin niyeti, Lloyd George aracılığıyla, 1920 yılında Avam Kamarası'nda açığa vurulmuştu. Lloyd George; "*Türkiye'ye karşı yapılan hareket, Türk-İngiliz veya Türk-Yunan hareketi değildir. Bu doğrudan doğruya İngiltere ile Rusya arasında bir mücadeleden ibarettir*"¹³⁷ diyordu. Bu ifade ile Lloyd George, şüphesiz Türkiye'den vazgeçtiklerini söylemek istemiyordu. O'nun söylemek istediği, Sovyetlerin İngiliz çıkar sahalarına yayıldığı ve Türk Milli Mücadele Hareketi ile Sovyetler arasındaki işbirliğinin bozulması görüşüydü.

¹³⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, İstanbul, Mayıs 2019, s.489-490.

¹³⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Temmuz 1920

26 Mayıs 1921’de Ali Fuad Cebesoy’un Moskova’dan gönderdiği raporda Sovyetlerin üretim kaynaklarındaki bunalımları sebebiyle İngilizlerle ticaret yapmaya yanaştıkları ve bu uğurda ilkelerinin önemli bir kısmını feda edeceklerini belirtmiştir. İngiltere ise hiç kuşkusuz bunu Türkiye ile Rusya arasını açmak için kullanacaktır. Cebesoy raporunun devamında *“Rusların bu anlaşma adına Türkiye’yi 1914 sınırları gerisine iterek Van ve Muş’u Ermenilere vermek suretiyle hem Batı işçi sınıfını hem de İngilizleri memnun edebilir.”* düşüncesini paylaşmıştır.¹³⁸

1921 tarihinde Mustafa Kemal, Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa’ya şöyle yazar:

“Moskova Büyükelçisi Ali Fuad Paşa Hazretleri’nden 7 Haziran 1921 tarihinde gelen ayrıntılı raporda şimdiye kadar emperyalist ve kapitalist hükümetlere düşman olan Bolşeviklerin bu politikayı değiştirdikleri, özellikle İngilizlerle anlaşarak Kafkasya yönünde bize hücum eylemleri olası bulunduğundan Doğu Ordumuzun her olasılığa karşı olağanüstü uyanık ve hazır olması gerektiği önemle bildirilmektedir.

*Gereğinin yapılmasını ve bu konudaki görüşlerinizin sağlanacak bilgilerle iletilmesini dilerim.”*¹³⁹

Kazım Karabekir Paşa ise, Doğu Cephesi’ndeki birliklerin Doğu’dan Batı’ya kaydırılırken İtilâf devletlerinin tüm ekonomik gücü ile müthiş bir propoganda yapmak suretiyle Sovyetlerin Moskova’da, Tiflis’te ve Batum’da delegelerimize kuvvetlerimizin Doğu’da tutularak Batı cephesinin zayıflatılması çalışmalarına kuşku duymadığını belirtmiştir.

“Sovyetler Çiçerin’in ağzından Misak-ı Milli ilkelerini benimsediklerini açıklamalarına rağmen, Ankara ile ittifak konusunda mütereddit davranıyorlar, Türkiye, Ermenistan ve İran arasındaki sınır meselelerinin self determinasyon ilkesiyle belirlenmesini öneriyorlardı. Kafkaslardaki Sovyet emellerini öngören Mustafa Kemal de

¹³⁸ Saray, *a.g.e.* s.25-48.

¹³⁹ Avcioğlu, *a.g.e.* s.841.

Türkiye ile Ermenistan arasında Rusya'nın arabuluculuk yapmasına sıcak bakmıyordu. Sovyetler de Ankara'ya güvenmiyor, Ankara'nın Kafkaslarda ve Sovyet hâkimiyetinde bulunan Türk ve İslam toplumları üzerinde Panturancı veya Panislamist amaçları olduğunu düşünüyordu. Sovyetler Kafkas yolunu Türklerin tek başına açmasını istemiyorlardı. Azerilerin ve Kafkas toplumlarının Türkiye ile birleşmesinden ise rahatsızdılar. Mustafa Kemal'e göre; Türkiye şimdilik Ermenilere saldırmamalı, Sovyet İslâm cumhuriyetleri buna teşvik edilmeliydi. Mustafa Kemal'den Kazım Karabekir'e 6.5.1920 tarihli gizli telgrafta Ankara, Sovyetlerin kendisi dışında başkaca Türk unsurlarla temasta olmasından da rahatsızdı. Sovyetler, çıkarları doğrultusunda İttihatçılar ve İstanbul'daki Sultan üzerinden bile siyasi manevralara yönelmişlerdi. İttihatçılar aracılığıyla sadece Türkiye'ye değil, Afganistan, Hindistan, Yakın ve Ortadoğu'nun diğer ülkelerine de etkilerini yaymak istemişlerdi. Tüm bunlara rağmen Milli Mücadele başarı kazandıkça, Ankara Sovyetler için tek muhatap haline gelmiştir. Kafkasya'da zaman zaman Sovyetlerle anlaşmazlıklara düşüldüğü de olmuş, ancak bu engeller akılcı politikalar ile aşılabilmektedir.¹⁴⁰

7 Mayıs 1920 tarihinde Gürcistan'ı Batı Avrupa'nın organize gücü karşısında istemeyerek tanıyan Sovyet Rusya Türkiye'nin Gürcistan ile yapacağı anlaşmaları Rus-Türk çıkarları açısından, Rus-Gürcü anlaşmasına göre planlamasını arzuluyordu. Rus-Gürcü anlaşma metninin birer kopyalarını Tiflis'te T.B.M.M. temsilcisi Kazım Dirik Bey'e, Ermenistan'daki T.B.M.M. temsilcisi Kazım Karabekir Paşa'ya ayrı ayrı göndereceklerini belirtirlerken İtilâf devletlerine karşı birlikte hareket etmenin önemine bir kez daha değiniliyordu. Nitekim Ukrayna'nın Başkomutanı Mihail Vasilyeviç Frunze'nin 13 Aralık 1920'de Ankara'ya gelişi ve 53 günlük samimi görüşmelerdeki izlenimleri sonrası Sovyet - Türk ilişkileri en yüksek seviyede yakınlaşmış bu yakınlaşma ihtiyaç duyulan yardımların Anadolu'ya gelmesi ile 26-30 Ağustos 1922'deki Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin zaferle sonuçlanmasına da etki etmiştir.

Gürcistan ile ilk resmi görüşmeler ise 1921 başlarında hızlanmıştır.¹⁴¹ Gürcistan ile görüşmelerde denge politikası Türk dış politikasına hakim olmuştur. 1920 yılını Aralık

¹⁴⁰ Rahmi Doğanay, "Milli Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilâf Devletlerinin Kafkas Politikaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2, Elazığ, 2009, s.292.

¹⁴¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, "Türk-Gürcü Sulhü", 8 Şubat 1921 - "Türkiye-Gürcistan Dostluğu" ve "Gürcistan Heyeti'nin Kabulü", 9 Şubat 1921.

ortalarında ise Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey Tiflis'e geldi ve resmi görüşmeler yapıldı. Görüşmeler olumlu bir havada geçti ve Gürcistan'ın Ankara'da büyükelçilik açması kararlaştırıldı. 31 Aralık 1920 tarihinde Ankara'ya gelen Gürcistan Elçisi Simon Midivani, 8 Şubat 1921'de Mustafa Kemal tarafından kabul edildiğinde güven mektubunu sundu. Mustafa Kemal ile elçi arasında samimi bir görüşme gerçekleşmiştir. Yeni Türkiye'nin önderi, Gürcistan'ın hukuken tanınmış olmasından dolayı elçiyi kutladı ve bunun Türkiye için mutluluk verici olduğunu söyleyerek Türkiye ile Gürcistan arasındaki dostluk ve dayanışma bağlarını şu sözlerle ifade etti:

“Sefir cenapları,

Kendisiyle en açık bir hiss-i samimiyete müstenit münasebat tesis edeceğimiz Gürcü milletini şahs-ı asilanelerinde selamlamakla bahtiyarım. Bu ümmiyenin bir an evvel hiz-i husule gelmesini kuvvetle arzu ederim. Davamızın meşruiyeti hakkında izhar ettiğiniz hissiyat-ı takdirkâraneye ve milletimizin hür ve müstakil bir hayata olan hakkının galebe-i nihaiyesine dair perverde eylediğiniz kanaate bilhassa teşekkür ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, hükümetiniz Hariciye Nezareti'ne tevdi eylediği 21 Teşrinievvel (Ekim) 1920 tarihli notasında müstakil ve kuvvetli bir Gürcistan'ın mevcudiyetinin menafimize muvafık bulunduğunu bildirmişti. Bu vesile ile de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu nokta-i nazarını teyid ederim. Yalnız şunu ilave edeyim ki kendi mukadderatını bizzat kendi tayin etmek hakkını tayin maksadiyle mücadele eden Türkiye, bu hakkı bütün milletler ve bilhassa komşusu bulunan Gürcü milleti için pek tabii bulur.

Gürcü milletinin saadet ve inkişafı hakkında beslediğimiz temenniyatı hükümet-i metbuazınıza iblağ etmenizi zatı-ı asilanelerinden rica ederim. Aramızda bulunmanız ve bu mühim vazife için intihabınıza saik olan evsafi nadirenizin, her iki milleti birleştiren rabitaları her gün daha ziyade samimi kılacağına eminim.”¹⁴²

Hakimiyet-i Milliye

9.2.1921

¹⁴² Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Araştırma Yay. 2, Ankara, 1980, s.120.

Midivani'nin en önemli görevi Türkleri Bolşeviklere karşı Gürcistan'ın yanında tutmak ve 'Kafkas Setti' projesinde Türkiye'nin de yer almasını sağlamaktı.¹⁴³ Haliyle Fransızlar ile Kafkas İngiliz Komiseri Oliver Wardrob'un hazırladığı "Kafkas Setti" için Londra'da protokol imzalayan Bekir Sami Bey, Midivani için bir umuttu ve onu Tiflis'e methediyordu. Türkiye ise Gürcistan ile ilişkilerine olabildiğince dengeli yaklaşmak zorundaydı, zira Kazım Karabekir'in Ankara'yı sık sık uyardığı raporlarda şu düşünce öne çıkmaktadır: 'Türkiye İtilâf devletlerinin tuzağına düşmemeli, Doğu'da Kazım Dirik Bey'in teklifi ile Gürcistan ile Bolşeviklere karşı yapılacak bir savaş Türk ordusunu Batı'da ve Doğu'da eritir. Bu ise Sevr'in zaferle sonuçlanması anlamına gelir.' Bu uyarı Mustafa Kemal Paşa tarafından da haklı görülmekteydi.

Gürcistan Temsilciliği'ne atanmış olan Kazım Dirik Bey ise 13 Kasım 1920'de Tiflis'e varmıştır. Kazım Bey'in görevi Ardahan, Batum, Artvin gibi sınır problemlerinin çözümü ve Gürcistan'ın Sovyetlere ve İtilâf devletlerine karşı olan politikalarını yakından izlemektir. Ayrıca Sovyetlerin Tiflis büyükelçisi Şeynman ile de irtibatla olacaktır.

2.5.2 İngilizlerin Batum'u Gürcistan'a Devretmesi

İngiliz hükümetinin, General Thomson komutanlığında idaresini üstlendikleri Batum'u tahliye hareketinin ana sebepleri içinde; gerek ekonomik açıdan İngiltere'nin yükünün ağırlaşmış olması, gerekse de İngiliz kamuoyunun artık savaşın bitmesini istemesi temel etkendi. Ayrıca bölgeye hakim olmak da iç ve dış dinamikleri açısından kolay değildi. İngiltere hükümeti bu şartlar altında Şubat 1920 öncesinde Batum'un tahliyesi için onay vermiştir.

Ocak 1920'de Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ı tanıyan İtilâf devletleri Bolşeviklere karşı set olarak düşündükleri Maverâ-yı Kafkasya Cumhuriyetlerini tanımışlar ve bu devletlere silah ve cephane yardımında bulunmuşlardı. Milletler Cemiyeti kontrolündeki uluslararası bir gücün kısmen Maverâ-yı Kafkasya'yı teslim almasına kadar

¹⁴³ *Anadolu'da Yeni Gün*, 23 Şubat 1921.

çekilmeyen İngiltere, Londra ve San Remo Konferansları düzenlemiş ama bu konferanslardan da bir sonuç alamamıştır.

Batum tahliyesi sırasında Gürcülerin hızla Acara'ya girmesi ve Batum'da Müslüman Gürcülerle çatışmaların başlaması İngilizlerin prestijini kırmıştı. Uluslararası gücün bir bölümü olan İtalyanlar Anadolu'dan çekilmesi gibi Kafkasya'ya da asker çıkarma niyetinde değildi ve bu ortak kuvvet fikrini reddetmişti. Fransız birlikleri ise Batum'a çok geç gelmişlerdir.

Bolşeviklerin Nisan 1920'de Bakü'yü işgal etmesinin ardından Ermenistan'ı bolşevikleştirme konusunda ilgilenmeye başlaması ve Gürcistan ile göstermelik bir anlaşma imzalaması sonrası İngiliz hükümeti, yaklaşan Bolşevik tehlikesine karşı sıcak çatışmadan kaçınmak adına Batum'u Gürcistan'a bırakma kararı aldı. Bu arada 9 Mayıs'ta Karabekir Paşa Batum üzerine bir harekat için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne başvurdu. Haziran ayı içine Ankara hükümeti Batum için bir hârekat düşünmüşken Sovyet Rusya Cumhuriyeti hariciye komiseri Çiçerin'in yapılması muhtemel bir harekatın ertelenmesini isteyen mektubu üzerine harekatı erteledi. Temmuz ayında İngiltere Batum'dan çekildi ve hemen akabinde Gürcüler eski şehirlerini tekrar kontrole aldılar.

28 Haziran 1920'de Gürcü hükümeti ile bir anlaşma imzalayan İngiltere Batum'da Ermenilerle Gürcülerin ortak liman kullanma önerilerinden de vazgeçerek bölgeden Albay Stokes ile birlikte çekilmiştir. Böylelikle 7 Temmuz'da hemen Gürcüler hayati şehirlerini almışlar ve resmi tören düzenlemişlerdir.

25 Temmuz 1920'de Brest Litovsk ve Trabzon Anlaşmaları'na aykırı olduğuna binaen T.B.M.M. Gürcistan Cumhuriyeti Hükümeti Dışişleri Nazırlığı'na protesto çekmiştir. Gürcistan Batum'a girdikten sonra bölgedeki tüm Gürcüleri propaganda ile birleştirmeye çalışırken İtilâf devletlerinin de desteğini aramaya devam etmekteydi. 4 Ağustos 1920 tarihli İstikbâl Gazetesi olayları şu şekilde yorumlamıştır: *“Gürcüler Batum'u İngilizlerden devralırken, propaganda silahından çok iyi yararlandılar. Batum*

şimdi doğrudan doğruya Hristiyan Gürcü hükümetine bağlı bir idare altındadır. Bu durum İslam dünyasının ders alması gereken bir durumdur.”¹⁴⁴

Gazi Mustafa Kemal Atatürk ise Batum’un Gürcistan’a bırakılmasını şöyle yorumlamıştır: “... 1920 senesinin Temmuz’unda Batum İngilizler tarafından tahliye edilince, Gürcüler hemen burayı işgal ettiler. Bu vaziyet Brest-Litovsk ve Trabzon Antlaşmalarına muhalif olduğundan, 25 Temmuz 1920’de tarafımızdan protesto edilmişti.

8 Şubat 1921’de Ankara’da itimatnâmesi sunmuş olan Gürcü Sefiriyle de Türkiye-Gürcistan antlaşması için müzakere başlamıştı. Nihayet 23 Şubat 1921’de verdiğimiz kati bir ültimatom üzerine Ardahan, Artvin ve Batum’un tarafımızdan işgaline razı olundu. Batum’un işgali bu tarihten on beş gün sonra gerçekleşmiştir. Bu yerlere, Türkiye’ye katılmayı sabırsızlıkla bekleyen halkın alkışları içinde girildi.

Daha sonra Moskova Antlaşması icabınca Batum tahliye edildi; fakat işgal etmiş olduğumuz diğer kısımların anavatan sınırları içinde kalması pekiştirildi.”¹⁴⁵

T.B.M.M. Ermeni hareketi hazırlığında olduğu için Batum meselesine yeteri kadar eğilemediği gibi Sovyetlerin de buna Gürcü deomografisi ve stratejik konumu sebebiyle razı olmadığı aşikârdı. İkili ilişkilerin seyrinde gitmesi için de bu duruş sergileniyordu. Lenin, Ermenistan hükümetini devirerek Bolşevikleştirme planı içinde Türk hareketine nihayet yeşil ışık yakmışken Kars ve Ardahan üzerinden Gümrü’ye kadar girecek olan Türk ordusu dikkatini Ermenistan seferine vermişti; fakat Batum’da da Batum İslâm Cemiyeti’ni desteklemekteydi. Ne var ki Gürcüler Batum’a girer girmez bu cemiyeti dağıtmışlardı. Gürcüler tarihi topraklarını da Tiflis’e kazandırma derdindeydi. Gürcistan’da bu tarihten sonra Komünist örgütlenme artmış, halk hükümete karşı harekât içerisine girmiştir.¹⁴⁶

28 Nisan 1920’de Azerbaycan’ı işgal eden Bolşevikler Batı’da Polonya cephesinde kanlı mücadelesine devam ediyordu ve Kafkasya’nın topyekün işgalini tamamlamak bu

¹⁴⁴ Şimşek, *a.g.e.* s.99 – *İstikbal*, 4 Ağustos 1920.

¹⁴⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Alfa Yay, İstanbul, Mayıs 2019, s.409-410.

¹⁴⁶ Şimşek, *a.g.e.* s.99 – *Anadolu’da Yeni Gün*, 23 Ağustos 1920.

halde çok zordu. Üstelik Ermeniler ve Gürcüler de hazırlıklarını yapıyorlardı. Bu şartlar altında Ankara'ya gönderilen heyetin teklifi, Sovyetlerin yakın zamanda Gürcistan'ı işgal edebilmesi için Gürcistan'ın tarafsız bırakılması karşılığında Ermeni hareketine karşı T.B.M.M. ile birlikte hareket etmektir.

2.5.3 Gümrü Antlaşması Sonrası Doğu Sınırı

30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte, Türk birlikleri Kafkasya'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Kafkasya'da farklı güçlerin de destekleri ile; Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan gibi devletler kurulmuştur. Bu devletlerden; Erivan, Gümrü ve Kars'ta kurulmuş olan Ermenistan Taşnak Hükümeti'nin Doğu Anadolu'yu istila etmek gibi bir hedefi vardı ve söz konusu hedefleri, emperyalist devletler tarafından da destek görmekteydi.¹⁴⁷

Ermenistan'ın ve Gürcistan'ın İtilâf devletleri tarafından desteklenmesi elbette bir Kafkas Setti projesiydi; fakat Ermenilerin Doğu Anadolu'da fütursuzca yaptıkları katliamlar T.B.M.M.'nin itidalli duruşunu bitirmişti. Vladimir İlyiç Lenin, Türkiye'nin Gürcistan tutumundaki denge politikasına istinaden Türk Doğu Harekatı'na yeşil ışık yakmış, bu sayede de Taşnak Hükümeti'nin başarısızlık sonucunda doğacak bir kaos ortamında Ermenistan'a Bolşevik darbesi vurarak Erivan'ı bolşevikleştirmeyi planlıyordu.

25 Nisan 1920'deki San Remo Konferansı'nda Curzon, Amerikan Başkanı Wilson'a Ermenilerin Amerikan mandasına girmesinin Kafkas dinamiği açısından son derece önemli olduğunu bildiriyordu. Amerika bu hissiyat ve rapor adına bölgeye General Harbord'u göndermiştir. Heyet-i Vekile bölgeyi inceledi ve raporlarında Türklere karşı ağır zulümler yapıldığını not aldı; fakat yine de bir Türk hareketini onaylamadıklarını da açıkladılar. Bu durumu 6 Mayıs'ta Doğu orduları komutanı Kazım Karabekir'e bildiren Mustafa Kemal Paşa hareket hazırlıklarının da hızlıca tamamlanmasını istiyordu. Kazım Karabekir Paşa ise Ermeniler ile ilk kez yüksek rütbeli bir asker olan babasının

¹⁴⁷ Emre Enver Öcal, *Kazım Karabekir'in Eserlerinde Doğu Sorunu*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s. 90.

II. Abdülhamid döneminde, Doğu vilayetlerine sürülmesi dolayısıyla tanışmış.¹⁴⁸ ve bölgeyi bilen nitelikli bir komutan olarak uzun yıllardır güven veriyordu.

Mondros Mütarekesi'nden sonra bölgeden çekilen Osmanlı kuvvetlerinin boşluğundan faydalanan Ermeniler; Erivan, Kars ve Nahçıvan'daki Türklere katliamlar yapmışlar ve bu anlamda ise bölgesel milli şuralar kurulmasına etki etmişlerdir. Bunlar Acara Milli Şuara Hükümeti (*Artvin-Ahıska*), Güneybatı Kafkas Cumhuriyeti (*Kars, Ardahan, Göle*), Nahçıvan ve Ordubad Milli Şuraları, Kağızman, Kulp, Zenginbaşar Milli Şuralarıdır.

Türkiye harekate geçmeden önce Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet göndermiş ve Sovyetlerin tutumunu sormuştu. Sovyetler Elviye-i Selase ve Batum'da plebisitten yanaydı; fakat Ermenistan'ı Batı proletaryasına karşı bir propoganda aracı olarak kullanabilmek için kendi istediği şekilde bir barış anlaşmasını arzuluyordu.

T.B.M.M. 6 Haziran'da harekatı onayladı ve 13 Haziran'da Şark Cephesi kuruldu. Harekat 23 Haziran'da başlayacaktı. 13-14 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa imzasıyla Erivan'a bir ihtar çekildi ve bölgeden kan akmadan çekilmesi istendi. Ne var ki Batı cephesinde Yunan taaruzunun 22 Haziran'da başlaması Doğu harekatını geciktirmiştir. Bu arada Gürcistan'a gönderilen sefir grubu bu harekatın gerekçelerini Tiflis'e anlatıyor ve Gürcistan'ın endişe etmemesini istiyordu; fakat Gürcüler yine de vatan toprağını korumak için güneydeki sınırlarını güçlendirmeye gayret ediyordu. Gürcüler Ermeni harekatından sonra Türklerin "Batum, Ardahan ve Ahıska" yörelerine de saldıracaklarından kuşkuluydular.

Haziran 1920'de katliamları çoğaltan ve Oltu ve Tuzla'ya giren Ermenilere gönderilen notada Brest Litovsk¹⁴⁹ ve Batum Anlaşmaları gereğince Oltu'ya giriş yapılamayacağı ve bu zulümlerin durdurulması belirtilmiş olmasına karşın Ermeniler bu anlaşmaların Osmanlı hükümeti ile yapıldığını, Ankara ile böyle bir anlaşma olmadığını ve

¹⁴⁸ Öcal, *a.g.t.* s. 62.

¹⁴⁹ Halil Bal, "Brest Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler" :

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9913> s.25-30.

Sevr'e göre Birleşik Ermenistan sınırlarındaki Türklerin bölgeden çıkmaları gerektiği cevabı alınmıştı. Sovyetlerin Kafkas demiryolu kontrolünü Ermenilere bırakmış olması da Ermenileri cesaretlendirmiştir.

Önce Bekir Sami Bey sonra da Mustafa Kemal'in Rusya'dan beklediği yanıtlar sonuçsuz ve gecikmeliydi zira Ruslar Doğu Anadolu'da Ermenilerin genişlemesini hem İngiliz kamuoyundan hem de Batı proleteriyasından takdir kazanmak adına istiyorlardı. Bu genişleme aynı zamanda Türklere karşı da bir güç kırma ve Türkleri kontrol etme dengesi yaratacaktı ayrıca Bolşevikleştirilecek olan Ermenistan'ın üzerinden daha geniş bir toprak alanına yayılma durumu da doğuracaktı.

20 Eylül 1920'de T.B.M.M.'den gelen emirle "Batum, Artvin ve Ardahan"ı elinde tutan Gürcülere karşı değil; fakat Ermenilere karşı operasyon başlayacaktı. 28 Eylül'de 15. Kolordu ile operasyon başladı. 30 Ekim'de Halit Karsıalan Kars'a girdi. Sırasıyla Sarıkamış, Kars ve Oltu alındıktan sonra Erivan'a bir nota gönderilerek Ermeni – Türk savaşının nedenlerinin eskiden Rus Çarlığı şimdi ise İngiliz emperyalizmi olduğu, bu oyunun artık bırakılması gerektiği belirtiliyordu. Önce Türk teklifini reddeden Ermeniler ilerleyişine devam ederek Gümrü'ye giren Türk ordusu sebebiyle teslim olmuşlar ve Gümrü'de masaya oturmuşlardır. Türk kuvvetlerinin Doğu'daki zaferi Sovyetleri telâşa düşürmüştür, Sovyetler Bakü'ye ikmâl yeni kuvvetler ve bataryalar göndererek Türklerin Azerbaycan'a girmesinden endişe etmiş aynı zamanda da Azerbaycan'ı tamamen işgâl etmiştir.

Ermenilerin mağlup edilmesi üzerine Gürcistan Hükûmeti tarafından 5 Kasım'da Gürcistan Meclisi olağanüstü toplantıya davet edilerek Ermenistan meselesi tartışıldı. Gürcistan Meclisi'nin İkinci Başkanı, Türk Ordusu'nun Ermenistan Harekatı üzerine Kafkasya'da oluşan durumla ilgili ayrıntılı bir açıklama yaparak, kendilerinin istiklalinin ancak komşuları olan Ermenistan'ın istiklaliyle mümkün olabileceğini belirtti. Meclisin, Ermenistan'daki yeni durumu göz önünde bulundurarak karar alması gerektiğini de ekledi.¹⁵⁰

¹⁵⁰ *Hakimiyet-i Millîye*, 20 Kasım 1920.

Nitekim Gürcüler, endişe etmekte haksız değillerdi; zira Batum ve Ardahan Elviye-i Selâse'nin hudutları içindeydi ve Brest-Litovsk Antlaşmasıyla da anavatana dahil edilmişlerdi. Ayrıca bu iki sancak, Misâk-ı Millî sınırları içerisinde de yer alıyordu. Olası bir Gürcü-Türk çatışması ise Bolşeviklerin işine yarayacaktı. Ankara Hükûmeti'nin Ermenistan istikametinde Misâk-ı Millî sınırlarını güven altına aldıktan sonra Gürcistan dahilindeki belirlenmiş olan toprakları da almak istemesi beklenen bir durumdu.¹⁵¹

25 Kasım 1920'de Ermenistan ile başlayan görüşmeler 3 Aralık 1920'de nihai olarak sonuçlandı. Gümrü Antlaşması ile Ermeniler nihayet Sevr Antlaşması'ndaki Elviye-i Selâse haklarından vazgeçiyorlardı, ayrıca T.B.M.M.'yi tanıyorlar ve Doğu'daki Türk Ermeni sınırını koşulsuz olarak kabul ediliyorlardı. Bu arada Çiçerin Budu Mdivani'yi arabulucu olarak bölgeye göndererek Ermenistan üzerindeki haklarından vazgeçmediğini gösteriyor, Kazım Karabekir Paşa ise Ermeniler ile anlaşmanın yapıldığını, arabulucuya gerek kalmadığını ama Mdivani ile yapılacak bir anlaşmanın da Türk-Sovyet ilişkileri açısından bir sorun teşkil etmeyeceğini bildiriyordu. Sovyetler de zaten bu çizgide kendilerini hissettirmek istiyordu. Mdivani Ekim ayında Ankara'ya, 21 Kasım'da ise Ali Fuat Cebesoy Moskova'ya büyükelçi olarak atandılar. Moskova aynı zamanda bir ittifak ve dostluk anlaşması da imzalamak istediğini Türk tarafına bildirdi, bu Gümrü Antlaşması sonrası T.B.M.M. adına ikinci önemli gelişmeydi.

Taşnak Hükûmeti'nin Gümrü'yü imzalaması Ermenistan'da hükûmetin hainlikle suçlanmasına sebep verirken Erivan'da hızlı bir darbe ile Bolşevikler iktidara geliyorlar ve Türk-Ermeni dostluğunun başladığını belirterek Gümrü Antlaşması'nı kabul etmediklerini de bildiriyorlardı. Türkiye ise cevaben Taşnak zihniyetinin tam olarak yeni hükûmetten çıkarılamadığını üzülererek gördüklerini, gerçek bir barış ortamı için Türklerin yoğun yaşadığı Elviye-i Selâse'nin Türklerde olmasının kabul edilmesi gerektiğini ve

¹⁵¹ *Peyam-ı Sabah*, 3 Aralık 1920. Nitekim Ermenilerle Gümrü Antlaşması imzalandıktan sonra Büyük Millet Meclisi'nde açıklama yapan Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey, Gürcistan'ın Osmanlı'nın Ermeni hareketi dolayısıyla, dış etkilerin de etkisinde kalarak millî seferberlik ilân ettiğini; lâkin kendilerine gerekli teminatların verilmesi suretiyle bir elçi gönderildiğini açıklarken, Ermenistan hareketinin bitmesinin ardından Gürcülerin asıl tehlikenin Bolşevik Ruslardan geleceğini anladıklarını ve Türkiye ile barış antlaşması imzalamak istediklerini belirtti. Muhtar Bey, Gürcülerin bu antlaşmanın imzalanması için Mayıs ayında Ruslarla imzaladıkları siyasi sınırın Türk tarafınca peşinen kabul edilmesini talep ettiklerini, bu sınırın Ardahan ve Batum livalarını da kapsadığını, oysa bu livaların Misâk-ı Millî sınırları içerisinde olduğunu ve Büyük Millet Meclisi'nde temsilcilerinin bulunduğunu ve buraların vatanın bölünmez bir parçası olduğunu ifade etti. (TBMM Zabıt Ceridesi, C 7, Ankara 1944, s.146.)

Bolşeviklerin Ermenistan'da tam hakimiyet sağlamasıyla birlikte Türk-Ermeni barışına sadık kalınması gerektiğini belirtiyordu. Ne var ki bu durum Ermeni-Türk değil aslında Bolşevik Rus - Türk diplomasisi olarak bir süre sürüncemede kalınacağını göstergesidir.

Mustafa Kemal Atatürk durumu şöyle izah eder: “ –Efendiler, *Gümrü Antlaşması*, milli hükümetin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile düşmanlarımızın hayallaerinde ta Harşit Vadisi'ne kadar uzanan Türk ülkeleri bahsedilmiş olan Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877 Seferi'yle kaybetmiş olduğu yerleri bize, milli hükümete terk ederek dava haricine çıkarılmıştır. Doğu'daki vaziyetlerde mühim değişiklikler olması yüzünden bu antlaşma yerine daha sonra yapılan 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmaları geçerli olmuştur.”¹⁵²

2.5.4 Gürcistan'ın Bolşevikler Tarafından İşgali

10 Ocak 1920'de Milletler Cemiyeti tarafından bağımsızlığı kabul edilen Gürcistan son diplomatik zaferi ardından gelişmiş Batı ülkelerinden her daim olduğu gibi Ruslara karşı bağımsızlığının korunması için destek beklemekteydi. Milletler Cemiyeti'ndeki görüşmeler Gürcistan'ın Sovyetler tarafından işgal edilme sürecini geciktiriyordu; çünkü Avrupalı büyük devletler Sovyetleri tanımak için görüşmelere başlamışlardı. Böyle bir durumda Gürcistan'ın işgal edilmesi diplomatik ilişkileri sıkıntıya sokabilirdi. Fransa ve İngiltere ise Transkafkasya'da tek Anti Komünist devlet olan Gürcistan'ın bağımsızlığının tanınması ve korunması noktasında hemfikirdi. Yalnız Fransa, Avustalya, Kanada, Hindistan ve Yeni Zelanda Gürcistan'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olmasına karşı oy kullanmıştı.¹⁵³

Kırım'da beklenmeyen bir sonuçla Beyaz Ordu komutanlarından Wrangel'in yenilgisi ve Polonya'daki zaferler Sovyetlerin askeri kuvvetlerinin bir kısmının Kafkasya'ya çekilebilmesine imkan tanımıştı. Bu sayede Gürcistan sınırından Gürcistan'a karşı taciz saldırıları başlamış aynı zamanda da komünist propogandalara hız verilmiştir.

¹⁵² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Alfa Yay, İstanbul, Mayıs 2019, s.409.

¹⁵³ Sürmeli, *a.g.e.* s.616.

7 Mayıs 1920’de Gürcistan ile yapılan anlaşmaya rağmen Sovyetler Kafkasya’daki son hamleyi hızla bitirmeye çalışıyordu. Kızılordu 11. Tümen komutanı Hekker’in ayrıntılı raporu ile protestolara rağmen Gürcistan’ın işgâli için sınırlara asker yığılmaya başlandı. Hekker, Kazım Karabekir ve ordusunun mutlaka savaş dışı pasif kalması gerektiğini de belirtiyordu.

Vladimir İlyiç Lenin tarafından Gürcistan’ın resmen işgâl edilme sebebi şöyle sıralanabilir:

- Batum Limanı’ndaki General Vrangeli’e ait olan gemilerin Sovyet Rusya’ya devredilmemesi.
- Sovyetlerin Ermenistan’a Gürcistan demiryollarıyla gönderdiği yüklerin Menşevik Gürcü hükümeti tarafından engellenmesi
- Kuzey Kafkasya’da Gürcülerin kışkırtmaları ile Bolşeviklere karşı isyanların çıkartılması
- Sovyet Rus büyükelçilerinden bazılarının tutuklanması

Sovyetler Azerbaycan’dan yapılan petrol sevkiyatını durdurmuş ve bölgeye gelen Gürcü trenlerine de el koyarak memurlarını tutuklamıştı. Gürcü hükümetinin protestolarını da umursamıyordu. Sovyetler Gürcülerin anlaşmaya uymayarak ihlâl ettiğini iddia ederek petrol sevkiyatını durdurdular, Gürcüler de Sovyet stoklarına el atmak durumunda kalmışlardı. Ayrıca Bakü’den gelen bütün komünistleri Gürcüler tutuklamaya başlamıştı. Bu hamleler ilişkileri iyice gerdi.

Gürcistan’a yapılması planlanan ilk taarruz ise 20 Kasım 1920 tarihiydi. Moskova Gürcistan’a girmek için bir bahane arıyordu. Gürcistan Dışişleri Bakanı E. Gegeçkori’nin Londra’ya gidip Batum’u İngilizlere vermesini reddedilerek işgal başlayacaktı. Bakü’deki Sovyet Sosyalist Milletler Komiseri Josef Stalin, ata toprakları olan Gürcistan’ı Moskova’ya bağlamanın planını yoldaşı Lenin’e şöyle sunuyordu: *“Önce Tiflis’i sonra tüm Doğu Gürcistan’ı işgal edip Doğu ile Batı arasındaki bağlantıyı sağlayan Tsipi Tüneli’nin patlatılması!”*

Sovyet Bukharin ve Dzerjinsky Aralık 1920’de Halk Komiserleri Meclisi’nde: *“Mavera-ı Kafkasya ve Doğu sınırlarının güvenliğini kazanmak istiyorsak Gürcistan’ı işgal etmeliyiz, bu Sovyetler için son derece önemli”* diyorlardı.¹⁵⁴ Litvanya’dan, Polonya’dan askeri birliklerden bazıları Kafkasya’ya kaydırılırken Troçki ve S. Orconikidze de savaşa hazırlıklı olunmalı naraları atıyorlardı.

İngiltere ile olan gizli ticaret anlaşması görüşmelerinin anlamı Bakü petrollerinin Batum limanından İngiltere’ye satılmasıydı bunun için de bu gizli görüşmeler resmiyete düşmeden Batum’un ve tabi Gürcistan’ın artık Bolşevik yapılması gerekliydi. Azerbaycan ve Gürcistan sınırındaki sınır çatışmaları zaten Rus askeri ağırlıklı olan Ermeni ve Azerbaycan askerlerinin kullanılarak Gürcistan’a girilmesi anlamına geliyordu. 12 Şubat itibarı ile bu çatışmalar savaşa döndü.

Gürcistan’da işçiler, yabancı misyon işçileri ve devrimciler hariç her 18-55 yaş arası vatandaş 8-11 Şubat arasında seferberlikle savaşa alınmaya başlanmıştı. Gürcistan karşısındaki ordunun gücünün farkındaydı; fakat Gürcistan tarihinde savaşımadan teslim olmak diye bir kanı yoktu.

Gürcü Menşevik hükümeti Sovyet Azerbaycan’ına bir nota göndererek eğer 14 Kasım 1920 antlaşmasına göre, petrol göndermezse savaş açacaklarını bildirdiler. Gürcü Menşevik hükümeti Rusya’dan da şu isteklerde bulundu:

“Madde 1 – Gürcistan’ın bağımsızlığına zarar vermek isteyen ve Gürcü olmayan kışkırtıcıların serbest kalmasına çalışan komünistlerin yasal olarak varlığının kabul edilmemesi,

Madde 2 – Gürcü petrol trenleri döndüğünde el konulan Bolşevik eşyalarının bırakılması;

Madde 3 – Batum’daki Denizciler Sendikası’nın kırmızı bayrak çekme hakkının olmaması;

Madde 4 - Erzak trenlerinin Ermenistan’a gidebilmesi ancak Gürcü petrol trenleri dönene kadar hiçbir petrol treninin gidememesi;

Madde 5 – Tiflis’teki Bolşevik misyonunun diğer yabancı misyonlar gibi görülmesi;

¹⁵⁴ Şimşek, *a.g.e.* s.160.

Madde 6 – Bolşevikler, elçilerinin Ermenistan – Gürcistan sınırında (her iki tarafta eşit temsil için) bulunmasını istemekteydi. Gürcistan Ermenistan'ın Rusya'nın bir parçası olup olmadığını sormaktadır, eğer parçası ise bu öneriyi kabul etmekte, eğer bağımsızsa etmemektedir.¹⁵⁵

Sovyet Rusya Bolşevik Ermeni ordusunu da Borçalı üzerinden tarafsız bölgeye sokmak suretiyle Kızıl Ermeni ordusu Karakilis- Tiflis demiryolu üzerinden Karakilis'in 20 km kadar kuzeyinde bulunan Şagalı Gürcü sınır karakoluna tecavüz saldırısı ile işgal başladı. Durum Kazım Bey tarafından Doğu komutanlığına şifreli olarak bildirildi. Tiflis'in aşaağılarında olan bu çatışmalarda Gürcüler çok fazla esir almış ve esirlerin Ermeni olmadıkları Rus genel kuvvetlerine ait birlikler olduğu ortaya çıkmıştı. Nitekim Chaverdoff da bunu doğruluyordu.

Noe Jordania elçisi Simon Mdivani'den¹⁵⁶ Bolşeviklere karşı Ankara'dan bir destek alabilmek için görüşmeye gitmesini talep etti. Sovyet saldırısı ile Elviye-i Selâse'nin bazı bölgelerini kaybetmek istemeyen Ankara Hükümeti ise bu yardım talebine karşılık 22 Şubat'ta Gürcistan Demokratik Devleti Hükümeti'ne bir nota göndererek Ardahan ve Artvin bölgelerinin boşaltılmasını istedi; aksi halde askeri harekat yapılacağı bildirildi. Hem güney hem de doğudan kuşatma yaşayan Gürcistan üst üste yapılan taaruzları kırmayı ve püskürtmeyi başarmıştı; fakat 25 Şubat'ta da çetin savunmasının sonuçsuz kalacağını görerek Batum'a doğru geri çekilmek zorunda kaldılar.

Bu arada Gürcü hükümeti bütün enerjisini diplomatik yolla savaşı durdurmak için kullanıyordu. 16 Şubat'ta hükümet başkanı telgraf başında Moskova'yla irtibat kurmaya çalışıyordu; fakat Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan başkan Noe Jordania ile görüşmeyi reddetti.

17 Şubat günü Çiçerin, Ermeni ve Azeri kuvvetlerinin taaruzundan bir habermiş gibi Gürcistan Hükümeti'ne arabuluculuk teklif etti, Gürcistan Hükümeti bu teklifi reddedince 19 Şubat 1921 akşamı saat 10'da Gürcistan'a savaş ilân etti.¹⁵⁷ 25 Şubat

¹⁵⁵ Sürmeli, *a.g.e.* s.625-626.

¹⁵⁶ Küçük Midivani diye de söylenen Simon Midivani Bolşevik Elçisi Budu Midivani'nin küçük kardeşidir.

¹⁵⁷ Sürmeli, *a.g.e.* s.629.

1921’de Tiflis düştü. Gürcü Hükümeti Ankara Hükümeti Dış İşleri Bakanlığı’na Batum’a çekilirken Ahıska, Ahılkelek ve Batum’un geçici olarak Türkiye’ye verilmesini teklif etti. Bu teklifin amacı bölgedeki ahâlinin ve Müslümanların Bolşevik işgalinde zarar görmemesiydi.

T.B.M.M. 21 Şubat 1921’deki toplantısı ile Ardahan ve Artvin’in işgali için Kazım Karabekir’e hareket izni vermişti. Öncelikle Gürcü Hükümeti ile diplomatik olarak görüşmeye çalışan T.B.M.M. aralıklarla 3 nota göndermiş ve Mdivani süreci daha sonra Ermenice yayın yapan Çağadamard gazetesine şöyle anlatmıştır: “*Buraları (Ardahan, Batum, Artvin) bize terk ediniz şu şartlarla ki biz sonra size iade ederiz. Bu sözlere itimat etmedik; fakat başka da çaremiz yoktu. Türkiye’nin Artvin, Ardahan ve hatta Batum’u işgal etmelerine izin verdik.*”¹⁵⁸

T.B.M.M’nin aralıklarla verdiği notalar olumlu sonuçlanmıştır. Aynı gün Kazım Karabekir’in hareketi başlatması ile Ardahan ve Artvin 23 Şubat’da Türk birliklerinin kontrolüne girmiştir. 2 Mart tarihinde Kazım Karabekir Ahıska, Ahılkelek ve Batum’da Türk idaresinin kurulması için Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne telgraf göndererek bu bölgelerin Sovyet işgaline uğramadan Türk kuvvetlerinin ilerlemesini öneriyordu. Diğer yandan bu bölgelerin Türk kuvvetleri tarafından işgalini isteyen Jordania’nın telgrafı Dış İşleri Bakanı Ahmet Muhtar Bey’e Mdivani tarafından ulaştırıldı, zira Bolşeviklerin bölgeleri talan ederek ilerlemeleri Gürcü Hükümeti’ni bu yola sevk etmişti. “Nihayet Miralay Kazım Dirik Bey 11 Mart 1921’de Batum’a girdi. 14 Mart’ta ise Ahılkelek’i işgal edildi.”¹⁵⁹ günü Türk birliklerinin bölgelere tamamen girişı ile geçici bir fiiliyat oluşuyordu bu dönemde Kazım Dirik Bey ise Batum Valisi olarak atanmıştır.

Gürcü Menşevik hükümeti ise Bolşeviklerle son çarpışmalardan sonra Batum üzerinden ülkeyi terk ederek Avrupa’ya gitmişlerdir. Bazı Gürcü burjuvaları ise Amerika’ya yönelmişlerdir. Rusya’da da Bolşeviklerin iktidarından sonra Türkiye

¹⁵⁸ Şimşek, *a.g.e.* s.183.

¹⁵⁹ Günay Çağlar, “Türkiye Sovyet Rusya Arasında Türkiye’nin Bugünkü Kuzey-Doğu Sınırının Belirlenmesi Süreci ve Kars Antlaşması”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.17, Erzurum 2001, s.118.

üzerinden Avrupa'ya gitmeyi planlayan ama çeşitli sebeplerle İstanbul'da kalan Beyaz Ruslar da vardı.¹⁶⁰

2.6 Moskova ve Kars Antlaşmaları

İtilâf devletlerine karşı ulusal kurtuluş savaşını veren Türkiye, Gürcistan ile Bolşevik Rusya'nın savaşında tarafsız kalmıştı. Bu tarafsızlık sürecini arzulayan ve T.B.M.M. ile anlaşılan Sovyetlerin Türkiye'ye yapacağı yardımlar Anadolu ihtilâli açısından da son derece önem arz ediyordu. Taraflar arasında güvene dayalı süren diplomatik sözler ve ilişkiler sonucu yapılan iki önemli anlaşma vardır. Bu anlaşmalardan ilki 16 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan Moskova Antlaşması'dır. Yunan kuvvetlerinin başlattığı taaruz sonucu büyük bir savunma savaşı veren Türk ordusu, Sakarya Meydan Muharebesi sonrası Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan (*Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti*) ile yarım kalmış olan Moskova Antlaşması'nı Kars Antlaşması ile tamamlayacaktır.

Her iki anlaşmanın da temelindeki en önemli husus ise Türkiye'nin Doğu sorunu olarak geçen Ermeni problemleri ve sınırıydı. Bununla birlikte Sovyetlerden gelecek olan silah ve lojistik erzak gücü de umumi harbin kaderi açısından son derece önemliydi. Gerek Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin ile olan mektuplaşmaları gerekse de General Frunze'nin raporları ile sonuçlanan nihai iki anlaşma da Türkiye'nin İtilâf devletlerine karşı olan mücadelesine önemli derecede güç katmıştır.

2.6.1 Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)

Rusya Sovyet Fedeatif Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasında imzalanan bu akit ile her iki tarafın da en kritik günlerinde imzalanmıştır. 1. İnönü

¹⁶⁰ Tülay Âlim Baran, "Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı", *Atatürk Ataştırma Dergisi*, c.22 sayı: 64-65-66, s.125.

Savaşı sonrası Batı Cephesi'nde Türk direnişi zafer kazanmış ve Anadolu kurtuluşa olan inancını pekiştirmişti. Bu ilk zafer ulusalcılar için büyük bir moral kaynağı olmuştu ve Mustafa Kemal Paşa, Albay İsmet'i tebrik ederken meclis ise İsmet Bey'i generallik rütbesine yükseltmiştir.

Bu zafer İtilâf devletlerinde ise bir şok yarattığı gibi küçümsenen Ankara'nın kendi politikaları adına büyük bir tehdit olduğunu göstermiştir. İşte bu sebeple İngilizler Anadolu'nun kontrolü tam kaybedilmeden eşkiya saydığı Ankara macerapestlerini resmi olarak görmeyi seçtiği İstanbul Hükümeti ile Londra Konferansı'na çağırarak arabozuculuk çıkarıp yeni bir Sevr'i dayatmayı planlıyordu. Meclisin doğrudan çağırılmak koşulu ile gitmeyi kabul ettiği Londra Konferansı'na İngilizler İtalyanlar aracılığı ile davette bulunmuş ve T.B.M.M.'yi temsilen Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyet Londra Konferansı'na gitmiştir.

Konferansta “Kafkas Setti” planı ile Türkiye'ye yaklaşan Fransa'nın ana düşüncesi hiç kuşkusuz Moskova-Ankara arasını açmaktı. Hatta ikinci Moskova görüşmeleri için yola çıkan Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki heyet Gürcistan'dan geçerken Gürcü yöneticilerle resmi görüşmeler yapmış ve Gürcülerin Bolşeviklere karşı Türkiye ile ittifak yaparak bir Kafkas Konfederasyonu kurmak istediklerini dinlemişti. Gürcüler bunu, Ruslara karşı kendilerine müttefik aramanın yanında İngilizlerin bölge politikaları gereği de yapıyorlardı. Ancak İngilizler propagandalarına devam etmekle birlikte Gürcüleri kendi kaderlerine terkedecekti.¹⁶¹

Ne var ki beklenen Sovyet yardımının askıda kalması ve belirsizlikler Türkiye'yi de orta yollu bir denge politikasına sürüklemiş olarak bir Fransız-Türk anlaşması yapmaya itmiştir. Bu antlaşma Türkiye politikasında tedirgin olan Sovyetler ile ilerleyen Sovyet-Türk diplomasisinin hantallığını daha dikkate şayan bir hâle sokmuştur. Diyebiliriz ki bu antlaşma Sovyetlerin dikkatini daha ciddi oranda Türkiye – Sovyet ilişkilerine çekmiştir. Ali Fuat Cebesoy'un Moskova'da Türk-Sovyet dostluğunun hayati önemini anlatması ve Mustafa Kemal'in akabindeki mektupları ise Kızılordu Komutanı Frunze'nin 13 Aralık 1921'deki Ankara ziyareti ile samimi bir ivmeye çıkarmıştır. Bu olumlu süreç nihai olarak

¹⁶¹ Mustafa Çolak, **Türkiye'nin Kafkasya Siyaseti (1919-1921)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2017, s.258.

Doğu sınırlarının çizileceği Moskova Antlaşması'na evriliyordu, bu sayede hem Kemalistler hem de Kızılordu bir cepheden çekilecek ve Batı ile daha kuvvetli bir mücadele etme şansı yakalayabileceklerdi.

Moskova Konferansı'nın 26 Şubat 1921'de başladığı sırada görüşmelerin en önemli sorunu ise Batum meselesiydi. Türk tarafının Batum'da tutunamayacağını gerek daha önce bahsettiğimiz üzere Çiçerin'in sözleri, gerekse de Kazım Karabekir'in de raporlarından anlaşılacağı üzere vazgeçilmesi, Ankara'ya acil olarak gelmesi gereken yardımın hayati önemi sonucu 16 Mart 1921'de Türkiye tarafından; Yusuf Kemal, Dr. Rıza Nur, Ali Fuad, Sovyetler tarafından Georges Tchitcherine, Djelal Korkmassoff temsilcileriyle imzalandı.

Antlaşma Kuzeybatı livasına ilişkin topraklar ile Batum kenti limanı üzerindeki egemenlik haklarını 2. Madde'de şu şartlarda Gürcistan'a bırakıyordu.

Madde 2: Türkiye, işbu Andlaşmanın birinci maddesinde gösterilen sınırların kuzeyinde Batum Livasına ikiyeşkin topraklar ile Batum kenti limanı üzerindeki egemenlik hakkını, şu koşullarla, Gürcistan'a bırakmağa razı olur :

“1- Bu maddede belirtilen yerler halkının her topluluğunun kültürel ve dinsel haklarının temin edilmesi ve sözü geçen yere, halkın isteklerine, toprak rejimine uygun bir yönetim biçiminin uygulanmasına imkan sağlayacak geniş bir idarî özerkliğin verilmesi.

1- Batum limanı üzerinden Türkiye'ye giden ya da gelen her çeşit maddelerle ticaret mallarının gümrük resmine bağlı tutulmayarak ve hiçbir engelle karşılaşmayarak, her türlü rüsum ve vergiden muaf, serbest geçiş hakkının tanınmasını ve bununla birlikte özel harcamalardan ayrı tutularak Türkiye'nin Batum limanından faydalanmasının sağlanması”¹⁶²

Londra Konferansı'ndaki Fransız-Türk görüşmelerinin propogandalarından etkilenen Gürcüler Kafkas Setti düşüncesi oluşacak düşüncesi ile Türkiye'ye teklif ettiği Ahıska, Ahılkelek, ve Batum'un geçici işgalini önermiş, Türkiye ise Ermenilerin daha önce

¹⁶² İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, TTK Yay, Ankara, 2000, s.32

yaptıkları katliamlar sebebiyle bölgedeki müslümanları korumak için bolşevikleşmiş yerel idareleri olan bu toprakları işgal etmiştir. Ne var ki Batum'u Gürcü-Sovyet Refkom'u sebebiyle Türkiye'ye bırakmayan Gürcüler sebebiyle Gürcü Bolşevikleri ve Bolşevik askerleri bölgede Türklerin kanını akıtmış, daha da kritik bir hâl alan ve başından beri Batum'un işgaline karşı duran Kazım Karabekir Paşa haklı çıkmıştır. Moskova Antlaşması işte böyle bir ortamda ilişkilerin kaotik boyuta ulaşmasını engellemiş ve Kazım Karabekir Paşa durumu 20 Mart'ta Moskova'daki Türk heyetinden öğrenir öğrenmez harekete geçerek işgallere son verdirecek emirlerini ilgili kumandanlıklara ve Ankara'ya bildirmiştir.

Moskova Antlaşması 16 madde ve 3 ekten oluşuyor ve bir Türk-Sovyet zaferi ile sonuçlanırken Kars'ta bu antlaşma metni yeniden teyid edileceği kabul edilmiştir.

“Madde 16: İşbu muâhede muamele-i tasdikiyeye tâbi tutulacaktır. Tasdiknâmeleri sürat-i mümkün ile Kars'ta teati olunacaktır. İşbu muahede, 13. Maddesi müstesna olmak üzere tasdiknamelerin teatisi tarihinden itibaren mer'i olacaktır.”¹⁶³

Moskova Antlaşması ek 1'de Türkiye'nin Kuzey-Doğu, Ek 2'de Arpaçay ve Aras Nehirleri boyunca sınırları, Ek 3'te Nahçıvan toprakları belirlenmiştir.

Batum'un Gürcistan'a bırakılmasından sonra bölgede bulunan Türk bürokratları ve yazarları bölgede Türklerin ticaret yaptıklarını; fakat kazançlarının çoğu zaman gasp edildiğini belirtirken, Rusların ise sefalet, açlık ve salgın hastalıklar içindeki hapishanelerini nasyonalist Gürcülerle doldurduklarını belirtiyorlardı.

2.6.2 Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)

Anadolu'da halkçı olarak belirlenen Sovyet yanlısı grup ile İstanbul ve Batı yanlısı Kafkasya Federasyonu'nun kurulmasını isteyen grup arasındaki mücadeleden Ermenistan'ın büyümesini isteyen Çiçerin'e rağmen Türklerle derhal anlaşma yapılmasından yana olan Orconikidze taraftarları galip çıkmış ve Moskova Antlaşması

¹⁶³ Saray, *a.g.e.* s.63.

imzalanmıştır. Aslında Ankara'nın Fransa ile yapılan protokolü kendi lehine kullandığı da aşikârdır; fakat bu satranç oyunu riskli ve Sovyetleri ve dahası belki de Türk istiklâlini kaybetme ihtimâlini barındırıyordu. Her şeye rağmen 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması şimdi Kars'ta teyid edilecekti.

7 Mayıs 1921'de Bakü'de Güney Kafkasya Cumhuriyetleri temsilcileri ile bir toplantı yapıldı ve üç Kafkasya hükümeti de ortak mutabakata Moskova Anlaşması çerçevesinde imzaya hazır olduklarını belirttiler.

Türk tarafı Kars Antlaşması'nı henüz Transkafkasya Sovyet Federe Cumhuriyetleri şeklinde bir kuruluş olmadığından dolayı Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile ayrı ayrı imzalamak istiyordu. Bu şekildeki bir imzalamanın ülkeler arasındaki bölgesel tartışma veya ileride doğabilecek çatışmaların olabilmesi sebebiyle ise Moskova yanaşmıyordu. Sovyet hükümeti Moskova Anlaşması'nın temelinde bir anlaşma önerirken Türk tarafı Kazım Karabekir öncülüğünde tek tek imzaların olmasında ısrar ediyordu. Türkiye'nin bu tutumunda Çiçerin'in Gümrü Anlaşması'nı tanımıyoruz, sözleri de etkindi. Gümrü Anlaşması ile Ermeni iddiaları ve Sevr'in Doğu Anadolu ile ilgili maddeleri Ermenilerce reddedilmişti. Şimdi yeni bir anlaşmanın da aynı çizgide olması zaruriydi ve Ermenistan'ın onaylamayacağı veya müzakereleri uzatacağı bir süreci Türkiye yaşamak istemiyordu. Bu durum İngiltere'nin yeniden Ermeni iddialarını gündeme getirmesine, yeniden Elviye-i Selâse probleminin doğmasına etki edebilirdi.

Tartışmalara B.Şahtatınski'nin konuşması noktayı koydu. Şahtatınski görüşlerini şöyle dile getirdi: *“İnkılâbı zaruret bizi ortak anlaşma yapmaya zorluyor. Ortak anlaşma imzalanması, Güney Kafkasya Devletleri açısından uygun bir adımdır. Bu ülkeler artık ekonomik, politik ve askeri açıdan birleşmişlerdir. Ortak anlaşma, bizim ortak düşmanımıza karşı mücadele Türkiye için de faydalıdır... ben, Azerbaycan Cumhuriyeti adına (?) anlaşmanın ortak bir anlaşma olmasını ve bu anlaşmada her bir cumhuriyete ait bölümlerin bulunmamasını teklif ediyorum.”*¹⁶⁴

¹⁶⁴ Musa Quasimli, “Sovyet Devlet Adamlarının Moskova ve Kars Konferansları ve Anlaşmaları Konusundaki Tutumu”, *Moskova ve Kars Anlaşmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s.147,149.

Kazım Karabekir Paşa bu açıklamanın ardından Moskova Anlaşması sonrası Güney Kafkasya'nın statüsünden haberi olmadığını bildirerek 30 Eylül tarihli toplantıda anlaşmaya razı olduğunu belirtti.

“Konferansa Azerbaycan adına: Azerbaycan Halk İşçi Köylü Kontrol Bakanı Behbud Şahtatınski Ermenistan adına: Ermenistan Dış İşleri Bakanı Askanaz Mravyan, İç İşleri Bakanı Pogos Makinisyen, Gürcistan adına: Gürcistan Askeriye ve Deniz İşleri Bakanı Şalva Eliava, Dışişleri Bakanı ve Maliye Bakanı Aleksandr Svanidze, T.B.M.M.'yi temsilen: Edirne milletvekili Kazım Karabekir Paşa, milletvekili Veli Bey, eski İçtimai İşler Bakanı Muhtar Bey, Türkiye'nin Azerbaycan'daki yetkili temsilcisi Mahmud Şevket, Rusya'yı temsilen: Letonya'daki yetkili temsilci Yakov Ganetski temsil ediyordu.”

20 Madde ve 3 Ekten oluşan Kars Anlaşması 13 Ekim 1921'de Türkiye tarafından Kâzım Karabekir, Veli Muhtar Memduh Şevket, Sovyetler tarafından Mravian, Makinzian, Chahtatinsky, Eliava, Svanidze, Hanetzky temsilcileriyle imzalandı.

Anlaşma gereğince:

1. Madde: Taraflar, daha önce imzalanan tüm eşit haklara dayanmayan anlaşmaları feshedeceklerdir.
2. Madde: Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan mecburen kabul ettirilen anlaşmaları ve TBMM'nin kabul etmediği belgeleri, 10 Ağustos 1921 tarihli Sevr Barış Antlaşmasını eşit haklara dayanmayan anlaşma olarak reddetmeye karar verdiler.
3. Madde: Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Türkiye'deki mevcut işgalci İtilâf devletlerini reddediyor ve bunu halkların haklarıyla çelişen bir rejim olarak değerlendiriyorlardı.
4. Madde: Sınır problemleri düzenleniyordu.
5. Madde: Nahçıvan'ın Azerbaycan sınırları içerisinde kalmasına (*verilmesine değil, seçme hakkı bizindir*) razı olduklarını bildiriyorlardı.
6. Madde: Türkiye Batum'u Gürcistan'a taviz olarak veriyordu. Gürcistan, Batum'a özerklik verecekti.

10. Madde: Taraflar birbirlerine karşı yönlendirilecek grup ve teşkilatlanmalara izin vermeyeceklerdir.

13. Madde: 1918 yılına dek Rusya'nın mevcut durumda Türkiye'de kalan topraklarının sakinleri tercihlerine uygun olarak Türk vatandaşlığına girebileceği gibi Türkiye'yi serbestçe terk edebileceği ve emlak veya bunun değerini alıp götürebileceği taraflarca kabul edilmiştir.

Ek 1'de : Türkiye'nin Kuzey –Doğu sınırı, Ek 2'de : Arpaçay ve Aras Nehri bölgeleri, Ek 3'de : Nahçıvan sınırları belirlenmekteydi. Ayrıca Nahçıvan'a özerklik veriliyordu.

Kars Antlaşması 22 Ocak 1922'de T.B.M.M.'de kabul edildi. 3 Mart 1922'de Azerbaycan Merkez Yürütme Kurulu 3. Toplantısında oy birliği ile kabul etti. 20 Mart'ta Ermenistan Merkez Yürütme Kurulu, 14 Haziran'da ise Gürcistan Merkez Yürütme Kurulu Antlaşmayı onayladılar. 11 Eylül 1922'de Erivan'da onay kararlarının karşılıklı olarak teslimi yapıldı ve Kars Antlaşması bu tarih itibarı ile yürürlüğe girdi.

Böylelikle “16 Mart 1921'de yapılan Moskova Antlaşması ile Kars, Ardahan Artvin'in Türkiye'de kalması Sovyetlerce de kabul edildi. Daha sonra 13 Ekim 1921 yılında Kars Antlaşması yapıldı. Bu antlaşma ile Türkiye'nin Kuzeydoğu sınırları kesinlik kazanmıştır.”¹⁶⁵

Antlaşmanın 6. Maddesi “1.” ve “2.” fıkralarındaki şartlar ile Batum merkezli Acara Otonom bölgesinin kurulmasına zemin hazırlanmıştır. Bölgedeki özerk yönetim adına da Sovyetlerin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgesel özelliklerin korunması adına karşılıklı anlaşmaya gittiği görülmektedir.

¹⁶⁵ Günay Çağlar, “Türkiye Sovyet Rusya Arasında Türkiye'nin Bugünkü Kuzey-Doğu Sınırının Belirlenmesi Süreci ve Kars Antlaşması”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.17, 2001, s.281.

Harita 9 : Gürcistan Acara Otonom Bölgesi

Batum livası ve limanı ile ilgili 6. madde şu şekildedir:

“Türkiye, işbu Antlaşmanın 4. Maddesinde gösterilen sınırların kuzeyinde bulunan ve Batum Livasına ilişkin topraklar ile Batum kenti ve limanı üzerindeki egemenlik hakkını, şu koşullarla, Gürcistan’a bırakmağa razı olur:

- 1: İşbu maddede belirtilen yerler halkının, her topluluğun kültürel ve dinsel haklarını sağlayacak ve bu halkın yukarıda sözügeçen yerlerde isteklerine uygun bir tarım toprakları rejimi kurma olanağına sahip olacak biçimde geniş bir yönetsel özerkliğe kavuşması.
- 2: Batum limanı üzerinden Türkiye’ye giden ya da oradan gelen ticaret malları ve tüm nesnelerin gümrük vergisine bağlı tutulmayarak ve hiçbir engelle karşılaşmayarak, her türlü vergi ve ücretten bağışık biçimde, serbest transit hakkı ile birlikte, Türkiye’nin özel harcamalarından da ayırık olarak, Batum limanından yararlanmasının sağlanması.

Bu maddenin uygulanması için işbu Andlaşmanın imzasından hemen sonra ilgili taraflar temsilcilerinden oluşan bir Komisyon kurulacaktır.”¹⁶⁶

Görsel: Batum Merkezli Acara Otonom Bölgesi Bayrağı

¹⁶⁶ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, TTK Yay, Ankara, 2000, s.43. - Ahmet Akter, “Türkiye’nin Garantörlük Hakları Konusunda Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, Sayı: 218, Ekim 2015, s.7.

SONUÇ:

Rusya’da menşevik devrimi olduğu zaman Gürcistan da diğer ülkeler gibi var olan düzenini ve ülkelerin ortak kaderini korumaya çalıştı. Bu düzen Gürcistan’ın toprak bütünlüğünü devam ettirebilecek yegâne süreçti. İhtilâlcî hareketi korumak için Sosyal Demokratlar Gürcistan’ın idaresine geldiler.

1917 Ekim Devrimi sonrası Kafkas Cephesi’nin de çökmesi ile birlikte Gürcistan’ın büyük korkuları, endişeleri, beklentileri oluştu. Bununla birlikte Bolşevik İhtilâli sonrası ne olacağını bilemeyen Gürcistan bu belirsizlik içinde Demokratik Rusya fikrine inanıyordu; fakat ilk umut Rusya Kurucular Meclisi’nin Bolşevikler tarafından kurulduğu gün dağıtılmasıyla suya düştü. Brest Litovsk Antlaşması’nda Bolşeviklerin masadan istediğini almak için uzlaşmaz tutumlar sergilemesi sonucu ilerleyen Doğu Avrupa’da Yumruk Harekatı ile ilerleyen Alman, Avusturya-Macaristan Kafkasya’da ilerleyen Osmanlı İmparatorluklarının yarattığı ortam Kafkasya’da hızlı bir şekilde Transkafkasya Federal Cumhuriyetleri Meclisi’nin açılmasını hızlandırıyordu.

Brest Litovsk’un ikinci oturumda Batum, Kars ve Ardahan’ın Osmanlı’ya verilmesi Gürcüler için kabul edilemezdi, aynı akıbetin kendilerine de geleceğini düşünen Ermenilerin bu endişesi Gürcüler ile ittifak kurmalarına neden olmuştur. Rusya’nın zayıflaması ile birlikte yine de ümidini kesmeyen Kafkasya federasyonu Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan’dan oluşan Transkafkasya Federatif Hükümeti’ni kurmuşlardı. Bu hükümet ise ilk resmi diplomatik başarısını Trabzon’da tanınarak almak istemiştir; fakat Brest Litovsk Antlaşmasını tartışmak isteyen Transkafkasya Birliği’ni ise Türkler tanımıyor, onları Rusların bir parçası olarak görüyordu. Eğer bu birlik bağımsızlıklarının tanınmasını istiyorsa Osmanlı’nın isteklerine razı gelerek; Kars, Ardahan ve Batum’u boşaltmalıydılar. Birlik üyeleri karşı duruş ile bağımsızlıklarını ilân ettiler, akabinde ise Osmanlı ordusu Kars, Ardahan ve Batum’a girdi. Transkafkasya Birliği üyeleri diplomatik görüşmeler için Batum’a geldiklerinde Osmanlı ile masaya oturdular, barışın hakim kalması ve Osmanlı kuvvetlerinin daha fazla ileri gitmesini engellemek için Brest Litovsk Antlaşması’nı kabul etmeye razıydılar; ne var ki Osmanlı hükümeti Türkistan politikası

kapsamında yeni topraklar isteyecektir, bu ise federasyon adına barış hazırlıklarını bitirdiği gibi iç bölünme yaşanmasına da etken olmuştur.

Yeni bölge talepleri ile Ermenistan kalmayacaktı, Azerbaycan ise Türklerle bağlanmak istiyordu. Dini, dili, kültürü farklı olan Transkafkasya Birliği dağılmak üzereydi. Gürcistan ne yapacağını düşünürken Alman İmparatorluğu devreye girdi. Batum Konferansı öncesi daha da bölgede ilerlemeye başlayacak olan Osmanlı İmparatorluğu'nu tabiri caizse “Kafkas Tamponu” ile durdurmak isteyen Almanya her türlü imtiyazlara açık olan Gürcistan'ı himayesine alarak bağımsızlığını destekledi ve ordusuna yardım yaptı. Almanlar Bakü petrollerini ve Gürcistan'ın maden kaynaklarını askeri kontrolüne alarak kullanmak istiyordu. Böylelikle Türklerin Orta Asya ile bağlantısını kesmek, Kafkasya'da ilerleyişini engellemek, Rusya ile Osmanlı arasında da bir denge politikası yürütmek gayesi içindeydi.

Batum Antlaşması ile Gürcistan bağımsızlığına Kral Erekle'den sonra yeniden kavuştu. Almanlar ve Gürcüler Osmanlı'nın bölgedeki etkinliğini kırmayı da başardılar. Gürcüler yeniden güçlenmek için zaman kazanırken uluslararası hukukta da bir yer edinmeye gayret ediyordu.

1. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile Bakü dahil Kafkasya'dan çekilen Türk ordusuna binaen Almanlar da Gürcistan'dan çekiliyordu. Gürcistan'ı şimdi yeni bir belirsizlik bekliyor, Bolşevik tehlikesine karşı bir yeni politika gerekiyordu. Bölgeye hangi İtilâf devletinin ne şekilde gireceği az çok tahmin ediliyordu. İngiltere...

İngiltere ile de iyi geçinmek Tiflis'in çıkarlarına uygundu, Almanlara verdikleri imtiyazlar sebebiyle düşman gibi görünseler de İngilizlerle görüşmeler sonucunda Gürcistan'ın İngilizlere de imtiyazlar verebileceğini, bölgede çıkarlarının ortak olduğunu, Batum ve Tiflis vilayetleri ile Ermenistan'a geçişin mümkün olacağını belirterek bağımsızlıklarını korumayı planlamışlardır. Bu plan İngilizlerin yumuşak davranmasına sebep olsa da İngilizler de Batum'u üs olarak kullanmak suretiyle coğrafyanın öneminin farkındaydı. Gürcistan'ın zaaf ve ihtiyaçlarını kendi doğrultusunda kullanmak isteyen

İngiltere Bolşevik ve civar ülkelerin sınır problemlerine karşı ne yapabilecekti? Savaşın getirdiği ağır ekonomik koşullar ve Avrupa’da yükselen savaş karşıtı, orduların terhis edilmesi fikriyle kamuoyundaki baskıların olgunlaştığı bir atmosferde Londra hükümeti arayış içine girdi.

Çarlık yanlısı komutanlardan Denikin, Miller, Yudenîç ve Kolçak’ı “Beyaz Rus Ordusu” olarak Troçki’nin “Kızıl Rus Ordusuna” karşı desteklemek suretiyle Bolşevikleri sıkıştırmayı planlayan İngiliz dış politikası, kontrol edilebilir olan zayıf İtalya’nın “Mare Nostrum”cu tarihi emperyal duygularını kullanarak onları Batum’a yöneltmiş ve savaşta küçülerek yönetsel ekonomik maliyetini azaltmayı planlamıştır. Diğer yandan İngilizler bölgeye silah yardımı yaparak Gürcü ordusunu desteklerken, Kafkasya’da da kalıcı olmaya çalışmaktaydı.

İtilâf Devletleri “Birleşik Rusya” düşüncesi ile Denikin’i desteklese de Gürcüler Avrupa’daki mahfillerine yoğun mesailer harcayarak istikrarla tam bağımsızlık için mücadele ediyordu. Gürcüler Bolşevik tehdidine karşı Avrupa yardımını almalıydı. Diğer yandan Denikin’in bölgeyi işgâl etmesini de istemiyor, bu anlamda Azerbaycan ile ittifaka girişiyordu. İngiltere ise olan biteni uzaktan izlemek suretiyle durumun gelişimine göre hareket etmeyi yeğlemişti.

Ne var ki 1919 itibarı ile İngiltere Başbakanı David Lloyd Georg’un küçümsediği Anadolu İhtilâli olgunlaşmaya başlamıştı. Bu Kemalist, ulusalcı ve ihtilâlcî hareket S.S.C.B. ile aynı şekilde emperyal İtilâf devletleri karşıtıydı. Türkiye’yi de S.S.C.B.’yi de İngiltere’ye karşı birleştiren yegâne unsur Batı emperyalizmine karşı mücadele kaderidir. T.B.M.M. kurulduktan sonra ilk olarak S.S.C.B. ile siyasi ve askeri bir ittifak kurma girişiminde bulundu.

S.S.C.B. ile görüşmek üzere Moskova’ya bir heyet gönderen T.B.M.M. Gürcistan’daki İngiliz kuvvetlerinden çekilmesi ve bölgenin bolşevikleştirilmesi karşılığında Ermenistan’a girmeyi taahhüt ettiğini bildiriyordu. Zira Ermeni Hınçak ve Taşnak Cemiyeti’nin Doğu Anadolu’da Amerikalı General Harboud’un da raporlarına işlediği üzere yaptıkları zulüm ve katliam gözardı edilecek durumda değildi. Yalnız

S.S.C.B. Ermenilerin Türk tarafının ileri hareketini kabul etmeyeceğini açıklarken, hem Batı dünyasındaki işçilere: “Sovyetler zayıf Ermenileri korumaktadır, Sovyetler dünyadaki bütün zayıf emekçilerin yanındadır” imajını yaymaya gayret ederken, diğer yandan da Türklerin bölgede planladığı Sovyet sınırlarına karşı güçlenmesini istemiyordu. Diğer yandan ise katliamlar sebebiyle hareket hazırlıklarını başlatan T.B.M.M. ile iyi geçinmeye çalışarak Müslüman işçi dünyasına da “sizin yanınızdayız” diyordu. Zamana oynayan ve Kars ile Ardahan’ı Ermenistan’a vermek isteyen Çiçerin’e karşı T.B.M.M. Kazım Karabekir ve Halit Karsıalan Paşalar ile cevap verecekti. Diğer yandan Batı cephesindeki başarılar da S.S.C.B.’yi Türkiye ile daha iyi geçinmek zaruriyetinde bırakmıştır.

Denikin’in Kızılordu’ya yenilmesi sonrası panikleyen İtilâf grubu Kafkasya’da Türkler ile Rusların birleşmemesi için tampon bölge olarak Transkafkasya Birliği’ni yeniden oluşturmak istediler. Londra ve San Remo Konferanslarında bölgesel krizleri çözümlmek isteyen İtilâf devletleri bu isteğine ulaşamadı. Bundaki en büyük sorunlardan biri de Batum Limanı’nın Ermenistan ile ortak olarak kullanılması teklifini Gürcülerin reddetmesidir. Gürcistan bağımsız bir devlet olarak Batum Limanı’nın ancak kendi özel anlaşmaları ile kullanılabilmesine izin vermek istiyordu. İtilâf Grubu, birbirleri ile sıkıntılar yaşayan bu üç devletin bağımsızlıklarını ivedilikle onaylamış olsalar da Transkafkasya Birliği’ni kuramadılar. Türkler ve Ruslar arasındaki bir tampon bölge oluşturamadıkları gibi San Remo Konferansı’ndan 3 gün sonra Kızıl Ordu Bakü’yü işgâl etti. Azerbaycan ise geçici olarak başkentini Gence olarak ilân etti, durum vahimdi, Gürcistan ve Ermenistan için Bolşevik tehlikesi çanları çalıyordu.

İngilizler Gürcülerin her dönemde ata toprakları gördükleri Batum’u Gürcülere Sovyet tehlikesi ve maddi sıkıntılar sebebiyle bıraktılar. Gürcüler Batum’u, kuzeyinde Bolşevik, güneyinde ise Türk tehlikesi ile yüz yüze kalarak geri kazanmışlardı. T.B.M.M. Sovyetlerin uzlaşmasız Ermeni politikasına ise Doğu Anadolu’da yaşanan katliamlar sebebiyle artık tahammül edemeyecek duruma gelmişti. Lenin ve Çiçerin ile görüşmelerin ardından T.B.M.M. Kazım Karabekir ile birlikte Doğu hareketine başladı. Gürcülerin endişesini kırmak ve Ermeniler ile bir olmasını engellemek adına da Kâzım (*Dirik*) Bey Tiflis Elçiliği’ne atandı. Doğu hareketi her şeye rağmen Gürcistan’da endişe yaratmıştır. Harekata istemeyerek onay veren Bolşeviklerin gizli defterlerinde Ermenistan’ı da

Sovyetlere katma fikri olduğu operasyon bittikten sonra bölgenin Sovyetlere bağlanması ile netleşmiştir. T.B.M.M. uluslararası alanda ilk resmi antlaşmasını Ermenilerle Gümrü Antlaşması ile yaparken Sevr Antlaşması'nın dayattığı Elviye-i Selase'nin de Türkiye'ye ait olduğunu Ermenilere kabul ettiriyordu. Bu anlaşma Erivan'da Hınçak ve Taşnak Hükümeti'ni devirirken Bolşevikleri iktidara taşımıştır. Ermeni hareketi ile Türk – Rus ilişkileri mesafe almıştı ve Ardahan, Batum gibi şehirler de Gürcülerin elindeydi.

Gürcistan Kafkasya'da bir kez daha yalnız kalmıştı. T.B.M.M. Sovyetler ile ilişkileri yeniden canlandırmanın Kurtuluş Savaşı ve bölgenin güvenliği açısından çok önemli olduğunu biliyordu. Bu sebeple Moskova'ya Ali Fuat Paşa'yı büyük elçi olarak atadı. Türk heyeti Ardahan ve Batum'u Misak-ı Milli kararları gereği anavatana katmak istiyordu. Heyet Moskova yolundayken de I. İnönü zaferi haberi yayılmıştı. Bu zafer İngilizleri harekete geçirdi, Moskova ile Ankara'nın arasını bozmak istediler ve Ankara'yı İstanbul Hükümeti'nin yanında Londra'ya çağırarak başarılı giden süreci bozmayı planladılar. T.B.M.M. hukuken tanınmak adına doğrudan çağrılmayı istediğini belirterek istediğini aldı ve İtalya aracılığı ile Ankara'ya doğrudan Londra'ya çağırıldı. İstanbul'u temsilen Sadrazam Tevfik Paşa, T.B.M.M.'yi temsilen Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet Londra'ya gittiyseler de dayatılan adı bile değiştirilmemiş olan Sevr Antlaşması'nın biraz hafifletilmiş bir haliydi. Bu konferans ile S.S.C.B. – Türk ilişkilerini bozmayı ve araya kara kedi sokmayı planlayan İngiltere'ye karşı Türk ve S.S.C.B. heyetleri sürekli irtibatla kalarak oyunu bozmuştur.

Türkiye her ne kadar dikkatli bir S.S.C.B. politikası sürdürse de S.S.C.B. Bolşevik olmayan tek Kafkas ülkesi olan Gürcistan'a Batı'daki neredeyse tüm sosyalist örgütlerin ve sosyalist partilerin tepkisine rağmen tecavüz saldırısını başlattı. Hedef Bakü petrolünü Batum limanından İngiltere'ye ve dünyaya satmaktı. Sovyet - İngiliz Ticaret Antlaşması için Gürcistan'ın hemen işgal edilmesi, Türklerin de ileri gitmeden Batum'un da kontrol edilmesi gerekiyordu. İtilâf devletleri Bolşeviklere karşı Türklerin de içinde olduğu bir Kafkas Federasyonu propogandasına hayat vermek isteyen Gürcüler Ankara'ya Tiflis'e müteakbil olarak elçilerini (*Mdivani*) atadıysa da bu çabalar başarılı olamadı.

Gürcü-Bolşevik savaşında Batum, Ardahan ve Artvin'i temelli kaybetmek istemeyen Türkiye, Gürcülere gönderdiği bir ulti­matom ile Ardahan ve Artvin'i istedi. İki cep­hede savaşacak gücü olmayan Gürcüler bunu kabul etmek zorunda kaldılar, ardından Misak-ı Milli sınırları içindeki Batum için S.S.C.B. ile görüşmeler başladıysa da bu konuda Moskova geri adım atmaya niyetli değildi zira bu liman Sovyet emperyalizmi adına son derece önemliydi. Londra'daki görüşmeler ve henüz Anadolu'daki zaferin kesin olup olmaması sebebiyle de T.B.M.M.'ye karşı temkinli duran Sovyetler İtilâf devletlerine karşı T.B.M.M. ile gizli protokollere de yanaşmıyordu. Anadolu'daki savaşı İngiliz destekli Yunanlılar kazanırsa Sovyetler müttefik görüldüğü Türkler yüzünden İngiltere ile ticaret anlaşması yapamayabilirdi. Bu arada ise Gürcü hükümeti Ahıska, Ahalkalek ve Batum'u Türkiye'ye geçici olarak verdiğini ilan ederek Bolşeviklere karşı bir kazanç elde etmeyi planlamıştır. Türkiye bölgelerin işgalini onayladı. Batum'a da giren Türk ordusuna karşı Gürcü Menşevik hükümetinin Batum'u Sovyetlere bıraktığını açıklaması sebebiyle şehirde iki devletin askeri bulunuyordu. Bolşeviklerin taciz saldırılarıyla Batum'da sıkıntı yaşayan Türk karakolları Sakarya Savaşı sonrası yeniden teyid edilerek 21 Mart'ta imzalanan Moskova Antlaşması ve Batum'un plebisit ile Gürcistan'ı seçme kararına saygı duyarak Misak-ı Milli'den de ilk ödününü vermek zorunda kalmıştır.

1921'de S.S.C.B'nin Gürcistan'ı işgalinden 1991'deki ulusal bağımsızlığına ve günümüze değin Türk – Gürcü ilişkilerine siyasi, ekonomik ve kültürel olarak üç başlıkta değerlendirecek karşılıklı güven ve saygıyı gözlemlemek mümkündür. Ulusal kurtuluş savaşında Sovyetler ile müttefiklik zorunluluğu olan Türkiye'nin öncelikli problemi Avrupa emperyalist devletleri iken, Gürcistan'ın ise Sovyet emperyalizmiydi. Kaderleri vatan müdafaası hususunda birbirine benzeyen bu ulusların Sovyet sonrası iki komşu ülke olarak birbirlerine olan bağı daha da kuvvetlenmiştir. Bundaki ana sebep Gürcistan'ın Batı ile ilişkilerinde Türkiye jeopolitiğini kullanması ve sınırlarındaki en gelişmiş ülkenin Türkiye olması realitesidir.

Gürcistan ise Türkiye adına, Ermenistan problemi sebebiyle Kuzey Doğu hattından geçen demiryolu ticareti güzergâhında Azerbaycan'a, Hazar Denizi'ne ve Orta Asya'ya ulaşımındaki stratejik ülke konumundadır. Türkiye'nin Ön Asya'da ve komşuları arasında siyasi veya askeri dönemde bir kriz yaşanmamış tek komşusu olan Gürcistan en güvenilir

sınırı olma özelliğini korumaktadır. Gürcistan tarihinde olduğu gibi şimdi de sadece varlığını koruyarak tarihine ve geleceğine refah bir şekilde sahip çıkma düşüncesindedir.

Kars Antlaşması 6. maddesi kararınca Acara otonom bölgesinin Rusya ile garantörlerinden olan Türkiye, gerek Batum muhacirleri ile bölgeyle olan tarihi bağları, gerekse de jeopolitik bağları sebebiyle iletişimini sıkı tutmaktadır. Acara'nın otonom yapısı Tiflis merkezîyetçileri tarafından hoş karşılanmasa da bölgenin özerk ve güvenilir yapısı yıllar içinde uluslararası yatırımcıları bölgeye çekmiş ve Gürcistan'a değer katmıştır. Aynı zamanda bölgedeki büyük güçlerin emperyal oyunlarına karşı da son derece hassas, tarafız ve bölge güvenliğini tehlikeye atacak hamlelerden uzak kalınmıştır. Güçlü bir Kafkasya Türkiye'nin güvenliği ve refahı için de son derece önemlidir.

Gürcistan'ın ihtilâflı bölgeleri olan Abhazya ve Osetya konuları Birleşmiş Milletler nezninde Gürcistan toprağı olarak görülmekle birlikte Rusya'nın Ukrayna ve Gürcistan'daki aktif faaliyetleri Batı'ya karşı güç gösterisindeki operasyon sahalarına dönmüş olarak bölgelerin istikrarını da özellikle Birleşmiş Milletler nezninde kırmaktadır. Gürcistan ise bu anlamda gerek NATO'ya, gerekse de AB'ne üye olma gayreti ve çabası içinde ülkenin daha fazla zarara uğramaması için çaba göstermektedir. Tiflis'in diplomasi yollarından çok 2008 yılında *(1921'deki Batı'nın yanılması gibi)* otonom bölgelerin merkeze bağlanması adına savaşa girmesi karşılığında Rusya'nın da fırsatı kullanarak bu bölgelerdeki eski politikalarıyla devreye girmesi ülke birliğini daha da zedelemiştir. Stalin'in ülkeyi bölmesi, coğrafyalarını dağıtması ile başlayan bu toprak kaybına karşı halkların hukuk teminatındaki kardeşliği ve ekonomik kalkınma temelli bir bakış ile Birleşmiş Milletlerin gözetiminde geleceğe birlikte yürünmesi, bölgedeki masum siviller için hayati bir zaruriyet oluşturmuştur.

Ülkenin kültürel gücü ise kendi bölgesel askeri ve siyasal gücünün çok çok ötesindedir. Gürcistan demek doğrudan doğruya “kültür ve sanat” demektir. Gürcü milletinin dünyaya sanatsal gözlerle baktığını belirtmek pek de yanlış olmaz. Hemen hemen her evde bulunan bir piyano Sovyet kültüründen kalma bir mirastır. “Akordeon, Çonguri, Panduri, Duduki, Çuniri, Doli, Zurna, Nağara, Garmon, Tar, Koltuk Davulu, Balaban...” gibi enstrümanları ile Kafkas çok sesli müziğini yaşatan bu folklorik kültürü

besleyen dini ve tarihi yaşam iç içedir. Ayrıca enstrümansız da ahenklendirilebilen çok sesli “Bani” grubu ile de korosal bütünlük sağlanır. Çok sesli müziğin en öncül kültürlerinden biri olan Gürcistan’ın güzel sanatlardaki başarıları Hamlet Gonashvili gibi dünyaca meşhur pek çok sanatçıyı beşeriyet alemine kazandırmıştır.

Türkiye ile olan ilişkilerde ilk kez “Batumi ve Havalisi Muhacirleri Kültür Dayanışma Derneği” aracılığı ile başlayarak Türkiye’ye davet edilen Gürcü sanatçılardan bazıları şöyle sıralanabilir: Yönetmen Tengiz Abuladze, Devlet Opera ve Bale Koreografi Eğitimci Zurab Kikilashvili, Yazar Emen Davitadze, Dramaturg ve Rejisor Robert Strua, Lela Geleishvili, Sukhishvili Dans Ekibi... Kafkas dans, müzik ve yemek kültürü ise Kars, Artvin, Ardahan ve Trabzon yöreleri üzerinden Türk folklorüne girdiği görülür.

Osmanlı’da sadaret makamına, komutanlıklara kadar yükselen Gürcüler olsa da asıl olarak imparatorluğun 19 ve 20. yy itibarı ile yaşadığı krizler sonucundaki göçlerle Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde gelen ciddi oranda Gürcü kökenli Türk nüfusu bulunmaktadır. Sovyetlerin yıkılması ile demir perdenin ardındaki Gürcistan’da akrabaları ile buluşma şansı yakalayan Cheveneburiler dil açısından Acara Gürcücesi (*kartvelcesi*) diyalektiğini kullanmaktadırlar. Hristiyan Gürcülerin de bulunduğu Türkiye’deki bu azınlık grup ise 6-7 Eylül olayları sonrası yavaş yavaş ülkeden ayrılmışlardır. 1861’de Bomonti’de kurulan Katolik Gürcü Kilisesi ise dünyada emsalsizdir. Bu kilise Papaz Petre Hariscarianti’nin Vatikan desteği ile kurulmuştur ve 10 bin civarında cemaati olduğu bilinir.

Gürcüceden Türkçe’ye çevrilen ilk edebi eserlerden bazıları şöyle sıralanabilir: Alexandre Kazbegi Mzeo ve Elguca, Shota Rustaveli Kaplan Postlu Şövalye, Simon Kvariani Giorgi Saakadze Büyük Savaşçı, Nodar Numbadze Güneşi Görüyorum, Sonsuzluk Yasası, Hayri Hayrioğlu Güneşin Kızı, Gogolashvili Mavi Dağlar Ülkesi...

Nazım Hikmet’in Vladimir Mayakovski’den esinlendiği ses vurgusu ahenkli ve merdiven tarzı şiir yazımının da ilk örneklerini yine Gürcü edebi sanatında görebiliriz. Mayakovski’nin N. Barataşvili’den veya Besik’inin olağan dışı uyaklarla dolu karmaşık dizelerinden haz duyarak Gürcü şairlerini de okuduğu bilinir. Gürcü edebiyatı, realizmin

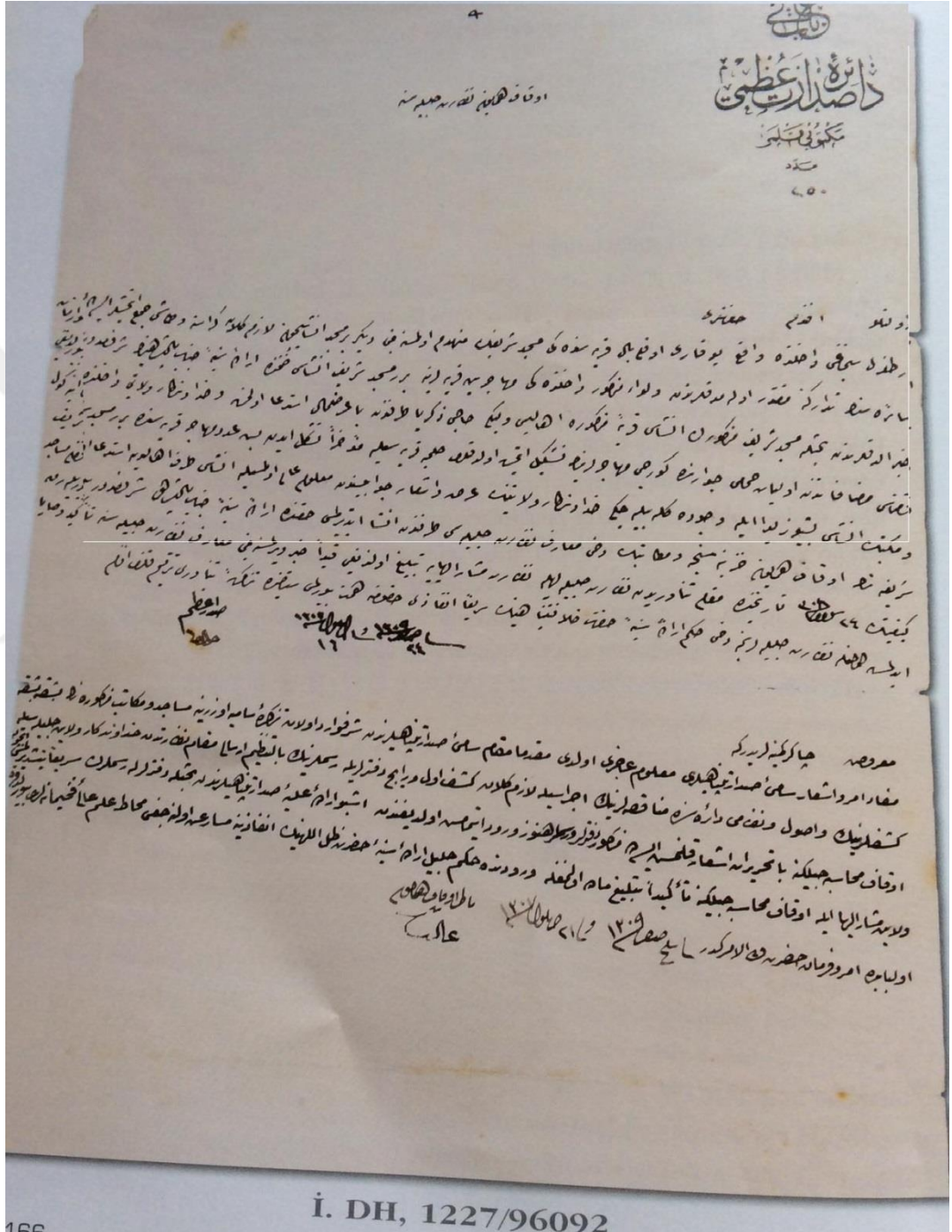
kurucusu olan meşhur Rus edebiyatının da tarihinde derin izler bırakır. Alexandre Puşkin, Mihail Lermontov, Lev Tolstoy, Maksim Gorki, Vladimir Mayakovski gibi nice büyük kalemin monografyalarında bu etki ve ilham kalemlerinden okunabilir. Yine İngiliz edebiyatında klasik dönem Kraliçe Elizabeth döneminin büyük kalemi William Shakespeare'in de ilk ve en başarılı çevirileri Gürcüce kaleme alınmıştır. Halen daha London Globe Theatre (*Londra Küre Tiyatrosu*) tarafından açıklanmak üzere: Hamlet ve Kral Lear'ın Globe Theatre tarihindeki en başarılı temsillerine Gürcü yönetmen Robert Strua tarafından yönetildiği açıklanmıştır. Strua bir süre Ankara Devlet Tiyatrosu'nda Hamlet'i yönetmiş, Türkiye'de üniversite bazında tiyatro sanatı eğitimi de vermiştir.

Ülkenin ekonomik gücü ve değerine baktığımız zaman, Türkiye için Gürcistan Kafkaslardan Orta Asya'ya ve Vladikavkaz'a açılan kara yolunun merkez kilit ülkesidir. Bu ülke sadece Kuzey yolu ile değil, aynı zamanda Azerbaycan'dan getirilen Bakü doğalgazının Tiflis üzerinden “Bakü-Tiflis-Ceyhan” boru hattı ile Türkiye'ye bağlanmasına da aracı olmaktadır. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) bu anlamda karşımıza çıkar. Yine AB'nin bölgede kurmak için planladığı Kafkas rüzâr enerjisi kolidoru ve enerji ortaklığı stratejisi de Türkiye'nin bölgede yapacağı sanayisel yatırımlar açısından oldukça önem arz etmekte olup bölgede TİKA'nın 600'den fazla projesi vardır.

1991'de Prestroyka ve Glastnost'un ardından dağılan Sovyetler Birliği'nden ayrılan ilk devlet Gürcistan olmuştur. Bunda hiç şüphesiz Vahtang Gorgosal'dan, Kral IV David'e, Kraliçe Tamar'dan 26 Mayıs 1918'deki bağımsızlık manifestosunu yayan ruha kadar nice uzun bir tarihin özgürlük hasreti vardır. Bu ilk başkaldırı işgale uğramanın vermiş olduğu tarihi meşru müdafaa da denebilir.

Nihayetinde; “Kafkasya barışının sınırlarındaki Türkiye açısından da son derece önemli olduğunu belirten” Mustafa Kemal Atatürk'ün fikri yaklaşımıyla, demokrasi ve karşılıklı anlayış dahilinde, her daim muzaffer olacak olan bilim ve sanat yolunda barışa, huzura birlikte ilerlemesini tarih nezninde dilerim.

EKLER :

Ek 1 : 4 Ekim 1891 tarihli

Bursa, İnegöl ve Ertuğrul Sancağı'ndaki Kafkas Muhaciri Köylere
Okul ve Cami İnşası Kararı

Protocole secret .

Les soussignés

Son Altesse Talaat Pascha, Grand-Vézir de l'Empire Ottoman,

et

Son Excellence Monsieur von Hintze, Secrétaire d'Etat des Affaires Etrangères de l'Empire Allemand ,

s'étant réuni pour un échange de vues sur les questions du Caucase, déclarant ce qui suit :

1°) Le Gouvernement Impérial Ottoman déclare vouloir reconnaître dès à présent les Républiques d'Azerbaydjan du Caucase, de Géorgie et d'Arménie comme Etats indépendants.

Le Gouvernement Impérial Allemand, tout en étant prêt à reconnaître la Géorgie, regrette de ne pas être en mesure, à l'heure qu'il est, d'en faire autant par rapport à l'Azerbaydjan et à l'Arménie. Vu les engagements pris d'accord avec le Gouvernement Impérial Ottoman vis-à-vis des Géorgiens, le Gouvernement Impérial Allemand ne saurait plus ajourner longtemps la reconnaissance de la République de Géorgie. Cependant il n'y procédera pas avant d'être entré en rapports avec les Gouvernements de fait qui se sont formés en Azerbaydjan et en Arménie, en déléguant des consuls dans ces pays.

Dans le cas où des complications surgiraient entre la Turquie et la Russie du fait de la reconnaissance des Républiques caucasiennes par le Gouvernement Ottoman, le Gouvernement Impérial Allemand fera tout ce qui est en son pouvoir pour ^{écarter le} éviter un conflit et

HR.SYS 2397/6 2urk

ame-
24

HR.SYS.02397.00006.024

Ek 2: Başkanlık Osmanlı Arşivi'nden (BOA) Brest Litovsk'ta Alman İmparatorluğu Hükümeti ile Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti arasındaki gizli protokoller.

**Exposé sur les revendications des populations
musulmanes de Batoum, Kars et Ardahan remis
aux Plénipotentiaires de la paix.**

Nous soussignés, délégués des populations de Batoum, Kars, Ardahan et de leurs territoires, confiants dans les sentiments de justice et d'équité dont vous êtes animés et dans la justesse de notre cause, prenons la respectueuse liberté de soumettre à votre bienveillant accueil les desiderata des populations dont nous sommes les mandataires:

Nos populations avaient, comme on le sait pris les armes pour défendre avec succès leur propre pays lors de la guerre turco-russe de 1877—1878.

Malgré l'héroïsme dont elles firent alors preuve, les articles 19 du traité de San-Stéfano, 59 et 60 de celui de Berlin consacrèrent la cession de nos territoires à la Russie en compensation d'une partie de l'indemnité de guerre.

Contre cet abus de la force, les notabilités du pays se coalisèrent pour protester auprès des cabinets des grandes Puissances et demander, sans succès, la reconnaissance de leurs droits violés.

Aujourd'hui de notre côté, nous venons vous exposer les considérations suivantes pour démontrer la légitimité de nos revendications:

1. Chez nous, les habitants des grandes villes comme Batoum, Ardahan, Kars appartiennent pour une écrasante majorité de quatre-vingt-dix pour cent à la religion musulmane. Les campagnes sont exclusivement peuplées de musulmans. Partout, dans les coins même les plus retirés de nos régions s'élèvent en grand nombre des mosquées et des medressés tandis que nos villages ne contiennent pas un seul chrétien et pas une seule église. D'innombrables ulémas établis en Turquie tirent leur origine de nos pays.

2. Le turc est la langue religieuse et nationale de nos régions.

HR.SYS 2397/6 2erk

16

HR.SYS.02397.00006.016

Ek 3: T.C. Başkanlık Osmanlı Arşivi'nden (BOA) Brest Litovsk'taki Batum, Ardahan ve Kars üzerine görüşmeler.

Ek 4: Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeleri Bayrağı

Ek 5: Transkafkasya Sosyalist Federatif Cumhuriyetler Birliğı Bayrağı (1921-1991)

Ek 6: Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bayrağı (1921-1990)

Ek 7 : İlia Chavchavadze ile Akaki Tsereteli'nin Tiflis Tıp Fakültesi Önü

Ek 8: Demokratik Gürcistan Bayrağı (1918-1921 / 1991-1994)

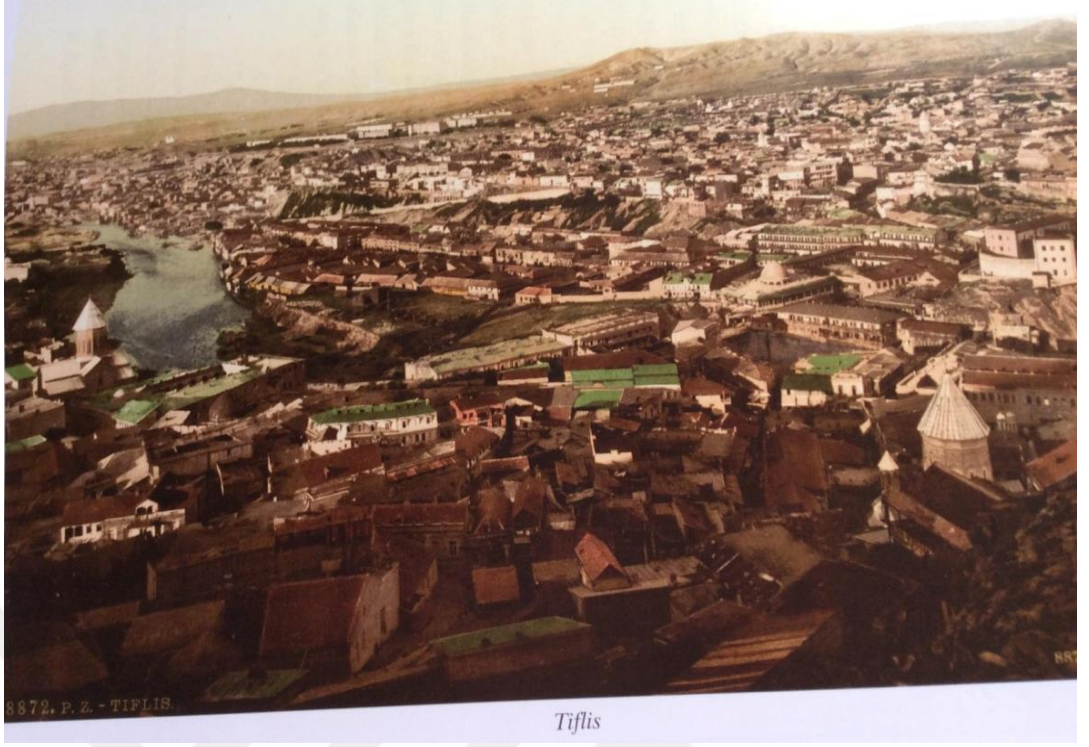
(საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა)

Ek 9: Tetri Georgi (თეთრი გოგრი)
1918-1921 / 1991-2004 Gürcistan Arması

Ek 10: Gürcistan Fotoğraf Müzesi Demokratik Gürcistan Kuvvetleri
(Georgian Museum of Photography : http://www.photomuseum.org.ge/1918-21/02_en.htm)

Ek 11: Başkent Tiflis

Ek 12 : Sukhishvili Gürcistan Ulusal Balesi ve Halk Dansları Topluluğu

Ek 13 : Birinci Grubun (Tergdaleulebi) ve entelektüel Gürcü milli ruhunun öncüsü.

İlia Chavchavadze / ილია ჭავჭავაძე

Ek 14 : Modern Gürcistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Noe Jordania

Ek 15 / Harita 10: Birleşmiş Milletler Nezninde Gürcistan Cumhuriyeti

Ek 16: Orta Çağ'da da kullanılan eski Gürcistan Bayrağı
(14 Ocak 2004 itibarı ile kullanılmaktadır)

KAYNAKÇA :

1- ARŞİVLER

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

2-- SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler :

Hakimiyet-i Milliye

Tasvir-i Efkâr

İstikbal

Anadolu'da Yeni Gün

Peyam-ı Sabah

3- KİTAPLAR

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, ATAM, Ankara, 1991.

A. A. Sazonov, , G. N. Gerasimova, O. A. Glushkov, S. N. Kistereva, *Rusya Bayrağı Altında: Arşiv Belgeleri (Rusça Kitap)*, Moskova, 1992, s. 238-247, (*Под стягом России: Сборник архивных документов/ Сост., примеч. А. А. Сазонова, Г. Н. Герасимовой, О. А. Глушковой, С. Н. Кистерева.— М.: Русская книга, 1992.*)

Ahundov, Mirza Fetali, *Felsefi ve Politik Düşünceler*, çev. Arif Berberoğlu, Epos Yay, İstanbul, 2018.

Tokur, H. Ayтуğ, *Moskova ve Kars Anlaşmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.

Atakoğlu, Fahir, *20. YY Siyasi Tarihi*, Alkım Yay. İstanbul, 2004.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Alfa Yay, İstanbul, Mayıs 2019.

Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, C. 2, Sovyet Devrimi Karşısında Türk Devrimi, Tekin Yay, İstanbul, 1980.

- Berdzenişvili, Niko – Canaşia, Simon, çev: Hayri Hayrioğlu, Hitab **Gürcistan Tarihi (Başlangıçtan 19. YY'a kadar)**, Sorun Yay, İstanbul, Temmuz 1997.
- Borak, Sadi, **Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri**, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Araştırma Yay. 2 Ankara, 1980.
- Brosset, Felicite Marie, çev. Andreasyan D. Hrand, Hazırlayan Merçil Erdoğan, **Gürcistan Tarihi** (Eski çağlardan 1212 yılına kadar), TTK Yay. Ankara, 2003.
- Çelebi, Fevzi, **Gürcü Tarihi'nin Ana Hatları**, Duvar Yay. İstanbul, 2020.
- Çiloğlu, Fahrettin, **Gürcülerin Tarihi**, Dilden Dine Edebiyattan Sanata, Ant Yay. İstanbul, 1993.
- Çolak, Mustafa, **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yay, 2. Baskı, Ankara, 2014.
- D'Allesio, Dallegio Eugenio, **İstanbul Gürcüleri**, çev: Fahrettin Çiloğlu, Sinatle Yay. İstanbul, 2003.
- Erdinç, Erol Şadi – Ortaylı, İlber, **İttihat ve Terakki: Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Örgütlenmeler ve Darbeler**, Inkılâp Yay, İstanbul, 2016.
- Feridun Bey, **Name-i Hümayun Münşaat**.
- Gogolaşvili, **Mavi Dağlar Ülkesi**, Cem Yay, İstanbul, 1980.
- Greene, Francis Vinton, **93 Harbi**, çev. Sebahattin Şenol, Muhammet Şeviker, İz Yay. İstanbul, 2018.
- Gürun, Kâmuran, **Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay, XVI. Dizi – S.67, Ankara, 1991.
- İberileli, Sandro, **Gürcü Halkının Tarihi**, Cinius Yay, İstanbul, 2014.
- Karabekir, Kazım, **1. Dünya Savaşı Anıları**, YKY Yay., İstanbul, Ocak 2020.
- Karabekir, Kazım, **Türk Ordusunda Almanlar**, Truva Yay, İstanbul, Ocak 2021.
- Kasap, Murat, **Batum Muhacirleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. İstanbul, 2018.
- Kurat, Nimet Akdes, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1990.
- Kazbegi Alexandre, **Mzeo ve Elguca**, Çev: Ahmet Özkan Melaşvili, Sinan Yay. İstanbul, 1973.
- Lang, David Marchall, **Eski Halklar ve Gürcüler**, Ceylan Yay. İstanbul, 1997.
- Meram, ALİ, **Türk Rus İlişkileri Tarihi**, Kitaş Yay, İstanbul, Kasım 1969.

- Naima Mustafa, *Naima Tarihi*, çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yay, İstanbul, 1968, C.3.
- Özgüdenli, İsmail G, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, C.1, İSAM Yay, İstanbul, 2017.
- Quasimli, Musa, “Sovyet Devlet Adamlarının Moskova ve Kars Konferansları ve Anlaşmaları Konusundaki Tutumu,” *Moskova ve Kars Anlaşmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.
- Rice, Tamara Talbot, *The Seljuks in Asia Minor, Anadolu Selçuklu Tarihi*, çev. Tuna Kaan, Taştan, Nobel Yay. Ankara, 2015.
- Rustaveli, Shota, çev: Dindar Bilal, Makas Zeynelabidin, *Kaplan Postlu Şövalye*, Samsun, 1991.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları; Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*, Oğlak Yay, İstanbul, 2011.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları 36 Osmanlı Padişahı*, Oğlak Yay., İstanbul, 1999.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918’e)*, İmge Yay, Ankara, 2003.
- Saray, Mehmet, *Atatürk’ün Sovyet Politikası*, 2. Baskı, Damla Neşriyat, İstanbul, 1990.
- Sarı, Mustafa, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay, IV/A-2-2.1. Dizi-Sayı:14, Ankara, 2014.
- Kılıç, Selami, *Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Brest Litovsk Barışı ve Müzakereleri, (22 Aralık 1917- 3 Mart 1918)*, Ülke Yay., 1998, İstanbul.
- Soysal, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, TTK, Ankara, 2000.
- Sürmeli, Serpil, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yay, Ankara, 2001.
- Şahin, Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, TTK Yay. Ankara, 2002.
- Şahin, Veysel, *Türkiye Gürcülerinin Dünü - Bugünü*, İdeal Kültür Yay. İstanbul, 2019.
- Şimşek, Çini Derya, *Ankara’da Açılan İlk Gürcistan Temsilciliği ve Türk-Gürcü İlişkileri*, Siyasal Kitabevi Yay, Ankara, Mart 2019.
- Şimşir, Bilal, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yay., İstanbul, 2008.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay. İstanbul, 2013.
- Üstünyer, İlyas, *Kaf Dağı’nın Güney Yüzü Gürcistan*, Kaknüs Yay, İstanbul, 2010.

Yerasimos, Stefanos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye, Gözlem Yay. 1. Baskı, İstanbul, Ocak 1979.

4- MAKALELER

Aslan Zehra, Usta Yeliz, (2017), “Dış Basın ve Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Brest Litovsk’tan İngiliz İşgaline Batum (Haziran 1918-Ocak 1919)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2015.

Arslan Zehra, “Moskova Antlaşması Sonrası Batum’da Rus ve Gürcülerin Yaptıkları Düzenlemeler (1921-1925)”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2010.

Ateş Erhan, “Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII / 2, 2017.

Akter Ahmet, “Türkiye’nin Garantörlük Hakları Konusunda Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, Sayı 218, Ekim 2015.

Akgüller, Memmedli, M. H. “Brest Litovsk Barış Antlaşması’nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)”, *Belgi Dergisi*, C.II Sayı: 20, 2020.

Bakan, Mustafa, “Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Sease ve Batum”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic (Diller, Edebiyat İçin Uluslararası Süreli Yayın ve Türk veya Türk Tarihi)* vol: 3/7, 2008.

Bakar Bülent, “Batum’da Türk Rus Nüfus Mücadelesi ve Bir Rus Cemiyetinin Nizamnamesi”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 9, Mart 2001.

Çağlar Günay, “Türkiye Sovyet Rusya Arasında Türkiye’nin Bugünkü Kuzey-Doğu Sınırının Belirlenmesi Süreci ve Kars Antlaşması”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, Erzurum 2001.

Doğanay Rahmi, “Milli Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilâf Devletlerinin Kafkas Politikaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2, Elazığ, 2009.

Yazıt Kültür Sanat Dergisi, C.1, S.1, İstanbul, Ekim 1989.

Günay Çağlar, “Türkiye Sovyet Rusya Arasında Türkiye’nin Bugünkü Kuzey-Doğu Sınırının Belirlenmesi Süreci ve Kars Antlaşması”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2001.

İrene Gviaşvili, “Sakartvelos Dedakalaki Mtskheta”, *Pirosmani Dergisi*, S.2, İstanbul, 2007.

Memedli Merziye, Çelik Muharrem Yunus, “Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Kafkas İslâm Ordusu’nun Kafkasya Harekatına Yeni Bir Bakış” *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2020.

Salbaş Şilan, “Gürcü Kraliçe Tamara Döneminde Anadolu ile İlişkiler,” *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)*, Güz, 2018.

Algar Hamid, “Mirza Feth Ali Ahundzade”, *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, 2012.

5- TEZLER

Gunieva, Gela, **Türk-Rus İlişkileri ve Gürcistan**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Çolak, Mustafa, **Türkiye’nin Kafkasya Siyaseti (1919-1921)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.

Öcal, Emre Enver, **Kazım Karabekir’in Eserlerinde Doğu Sorunu**, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

Putkaradze, Shushana, Chveneburebis Kartuli, Adjara Newspaper Press, **(Çveneburilerin Gürcücesi)**, Basılmış Doktora Tezi, Shota Rustaveli Üniversitesi, 1993, Batumi.

Sarı, Mustafa, **Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)**, Basılmış Doktora Tezi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-2-2.1. Dizi, Sayı:14, Ankara, 2014.

Sürmeli, Serpil, **Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, Basılmış Doktora Tezi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

Yeniaras, Orhan, **Kurtuluş Savaşı’nda Kars**, Basılmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1993.

6- ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Bal Halil, “**Brest Litovsk Antlaşması’ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler**” :

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9913>

Gül Mustafa, “**Elviye-i Selâse’nin Osmanlı Devleti’ne İadesi ve Bazı Uygulamalar**” :

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/20719>

“**Türkiye Cumhuriyet Dış İşleri Bakanlığı / Gürcistan**” :

<http://www.mfa.gov.tr/gurcistan-ekonomisi.tr.mfa>

“**Cheveneburi.net, Gürcü Edebiyatı, Suliko**” :

<https://www.chveneburi.net/edebiyat/gurcu-edebiyati-h597.html>

“**Transkafkasya Demokratik Cumhuriyetler Birliği Haritası**” :

<https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agdm/id/1715>

“**Picasso Kime Hayrandı?**” :

<https://www.ntv.com.tr/turkiye/picasso-kime-hayrandi,apcIVM9sbUy7WTd8zhFsUQ>

Akgüller, Memmedli, M, H. “**Brest Litovsk Barış Antlaşması’nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)**” :

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/belgi/issue/56166/745630> , 07.01.2020.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Doğum Tarihi :

Doğum Yeri :

Medeni Durumu :

Eğitim :

Lise :

Ön Lisans :

Lisans :

Yüksek Lisans:

Çalıştığı Kurumlar :